

34
D-86

347.61/64(07)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

F.M. OTAXO'JAYEV, Sh.R. YULDASHEVA

OILA HUQUQI

DARSLIK

2032264

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti

373157

Axborot Resurs Markazi

Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent - 2013

UO'K: 347.61/64(075)

KBK 67.404ya73

O-86

Darslik Toshkent davlat yuridik universiteti o'quv-uslubiy kengashi majlisining 2011-yil 22-dekabrda 5-sonli majlisi qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.

Taqrizchilar:

B.N. Toshev – O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi yuristlar malakasini oshirish markazi kafedra mudiri.

U.Sh. Shoraxmetova – TDYU dotsenti.

F.M. Otaxo'jayev

O-86 Oila huquqi: darslik/F.M. Otaxo'jayev, Sh.R. Yuldasheva; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2013. 208 b. ISBN 978-9943-05-600-8

Ushbu darslik taniqli huquqshunos olim – yuridik fanlar doktori, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, professor F.M. Otaxo'jayev qalamiga mansub bo'lgan 2005-yilda chop etilgan darslikning to'ldirilgan va qayta ishlangan nashri bo'lib, uni marhum ustozning shogirdi Sh.R. Yuldasheva ishladi. Unda oila huquqining umumiy qismiga oid nazariy muammolar, oila, oila huquqi tushunchasi, predmeti, manbalari, oilaviy-huquqiy munosabatlar, oila va fuqarolik huquqining nisbati yoritib berilgan. Oila huquqining maxsus qismiga oid asosiy masalalar: nikoh, er va xotinning huquqiy munosabatlari, ota-onalar va bolalarning huquq va majburiyatlari, aliment majburiyatlari, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish shakllari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga solish bilan bog'liq jihatlar tahlil etilgan. Bundan tashqari, darslikda oila huquqining yangi institutlari, xususan, nikoh shartnomasi, aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv, sun'iy bolaning vujudga kelishi tufayli otalik va onalikni belgilash masalalariga alohida e'tibor berilgan.

Mazkur darslik oliy o'quv yurtlari talabalari, magistrlar, o'qituvchilar, ilmiy xodimlar, shuningdek, sud, prokuratura, FHDY, notariatlar, advokatlar va boshqa huquqni muhofaza qilish organlari xodimlariga, qolaversa, respublika aholisining huquqiy savodxonligi va huquqiy madaniyatini oshirishga mo'ljallangan.

UO'K: 347.61/64(075)

KBK 67.404ya73

ISBN 978-9943-05-600-8

© Otaxo'jayev F.M, Yuldasheva Sh. R. 2013

© Cho'lpon nomidagi NMIU, 2013

KIRISH

Xalqning farovonligi va turmush darajasini oshirishga qaratilgan navbatdagi muhim qadamlardan biri O'zbekistonda 2013-yilning «Obod turmush yili» deb nomlanishi va bu borada amalga oshirilishi ko'zda tutilgan ko'plab ijobiy ishlarning belgilab olinishi bo'ldi. Yurtboshimizning ta'бири bilan aytganda, obod hayot degan tushuncha azal-azaldan xalqimizning ong-u tafakkurida, avvalambor, farovonlik, to'kinchilik, mo'l ko'lehillik, qut-baraka, bozorlarda arzonchilik ma'nosini o'zida mujassam etib keladi. Shuning uchun ham bugungi kunda xalq farovonligi tushunchasi Vatan ravnaqi va yurt tinchligi degan, biz uchun eng aziz va muqaddas bo'lgan qadriyatlar bilan birgalikda milliy g'oyamizning asosiy mazmun-mohiyatini tashkil etmoqda¹.

Islohotlar doirasida qabul qilinayotgan va amalga kiritilayotgan ko'plab qonun hujjatlari inson manfaatlariga xizmat qilishga qaratilgan. Bu jarayon xalqimizning tarixiy an'analarini, urf-odatlarini, milliy-ma'naviy qadriyatlarini hisobga olib davom ettirilmoqda. Shu maqsadda 1998-yilning mamlakatimizda «Oila yili» deb e'lon qilinishi va e'tiborlisi, shu yili Oila kodeksi qabul qilinishi jamiyat va davlatning tayanchi hisoblangan oilaga bo'lgan alohida e'tibordan darak beradi. E'tirof etish lozimki, Oila kodeksining 1-moddasida normalanganidek, oila to'g'risidagi qonun hujjatlarining vazifalari oilani mustahkamlashdan, oilaviy munosabatlarni o'zaro muhabbat, ishonch va hurmat, hamjihatlik, bir-biriga

¹ *Qarang: Karimov I.A. «Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish — bizning bosh maqsadimizdir» /O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 20 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 21-tom. — T., «O'zbekiston», 2013.*

yordam berish hamda oila oldida uning barcha a'zolarining mas'ulligi hissi asosida qurishdan, biron-bir shaxsning oila masalalariga o'zboshimchalik bilan aralashishiga yo'l qo'ymaslikdan, oila a'zolari o'z huquqlarini to'sqinliksiz amalga oshirishini hamda bu huquqlarning himoya qilinishini ta'minlashdan iboratdir¹.

Oila tushunchasi, uning o'ziga xos institut sifatidagi mohiyati, o'zbek oilasining o'ziga xos xususiyatlari, oila qonunchiligining tizimi, oila — jamiyat — davlatning o'zaro munosabatlaridagi barqarorlikni tushunish bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu holatlardan kelib chiqib, mustahkam oilaning huquqiy asoslari va negizlarini yoritish alohida ahamiyatga egadir.

Darslikda qonun chiqaruvchi oliy va boshqa quyi organlar tomonidan o'rnatilgan yuridik normalar o'rganilib, oilaviy-huquqiy munosabat ishtirokchilarining huquqiy holati belgilanib, nikoh tuzish tartibi va shartlari, er-xotinlar, ota-onalar, bolalarning shaxsiy, mulkiy huquq va majburiyatlari, oila a'zolarining aliment majburiyatlarini, bolalarni tarbiyalash shakllari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'rtasidagi oilaviy-huquqiy munosabatlar qamrab olinadi.

¹ O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. — T., «Adolat», 2000. 9-b.

I BOB.

OILA TUSHUNCHASI VA UNING ASOSIY VAZIFALARI

Bobning maqsadi: zamonaviy jamiyatda oila tushunchasi va O'zbekiston Respublikasida uning asosiy vazifalarini ochib berish.

Mazkur bobda oila tushunchasi, o'zbek oilasining o'ziga xos xususiyatlari, oilaning asosiy vazifalari, oilaning jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqi kabi masalalar yoritiladi.

1-§. Zamonaviy jamiyatda oila tushunchasi

Bugun oilaning benazir nufuzi, ulkan ijtimoiy ahamiyatga molik voqelik ekanligi hech kimda shubha tug'dirmaydi. Oila jamiyatning asosiy hujayrasi va ijtimoiy tayanchidir. Har bir oilaning baxtiyorligi va farovonligi pirovard natijada jamiyatning barqarorligi, gullab-yashnashi hamda farovonligi shartidir. Oila nafaqat inson naslini davom ettirish omili sifatida, balki jamiyat a'zolarini, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy istiqloq g'oyasi asosida tarbiyalash maskani sifatida katta ahamiyatga molikdir.

Prezident I.A. Karimov oilani mustahkamlash, yosh oilalar haqida g'amxo'rlikni kuchaytirish, ularning huquqiy va ijtimoiy himoyasini ta'minlash, sog'lom va mustahkam oila barpo etish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish borasidagi keng qamrovli ishlarni davom ettirish haqida to'xtalib, aynan oila bag'rida, ota-onaning o'zaro mehr-muhabbati, g'amxo'rligi muhitida farzandning dunyoga kelishi, uning shaxs va fuqaro sifatida kamol topishi, halollik, ezgulik va mehribonlik haqidagi tushunchalar, kattalarga hurmat tuyg'usi, avvalo, oilada paydo bo'ladi, insonning dunyoqarashi milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida aynan shu muhitda shakllanadi¹, deya ta'kidlab o'tgan edi.

¹ *Qarang: Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish – taraqqiyotimizning muhim omilidir» /O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 19-tom. – T., «O'zbekiston». 2011.*

Mamlakatimizda oilaga jamiyatning asosi, muhim bir bo'g'ini sifatida qaraladi, bu nafaqat shaxsiy masala, balki u ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, komil inson — har tomonlama farovon, bekam-u ko'st, sog'lom oilada tarbiya topadi, ulg'ayadi.

Sog'lom avlodni voyaga yetkazish, sog'lom oilaviy muhitni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor masalasi sifatida e'tirof etilgani bejiz emas.

Biz qurayotgan adolatli fuqarolik jamiyatida oila o'ziga xos ijtimoiy birlashmani tashkil etadi. Oilaning bu xususiyati birinchi galda uning jamiyat manfaatlari bilan bog'liqligida hamda ijtimoiy vazifalarida ifodalanadi.

Mamlakatda har bir oila va har bir insonning turmush farovonligini, fuqarolar totuvligini mustahkamlashga qaratilgan dasturiy maqsadlarga asoslanib ish olib borilmoqda.

Ma'lumki, oilaning asosiy tarkibi ota-onalar va bolalardan iborat. Ular davlatda fuqaro, jamiyatda shaxs sifatida huquqiy maqomga ega, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlari yuridik jihatdan muhofaza qilinadi. Ular ayni vaqtda oila a'zosi hamdir. Ularning bunday talqindagi huquqiy holati ham o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Oila — yashash muhiti, murakkab o'zaro munosabatlar majmuyi, inson shakllanuvchi makon.

Oiladagi sog'lom muhit — sog'lom mafkurani shakllantirish manbayidir. Jamiyatda har bir oilaning mustahkamligi, farovonligi, o'zaro hurmat va ahillikni ta'minlash milliy mafkurada ko'zda tutilgan maqsadlarni amalga oshirishda tayanch bo'ladi¹.

O'zbekistonda oilani mustahkamlash, oilaning jamiyat va davlat tayanchi sifatida mavqeyini mustahkamalashga qaratilgan huquqiy asos yaratilganligini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Oilaga davlatning alohida e'tibori mamlakatimizning Asosiy Qonuni — Konstitutsiyada belgilangan qoidalardan ham anglashiladi.

Davlat ulkan bir oila bo'lsa, uning rivojlanishida, obro'-e'tiborga ega bo'lishida har bir oilaning o'rni juda katta. Ana shu sababdan oila davlat himoyasidadir. 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari

¹ Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. — T., «O'zbekiston», 2000. 66-bet.

umumjahon deklaratsiyasining 16-moddasi 3-qismida «Oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasidir va u jamiyat, davlat tomonidan muhofaza etilish huquqiga egadir» deb belgilanadi. Jamiyatimiz oilalardan iborat ekan, uning turmush tarzini, farovonligini, tinch-totuv yashashini ta'minlash lozim. Chunki oila tinch bo'lsa, jamiyat ham tinch bo'ladi.

Oila jamiyatning birlamchi bo'g'ini hisoblanadi. Shunga ko'ra, hech mubolag'asiz aytish mumkinki, oila fuqarolik jamiyatining tayanch nuqtasi, barqaror va tinch tuzilmasidir. Chunki bu muqaddas dargohda nafaqat inson dunyoga keladi, balki u ma'nan va axloqan tarbiya topadi.

Binobarin, oila er-xotin, ularning bola-chaqalari, eng yaqin tug'ishganlaridan iborat kishilar guruhi, ya'ni xonadon hisoblanadi. Ayni chog'da oila kishilarning tabiiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy munosabatlariga asoslangan ijtimoiy birligi hamdir.

Oila shunday makonki, unda avlodlar kamol topadi, unda millat, xalq yashaydi. Demak, oila jamiyatning tabiiy hujayrasi, ijtimoiy asosidir. Oila qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik mustahkam bo'ladi va tez rivojlanadi. Zero, jamiyat asosi bo'lgan oilaning moddiy va ijtimoiy jihatdan mustahkamlanib borishi g'oyat muhim ahamiyatga ega.

Shu jihatdan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh Assambleyasi 1994-yildan e'tiboran har yili 15-may kunini «Xalqaro Oila kuni» sifatida nishonlashga qaror qilganligi bejiz emas.

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab har bir yilning dolzarb yo'nalishlari, mazkur yilda alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan muammo va vazifalardan kelib chiqqan holda nomlanib kelinmoqda. Jumladan, 2000-yil – «Sog'lom avlod yili», 2001-yil – «Onalar va bolalar yili», 2009-yil – «Yoshlar yili», 2010-yil – «Barkamol avlod yili», 2012-yil – «Mustahkam oila yili», 2013-yil «Obod turmush yili» deb nomlandi. Bu yillarning nomlanishi bir-biriga hamohang, mazmun-mohiyati jihatidan biri-biri bilan uzviy bog'langanligini ko'rish mumkin. Eng muhimi, barkamol avlodni tarbiyalashda yoshlarimizga nafaqat bilim berish, balki ularni ijtimoiy hayotning turli jabhalariga – madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sport, fan va boshqalarga qiziqtirish muhim

hisoblanadi. Shu ma'noda olganda shaxs xususiyatlari va uning barkamollikka intilish darajalari, shaxsni komil insonga aylantirish ta'limning maqsadi sifatida ko'rilishi bejiz emas, albatta.

Ayniqsa, mamlakatimizda yosh oilalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. «O'zbekiston Respublikasida yoshlarga doir davlat siyosatining asoslari to'g'risida»gi qonun, yil dasturlari, shu jumladan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 18-maydagi «Yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi¹. Unga ko'ra, tijorat banklari, «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati, Savdo-sanoat palatasi, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi va Moliya vazirligining tijorat banklari tomonidan imtiyozli shartlar asosida yosh oilalarga ipoteka, iste'mol kreditlari va mikro kreditlar shaklida quyidagi maqsadlar uchun 2007-yilda 50,0 milliard so'm ajratish to'g'risidagi taklif ma'qullandi:

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni tashkil qilish;
- uy-joy qurish, ta'mirlash va sotib olish (ijaraga olish);
- uy xo'jaligini yo'lga qo'yish;
- mebel va boshqa uzoq muddat foydalaniladigan hayotiy zarur tovarlar sotib olish.

Mazkur Farmon o'z ahamiyatiga ko'ra, yosh oilalarni moddiy-ma'naviy qo'llab-quvvatlash sohasida jiddiy normativ-huquqiy hujjat bo'lib qoldi. Farmondagi yana bir e'tiborli jihat shundaki, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari Davlat mulki qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi bilan birgalikda 2007–2008-yillar davomida Nukus shahrida, har bir viloyat markazi va Toshkent shahrida foydalanilmayotgan yotoqxonlar, uy-joylar va ko'p xonadonli uylardagi bo'sh turgan xonalar negizida oilaviy yotoqxonalar va yosh oilalar uchun imtiyozli narxlarda ijaraga beriladigan kvartiralar tashkil etishi belgilangan edi. Mazkur Farmonda nazarda tutilgan holatlar to'liq o'z ifodasini amalda isbot qilganligini ta'kidlab o'tish lozim. Darvoqe, bu Farmon har biri 30 yoshdan oshmagan, birinchi marta rasmiy nikohdan o'tayotgan

¹ Xalq so'zi. 2007-yil 19-may.

yoshlarga taalluqli bo'lib, bu holat yurtimizda yosh oilalar davlat va jamiyat e'tiborida ekanligini bildiradi. Darhaqiqat, bu normalar davlatimiz oilani jamiyatning eng muhim bo'g'ini deb bilishining, oila masalasiga mas'uliyat bilan qarab, katta ishlarni amalga oshirayotganining yorqin ifodasidir.

O'zbekistonda oilaning jamiyat hayotidagi o'rni va ahamiyatini oshirishga bo'lgan e'tibor yildan yilga kuchayib borayotganligini ko'rish mumkin. Avvalo, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi inson va uning farovonligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklari himoyasini yanada oshirishga qaratilganligini e'tirof etgan holda oilani mustahkamlashga qaratilgan bir qator tashkiliy-huquqiy choralar ishlab chiqilganligini aytib o'tish zarur. Yuqorida ta'kidlanganidek, 1998-yilning O'zbekistonda «Oila yili» deb e'lon qilinishi va unda oilaning ahamiyati va o'rni oshirishga qaratilgan ko'plab chora-tadbirlar belgilangan alohida Davlat dasturining qabul qilinganligi keyingi yillarda O'zbekistonda oilaga bo'lgan tasavvur va yondashuvlarning ijobiy jihatlarini oshirishga xizmat qildi. Shu yillar mobaynida O'zbekiston Respublikasida oila, uning barqarorligi va mustahkamligiga e'tibor va davlat tomonidan oilani qo'llab-quvvatlashga oid bo'lgan ishlar kuchaytirilib kelindi. Mazkur islohotlar, chora-tadbirlar hamda tashkiliy-huquqiy ishlarning samarasi o'laroq, Yurtboshimiz tomonidan 2012-yilning O'zbekistonda «Mustahkam oila yili» deb e'lon qilinishi zahirida ham katta ma'no va mazmun mavjud. Zero, Prezident ta'biri bilan aytganda, yangi yilga mana shunday nom berishimiz, azal-azaldan xalqimiz uchun muqaddas bo'lmish oilani hayotimiz tayanchi va suyanchi, jamiyatimizning hal qiluvchi bo'g'ini deb qabul qilishimiz zahirida, hech shubhasiz, juda katta ma'no-mohiyat mujassam. Chunki, oila sog'lom ekan – jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan – mamlakat barqaror. Buni isbotlab, tasdiqlab berishning hech qanday hojati yo'q¹.

¹ Karimov I.A. «Bizning yo'limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo'lidir» / O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 20-tom. – T., «O'zbekiston», 2012.

«Mustahkam oila yili»da oilani haqiqatan ham jamiyat va davlat tayanchiga aylantirish, oilani mustahkamlashda mahallaning oʻrni va rolini yanada kuchaytirish, ayollarning oiladagi oʻrni va bolalar tarbiyasidagi masʼuliyatini oshirish, bu borada tashkiliy-huquqiy choralarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagilarga asoslangan holda oilaga — nikoh, qon-qarindoshlik, oʻzaro qarindosh, qondosh hamda qarindosh boʻlgan shaxslarning bir-birlari bilan gʻamxoʻrlik, tenglik, erkinlik asosida oiladagi madaniy-maishiy ishlarni hamjihatlikda hal qiluvchi shaxslar guruhi, ittifoq, xonadon deb qarash mumkin.

2-§. Oʻzbek oilasining oʻziga xos xususiyatlari

Respublikamizda bir yuz oʻttizga yaqin millat vakillari hamjihat yashab, Oʻzbekiston mustaqilligi ravnaqiga oʻz hissasini qoʻshib kelmoqda.

Har bir millat oilasining oʻziga xos xususiyatlari bor. Mamlakatimizda aholining 85 foizini oʻzbek millati tashkil etadi.

Insoniyat yaralganidan beri, bir qancha rivojlanish davrlarini boshidan oʻtkazgan. Maʼlumki, ibtidoiy jamoa tuzumi davrida hozirgi maʼnodagi «nikoh — oila» degan iboralarning oʻzi mavjud boʻlmagan. Ibtidoiy odamlar bir necha guruhlarda oila boʻlib yashaganlar. Maʼlum maʼnoda, ularning ongi, tafakkuri rivojlana va oʻzgara boshlaganligi sababli guruhiiy nikoh masalalari ham barham topib, ular oʻrnini yakka nikohlilik asta-sekinlik bilan qamrab olgan.

Mamlakatimiz tarixida oʻziga xos oʻringa ega boʻlgan Avestoda ham nikoh va oilaviy munosabatlar diniy-huquqiy hamda axloqiy-ruhiy qoidalar asosida tartibga solingan. Xususan, nikoh tuzish yoshini belgilashda Avesto oʻsmirning balogʻatga yetish paytidan kelib chiqib 16 yosh qilib belgilagan. Biroq, oila qurish va nikoh tuzish bu yoshdagi bolalarning oʻz xohish-irodalari asosida emas, asosan, ota-ona va jamoaning roziligi va ularning bevosita nazorati ostida amalga oshirilgan. Oila qurish uchun qizlar va oʻgʻil bolalar sekin-asta tayyorlab borilgan va ana shundan soʻng qizlar 15, oʻgʻil bolalar 16 yoshida oqsoqol boshchiligida jamoa oldida maxsus

imtihondan o'tkazilgan. Natijada balog'at yoshiga yetgan qizlar ro'zg'or yuritishni o'rganib, «kadbonu», ya'ni «uy bekasi», yigitlar esa, «kad xudo», ya'ni «oila boshlig'i» bo'lish, cho'pon-cho'lig'ini olib, ot surish, tuya minib yurish huquqini qo'lga kiritganlar. Avestoda qayd etilishicha, o'sha davrlarda erkaklar bir necha xotin olish huquqiga ega ekanlar. Erkaklar roppa-rosa 16 yoshidan boshlab uylanishgan. Hamma vaqt birinchi xotin boshqalariga bosh bo'lgan.

Albatta Avestoda belgilangan qoidalaridan kelib chiqib nikoh tuzish shartlari sifatida ota-ona va jamoaning roziligi, nikohlanuvchilarning belgilangan yoshga yetgan bo'lishlarini kiritish mumkin. Erkakning nikohida bir vaqtning o'zida bir necha ayolning mavjud ekanligi nikoh tuzishga monelik qiluvchi holat sifatida baholanmaganligi esa o'sha davrdagi muhit va dunyoqarashlarning natijasi hisoblangan.

Avestoda nikoh tuzishga monelik qiluvchi holat sifatida kishining jismoniy nuqsonlari baholangan. Shu sababli jamoa va ota-onalar bo'lajak kelin va kuyovlarni tanlashda obdan o'ylab ish ko'rganlar. Har jihatdan benuqson bo'lgan yigitga qadd-u qomati, rang-u ro'yi mos sog'lom qiz tanlangan va uning naslnasabi surishtirilgan. Chehrasi yoki terisida nuqsoni bor, oq, qora, qizil dog'i mavjud bo'lgan qizlar kelinlikka, yigitlar esa kuyovlikka tanlanmagan, ya'ni zardushtiylik aqidasiiga, «Teng-tengi bilan» hikmatiga rioya qilingan.

Musulmon huquqi amal qilgan davrda ham nikoh tuzish shartlari va ularga rioya qilish masalalari o'ziga xos jihatlari bilan boshqa davrlardagi oila-nikoh qoidalaridan farq qilgan. Xususan, shariat bo'yicha nikoh tuzishning quyidagi shartlari mavjud bo'lgan:

- a) nikohdan o'tuvchilarning o'zaro roziligi;
- b) nikoh yoshiga to'lish;
- d) nikohni guvohlar ishtirokida tuzish;
- e) kelin uchun qalin va mahr to'lash;
- f) diniy e'tiqod birligi;
- g) nikohdan o'tayotganlar yaqin qon-qarindosh bo'lmasligi;
- h) tabaqa bo'yicha tenglik;
- i) nikohdan o'tuvchilarning ruhiy jihatdan sog'lom bo'lishi.

Yer kurrasida yashovchi turli xalqlar va millatlar har birining o'ziga xos xususiyatlari bo'lgani kabi ularning oilaviy hayotida ham o'ziga xos xususiyatlari bor.

Dunyodagi har bir xalq, millat, elat va davlat o'ziga xos urf-odatini-yu an'anasi, ota-bobolaridan qolgan meroslari, o'ziga xosliklarga egaligi bilan bir-biridan ajralib turadi.

O'zbek oilasi... Uning o'ziga xos xususiyatlari nimalarda namoyon bo'ladi? Barchamizga yaxshi ma'lumki, o'zbek xalqining o'tmishi bugungi kunga kelib o'z o'rnini topgani yo'q. Necha asrlar, necha yillar davomida o'zbek xalqi o'zining tarixiy aqidalariga, bobolaridan qolgan boy meroslariga va, albatta, vijdon qonunlari asosida rivojlantirilgan va rivojlanib kelayotgan mahalliy urf-odat va an'analariga ega. Ular o'z navbatida, turli-tuman bo'lib, bir-biridan o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

O'zbek oilasi mehr-oqibatlilik, qarindosh-urug'chilik, kattalarga hurmat, kichiklarga izzatlilik, bolajonlik, oilaparvarlik kabi ijobiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Oilaga sharqona, o'zbekona sodiqlik, o'tgan yetti pushtini bilish, ota-ona, qarindosh-urug', keksalarga hurmat, yoshlarga mehribonlik, oila a'zolari, er-xotin va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning mustahkamligi uning o'ziga xos xususiyatlaridir. Avvallari oilalar juda katta bo'lib, jamoa asosida yashab kelganlar.

O'zbek oilasi or-nomusli, kuchli oiladir. Shuning uchun u o'zining milliy qiyofasini yo'qotmagan holda butun oilaning sha'ni, obro'sini saqlash uchun mas'uliyat bilan ish tutadi. Er oila posboni, uning boquvchisi hisoblansa, xotin esa uning ko'rki, fayz-u barakatidir. Ularning umr gulshanlari qobil farzandlaridir.

Prezidentimiz Islom Karimov o'zbek oilasining o'ziga xos xususiyatlarini e'tirof etib shunday deydi: «Oila — jamiyatning negizi. Bizning davlatimizni ham katta bir oila deb tushunishimiz mumkin va lozim. Bunda o'zaro hurmat va qattiq tartib bo'lmasa, oilaning barcha a'zolari o'z burchlarini ado etmasa, bir-biriga nisbatan ezgulik bilan mehr-oqibat ko'rsatmasa, yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas. Oila turmush va vijdon qonunlari asosiga quriladi, o'zining ko'p asrlik mustahkam va ma'naviy tayanchlariga ega bo'ladi, oilada demokratik negizlarga asos solinadi,

odamlarning talab-ehtiyojlari va qadriyatlari shakllanadi. O'zbeklarning aksariyati o'zining farovonligi to'g'risida emas, balki oilasining, qarindosh-urug'lari va yaqin odamlarining, qo'shnilarning omon-esonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilishni birinchi o'ringa qo'yadi. Bu esa eng oliy darajada ma'naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir»¹.

O'zbek oilasining o'ziga xos jihatlaridan biri «bolajonlik» va farzandlarga alohida g'amxo'rlik va e'tiborli bo'lishlik hisoblanadi. Binobarin, yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek, ongli yashaydigan har bir odam yaxshi anglaydiki, bu yorug' olamda hayot bor ekan, oila bor. Oila bor ekan, hayot abadiyligi, bebaho ne'mat bo'lmish farzand bor. Farzand bor ekan, odamzod hamisha kelajagini o'ylab, ezgu orzu va intilishlar bilan yashaydi².

O'zbek oilasida bolajonlik, farzandlar tomonidan ota-onalarning hurmat qilinishi, oilalarning, asosan, ko'p sonli bo'lib, ularda turli avlod vakillari birga yashashligi va birga xo'jalik yuritishlari, mehnatsevarlik, saxiylik va mehmondo'stlik kabi yaxshi xususiyatlar saqlanib qolinmoqda.

O'zbek oilasining o'ziga xos etnografik xususiyatlari: oilada voyaga yetayotgan bolalarni bobo-buvi, ota-ona tarbiyasi asosida tarbiyalash avlodlar o'rtasidagi bog'liqlikning boshqa mamlakatlardagiga nisbatan kuchliligi va shu kabi qator xususiyatlari uning psixologik ahamiyatini yanada orttirib yuboradi.

«Ota rozi – Xudo rozi» degan hikmat esa bag'rikeng xalqimiz hayotida otaning mavqeyi qanchalik yuksak ekanligini aks ettiradi. Barkamol oilaga hamisha irodali, iymonli ota bosh bo'lgan.

Huquqiy demokratik davlat va bozor iqtisodiyotiga asoslangan fuqarolik jamiyatini qurish bizning asosiy maqsadimiz ekan, shunday jamiyatni, davlatni qurishda, ravnaq toptirishda oilaning o'rni beqiyosdir.

¹ *Karimov I.A.* O'zbekiston milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. – T., «O'zbekiston», 1993. 47-bet.

² *Qarang: Karimov I.A.* «Bizning yo'limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo'lidir» / O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 20-tom. – T., «O'zbekiston», 2012.

3-§. Oilaning asosiy vazifalari

Oilaning jamiyat oldidagi asosiy vazifalaridan biri — farzand ko'rish va tarbiyalashdir. Statistik ma'lumotlarga qaraganda, aholi soni muayyan ko'rsatkichda bo'lib turishi uchun har 100 oilaga 260 ta bola to'g'ri kelishi kerak. Aniqrog'i, 100 oiladan 60 tasi 3 tadan 40 tasida 2 tadan bola bo'lishi lozim. Demografik olimlar hisoblariga ko'ra, agar har bir oila bittadan farzand ko'rsa, sakkizinchi avlodga kelib, ya'ni 200 yildan keyin bu xalq millat tariqasida yo'q bo'lib ketishi mumkin ekan.

O'zbekiston dunyoda aholisining soni juda tez ko'payib borayotgan mamlakatlar qatoriga kiradi.

Oila erkak va ayolning nikohdan o'tib, bir yostiqqa bosh qo'ygan kunidan boshlanadi. Uning eng muhim vazifasi naslni davom ettirish, shuningdek, ota-bobolarining eng yaxshi an'ana va udumlarini davom ettirish, turmushni mustahkamlashdan iboratdir.

Oila jamiyatning boshlang'ich hujayrasini tashkil etib, unda aholining ko'payishi va yosh avlodni tarbiyalash vazifalari bajariladi.

Uning muhim ijtimoiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, u jamiyatning demokratik hujayrasini tashkil etib, odamlar shu muqaddas koshonada tug'ilib, o'sib jamiyat tarkibini tashkil etadi.

Ikkinchidan, oila muhim bo'g'in bo'lib, unda biz mehnat jarayonida sarf qilgan kuchlarimizni tiklaymiz.

Uchinchidan, oila muhim tarbiya o'chog'i.

To'rtinchidan, nodir ruhiy muhitdir.

Beshinchidan, oila naslni davom ettiruvchi muhim omildir.

Olimlarning fikricha, odamlar hayotining birdan bir to'g'ri yo'li oilaviy hayot ekan. Yolg'iz bo'lib yashash har xil noxushliklarga va fojialarga olib kelar ekan.

Shuning uchun Amerika Qo'shma Shtatlarida qariyalar uyda yolg'iz qoldirilmasdan, ularni bolalari bo'laturib qariyalar uylariga joylashtiriladi.

Italiyalik mutaxassislarning hisob-kitoblariga qaraganda, hozirgi paytda har besh yevropalikning biri uyqusizlikdan azob chekarkan. Buning asosiy sababi yolg'izlikdir.

Ko'pchilik odamlar oilaviy hayotda yashaydilar, oila bo'lib yashashlikni o'zlariga ma'qul deb hisoblaydilar.

Buyuk Britaniyada yolg'iz onalar va yolg'iz qariyalar soni yildan yilga ko'paymoqda. Ayni paytda mamlakatning 15 foiz aholisi yolg'izlikda umr kechiradi¹.

Islom dinidan boshqa dinlarga e'tiqod qiluvchi olimlarning e'tirof etishicha, dunyoda eng mustahkam oila bu islom diniga e'tiqod qiluvchilarning oilasidir.

Islom yakkalikni, bevalikni yoqtirmas. Bu ham o'z yo'lida biz bilib-bilmagan bir donolik va donishmandlikdir².

4-§. Oila jamiyat va davlat muhofazasida

a) oila jamiyat himoyasida.

Oilalar jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasini tashkil etadi. Jamiyat katta-kichik oilalardan iborat. Bu oilalar qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik mustahkam bo'ladi.

Biz qurayotgan adolatli fuqarolik jamiyatida oila o'ziga xos ijtimoiy birlashmani tashkil etadi. Oilaning bu xususiyati birinchi galda uning jamiyat manfaatlarini bilan bog'liqligida hamda ijtimoiy vazifalarda ifodalangan.

Mamlakatda har bir oila va har insonning turmush farovonligini, fuqarolar totuvligini mustahkamlashga qaratilgan dasturiy maqsadlarga asoslanib ish olib borilmoqda.

Yurtboshimiz bu boradagi vazifalar haqida gapirib: «Eng muhim vazifa — xalqchil, adolatparvar jamiyatni vujudga keltirish. Bu jamiyat poydevorini, eng avvalo, boy va badavlat, mehnat qadri bilan bog'liq, ma'naviy sog'lom va madaniy saviyasi baland minglab va millionlab oilalar tashkil etadi»³, — degandi.

Biz adolatli fuqarolik jamiyatini shakllantirishni maqsad qilgan ekanmiz, jamoat birlashmalari, notijorat va nodavlat tashkilotlari, jumladan, fondlarning ahamiyati oshib boraveradi.

¹ Qarang: Oila va jamiyat, 1996-yil, 15-son.

² Qarang: Oila va jamiyat, 1997-yil, 39-son.

³ Karimov I.A. O'zbekiston milliy istiqloq, iqtisod. siyosat, mafkura. — T., «O'zbekiston», 1993. 14-bet.

Jamiyat hayotida nodavlat va jamoat tashkilotlarining oʻrni va ahamiyatini kuchaytirish «Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari» tamoyilini hayotga joriy etish demakdir. Rasmiy maʼlumotlarga qaraganda, ayni paytda mamlakatimizda toʻrt yarim mingdan ziyod jamoat birlashmalari, notijorat va nodavlat tashkilotlari faoliyat koʻrsatayapti.

Bugungi kunda respublikamizda oʻn mingtaga yaqin mahalla va qishloq fuqarolari yigʻinlari oilalar bilan jamoatchilik asosida katta tashkiliy va ommaviy ishlarni olib bormoqdalar, oilalarni saqlab qolish va ularni mustahkamlashga, voyaga yetmagan bolalar manfaatlarini himoya qilishga oʻz hissalarini qoʻshib kelmoqdalar.

b) oila davlat muhofazasida.

Davlat tomonidan oilaga kun sayin gʻamxoʻrlik qilish, unga har taraflama moddiy yordam berish insonparvar demokratik huquqiy davlatning muhim vazifalaridan biridir.

Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 65-moddasining 2-qismi va Oila kodeksi 4-moddasining 1-qismiga binoan Oila, onalik, otalik va bolalik davlat himoyasida.

Mamlakatimizda oilaning davlat muhofazasida boʻlishi borasidagi ishlarni Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Oila, onalik va bolalikni ijtimoiy muhofaza qilish majmuyi kotibiyati olib boradi.

Oʻtgan vaqt davomida respublikamizda ayollar va oʻsib kelayotgan yosh avlod sogʻligʻini mustahkamlashga yoʻnaltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida sogʻlom oilani shakllantirish, tugʻish yoshidagi ayollarni sogʻlomshtirish ishlari oʻzining ijobiy samarasini berdi.

Ikkinchi chaqiriq Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi birinchi sessiyasi kun tartibida «Oila va ayollar muammolari komissiyasi» tashkil etildi.

Ushbu komissiya oila va ayollar muammolari boʻyicha davr talablariga javob beradigan oilani saqlash va mustahkamlashga, yangi avlodni tarbiyalashga qaratilgan yangi qonunlar loyihalarini tayyorlash vazifalarini oʻz oldiga qoʻyadi.

Oilaning davlat muhofazasida ekanligi Respublikamiz Prezidentining farmonlarida oʻz aksini topmoqda. Prezidentning birin-

chi Farmoni 1990-yil 3-mayda qabul qilingan bo'lib, «Ko'p bolali onalarga nafaqa miqdorini ko'paytirish to'g'risida» deb nomlangan¹.

Unga muvofiq ko'p bolali onalarning moddiy ahvolini, yosh avlodning o'sish sharoitlarini yaxshilash maqsadida onalarga to'lanadigan oylik nafaqa ikki marta ko'paytirildi. Mazkur Farmon o'zbek xalqining bolajonlik tabiatini ko'rsatadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»²gi 2007-yil 18-may PF-3878-sonli Farmoniga binoan, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda yosh oilalarga amaliy yordam berish, ularga sifatli ta'lim, huquqiy axborot, maslahat va boshqa, jumladan, bolalar sog'lig'ini saqlash va tarbiyalashni ta'minlash bo'yicha xizmat ko'rsatish, yosh oilalarni ma'naviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, yoshlarda o'zi qurgan yangi oila uchun g'urur va mas'uliyat hissini, ota-onaga, keksa avlod vakillariga hurmat-e'tibor, mehnat qilish va xalqimizning ma'naviy qadriyatlarini ruhida bolalarda tartib-intizom tuyg'usini shakllantirish maqsadida, 2007-yilda 50,0 million so'm ajratish to'g'risidagi takliflar ma'qullandi.

Hozircha oila haqida alohida fan yo'q. oilaning turli qirralarini o'rganish bilan esa, o'ndan ortiq fanlar shug'ullanadi, bular etnografiya, aholishunoslik, demografiya, ijtimoiy geografiya, sotsiologiya, iqtisodiyot fanlari bilan statistika, psixologiya, oila pedagogikasi, tibbiyot, huquqshunoslik hamda boshqalardan iborat.

Etnografiya nikoh-oila munosabatlarini xalqlar turmush tarzining bir tabaqasi sifatida o'rganadi.

Aholishunoslik — demografiya aholining hamda uning asosiy bo'g'ini bo'lmish oilaning turli xil muammolarini siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va tarixiy jarayonlar asosida o'rganadi.

Ijtimoiy geografiya tadqiqotlarida aholi va oilaning hududiy tafovutlari kompleks tahlil qilinadi.

¹ Sovet O'zbekistoni, 1990-yil 4-may.

² O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari to'plami. 2007, №19–20. 7-bet.

Sotsiologiya — inson hayotining ijtimoiy jihatlarini, kishilik jamiyatining barcha ijtimoiy munosabatlarini o'rganadi.

Iqtisodiyot fani bilan statistika oila budjetini, oila ishlab chiqarishi (agar u mavjud bo'lsa) va oilaviy iste'molni, mehnat taqsimotini hamda oiladagi xo'jalik-iqtisodiy munosabatlarni tadqiq etish bilan shug'ullanadi.

Psixologiyaning vazifasi, asosan, nikoh-oila munosabatlarida namoyon bo'ladigan hissiyot, tasavvur, urf-odatlarini, shuningdek, bu psixologik (ruhiy) hodisalarning ijtimoiy va tabiat manbalarini o'rganishdan iborat.

Oila pedagogikasining maqsadi — oilaning bolalarga ko'rsatadigan ta'sirini, oiladagi tarbiya qonuniyatlari va vositalarini, ota yoki onaning bolaga ta'sirini, oila bilan boshqa xil tarbiya muassasalarining o'zaro munosabatlarini aniqlashdir.

Tibbiyot fani nikohning fiziologik jihatlarini va uning oqibatlarini, shuningdek, oilaning oila a'zolari sog'lig'iga ta'sirini tatbiq etadi.

Huquqshunoslik oila to'g'risidagi qonunlarni va oilaning ijtimoiy hayotga munosabatini o'rganib, mavjud yoki jamiyat uchun maqsadga muvofiq bo'lgan huquqiy qoidalarni asoslab beradi.

Huquq fani tizimida oila huquqining o'rni alohidadir. Chunki oila huquqini talabalar tomonidan o'rganish tabiiy va hayotiy muhim axloqiy-tarbiyaviy ahamiyatga molik bo'lib, barkamol shaxsni va oqilona ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish vositalaridan biri hamdir.

Nazorat savollari

1. *Oila tushunchasi nima?*
2. *O'zbek oilasining o'ziga xos xususiyatlari nimalarda namoyon bo'ladi?*
3. *Oilaning asosiy vazifalari, oilaning jamiyat va davlat muhofazasiga bo'lish huquqi.*

II BOB. OILA HUQUQI TUSHUNCHASI, TAMOYILLARI VA TIZIMI

Bobning maqsadi: talabalarga oila huquqi fani haqida tushuncha berish.

Mazkur bobda oila huquqi tushunchasi, tamoyillari va tizimi, oila huquqining boshqa huquq sohalari bilan o'zaro aloqadorligi va farqlovchi jihatlari ochib beriladi.

1-§. Oila huquqi tushunchasi

Oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasidir. U qancha mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shuncha mustahkam va tez rivojlanadi.

Oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar axloq-odob va huquqiy qoidalar bilan tartibga solinadi.

Oila huquqi huquqning mustaqil sohasi bo'lib, nikoh, qonqarindoshlik, bolalarning nasl-nasabini belgilash, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish shakllaridan kelib chiqadigan munosabatlarni huquqiy tartibga soladi.

Oila a'zolari o'rtasidagi shaxsiy va mulkiy munosabatlar oila huquqining predmeti bo'lib hisoblanadi.

Shaxsiy munosabatlarga, er-xotinning familiyasi, bolalar tarbiyasi, oila turmushi masalalarini hal qilishi, mashg'ulot turi, kasb va turarjoy tanlash huquqlari kiradi.

Mulkiy munosabatlarga esa, er va xotinning nikoh davomida orttirgan umumiy mulklari, shuningdek, nikoh qayd etilgunga qadar, bo'lajak er-xotinning umumiy mablag'lari hisobiga olingan mol-mulklari, agar qonun yoki nikoh shartnomasida boshqacha holat ko'rsatilmagan bo'lsa, ularning birgalikdagi umumiy mulkiga bo'lgan huquqlari kiradi.

Huquqiy-demokratik davlat, erkin adolatli fuqarolik jamiyatida mulkiy bo'lmagan nomulkiy shaxsiy munosabatlar asosiy belgilovchi, mulkiy munosabatlar esa bo'ysunuvchi hosila xarakterga ega. Oilaviy munosabatlar yig'indisida mulkiy bo'lmagan shaxsiy

munosabatlar ustun bo'lishligining sababi, avvalo, naslni davom ettirish va bolalarni tarbiyalash bilan bog'liqdir. Shunday qilib, oila huquqi nikoh tuzish tartibi va shartlari, nikohning tugatilishi, nikohning haqiqiy emasligi, oilada er va xotin o'rtasida, ota-ona bilan bolalar o'rtasida, oilaning boshqa a'zolari o'rtasida kelib chiqadigan shaxsiy va mulkiy munosabatlarni, farzandlikka olish, vasiylik va homiylik, bolalarni oilaga tarbiyaga olish tufayli kelib chiqadigan munosabatlarni, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartiblarini belgilaydigan huquqiy normalar yig'indisidan iborat.

2-§. Oila huquqining tamoyillari

Oila huquqi mohiyatini ochib berishda faqat uning tushunchasi, predmetining o'ziga xos xususiyati va shu bilan birga uning eng muhim tamoyillarini ham inobatga olish lozim, chunki uning tamoyillari huquq sohasining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Oila huquqi tamoyillari (prinsiplari) deganda, ushbu huquq sohasining mohiyatini aniqlab beradigan hamda huquqiy mustahkamlanganligi sababli umummajburiy ahamiyatga ega bo'lgan asosiy negiz, rahbariy qoidalar tushuniladi.

Oila huquqi tamoyillarini hisobga olmasdan uning normalarini to'g'ri sharhlab va qo'llab bo'lmaydi. Oila huquqi tamoyillari nafaqat huquqni qo'llash amaliyoti uchun, balki shu bilan birga amaldagi oila qonunchiligining mohiyatini anglash hamda uning keyingi takomillashtirilishi uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Oila huquqining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Oilaning jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqi.

Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega (O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 63-modda).

A. Oila davlat himoyasida.

Oila davlat himoyasida deyilganda, avvalo, vujudga kelgan oilalarni saqlab qolish va ularni mustahkamlashga qaratilgan davlat tomonidan ko'rilgan chora-tadbirlar tushuniladi.

Davlatning oila xususidagi g'amxo'rligi, avvalambor, hukumat yuritayotgan kuchli ijtimoiy siyosatda namoyon bo'lmoqda. Davlat rahbarligida amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy islohiy chora-tadbirlarning bosh maqsadi inson, oila manfaatlarini qanoatlantirishdan iborat.

B. Oila jamiyat muhofazasida. Jamiyat tomonidan oila muhofaza qilinadi deyilganda, mamlakatda mavjud bo'lgan jamiyatlar va jamg'armalar tomonidan nodavlat notijorat tashkilotlarning oilaga ham moddiy, ham ma'naviy yordam berishlari tushuniladi. Bu qoida mustaqil Respublikaning Konstitutsiyasida belgilangan yangi qoidadir.

Mamlakatimizda jamoat tashkilotlari har xil jamg'armalar hisobidan oilani mustahkamlash, bolalar manfaatini himoya qilish uchun turli moddiy va ma'naviy yordam ko'rsatib kelmoqda.

Jamoat tashkilotlari o'z maqsad va vazifalariga muvofiq ravishda respublikada o'tkazilayotgan keng ko'lamli islohotlarga munosib hissa qo'shib oilalarni mustahkamlashga ko'maklashmoqda.

2. Barcha fuqarolar — jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, qonun oldida tengligi.

Oila huquqida barcha fuqarolar millati, irqidan qat'i nazar, teng ekanligi ifodalangan «...barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar». (O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 18-modda). Bu xalqlar do'stligidan kelib chiqadigan o'zgarmas qoida bo'lib, oila huquqida o'z ifodasini topib, odamlarning har xil millatga yoki irqga mansubligi oilaviy munosabatlarda hech qanday ahamiyatga ega emasligini anglatadi.

Nikoh tuzish uchun fuqarolarni har xil millatga, dinga e'tiqod etishligi to'siq bo'lolmaydi.

Bolalarni farzandlikka olishda farzandlikka oluvchilarning bolalardan boshqa millatga tegishli ekanligi ham monelik qilolmaydi.

Hayotimizda nikoh, farzandlikka olish tufayli fuqarolarning bir oilaga birlashganligini ko'plab uchratish mumkin.

3. Hamma oilaviy munosabatlarda ayol bilan erkak teng huquqlidirlar.

Amaldagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasiga binoan, xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Bu tamoyil konstitutsion qoidaga aylandi.

Ayol va erkaklarning tengligi Oila kodeksining 2-moddasida quyidagicha ifodalangan: oila munosabatlarini tartibga solish erkak va ayolning ixtiyoriy ravishda nikohlanib tuzgan ittifoqi, er va xotinning shaxsiy hamda mulkiy huquqlari tengligi, ichki oilaviy masalalarning o'zaro kelishuv yo'li bilan hal qilinishi, oilada bolalar tarbiyasi, ularning farovon hayot kechirishi va kamoloti haqida g'amxo'rlik qilish, voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz oila a'zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish ustuvorligi tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

4. Oilaviy munosabatlarda ishtirok etuvchilarni ma'naviy va moddiy qo'llab-quvvatlash hamda ularning o'zaro bir-biriga g'amxo'rlik qilishi.

Bu tamoyil oilaviy munosabatlarning mazmunidan kelib chiqib ular moddiy hisob-kitoblardan xoli bo'lgan bir-biriga muhabbat, hurmat kabi hissiyotlarga asoslanadi.

Er va xotin, ota-ona va bolalar, bobo-buvi va nabiralar, aka-ukalar va opa-singillar, farzandlikka olganlar va farzandlikka olinganlar va hokazolar o'rtasidagi munosabatlar, avvalo, nikoh, qon-qarindoshlik yoki oilaviy rishtalar bilan bog'liq bo'lgan shaxslar o'rtasidagi shaxsiy munosabatlardir.

Oilaviy munosabat ishtirokchilarining bir-biriga munosabati umumaxloqiy tamoyilga va ma'naviy me'yorlar bilan tartibga solinadi.

Bu esa huquqiy demokratik davlatni muvaffaqiyat bilan qurayotgan jamiyat a'zolariga xosdir.

Oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy tartibga solinishi mana shu tamoyillarga tayanadi va ularga to'la mos keladi. Ba'zi hollarda qonun oila a'zolariga o'z yaqinlariga g'amxo'rlik qilish majburiyatini yuklaydi.

Oila kodeksining 109-moddasiga binoan, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj

o'z ota-onasiga ta'minot berishlari va ular to'g'risida g'amxo'rlik qilishlari shart.

Amaldagi qonunda oila a'zolarining aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv tartibi e'tirof etiladi va ushbu tartib jamiyatda o'rnatilgan fuqarolarning o'zaro munosabatlari qurilishiga oid axloqiy mezonlarga mos keladi.

Zarur hollarda oila a'zosidan moddiy ta'minotni sudning hal qiluv qaroriga asosan undiriladi.

Ko'p hollarda oila a'zolarining bir-biriga aliment ta'minoti davlat va ijtimoiy fondlardan olinadigan mablag'larga qo'shimchadir. Bu fondlarning ko'payishi va ular orqali fuqarolar ehtiyojlarining yanada ko'proq qondirilishi bilan aliment majburiyatlari jamiyatda o'z ahamiyatini yo'qota boradi.

5. Davlat tomonidan onalik, otalik va bolalikni muhofaza etish va ularning manfaatlarini har taraflama himoya qilish.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 65-moddasi 2-qismi va Oila kodeksining 4-moddasi 1-qismiga binoan, oila, onalik, otalik va bolalik davlat himoyasidadir.

Onalik. Demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyatida onalikni himoya etishga alohida ahamiyat beriladi. Chunki ayolning asosiy vazifasi – insoniyat zanjirini davom ettirish. Onalikni boshqa hech bir vazifa bilan almashtirilishi mumkin emas.

Ayol kishi uchun dunyoda onalik baxtidan buyukroq baxt yo'q.

Otalik. Oila huquqining tamoyili bo'lgan «Onalik va bolalikning muhofaza qilinishi» jumlasini yoniga amaldagi Oila kodeksiga «otalik» degan so'z ham qo'shildi. Bu mustaqillik sharofati tufayli bo'ldi. Chunki to'liq ma'noda oila «oilaning, onalik, otalik va bolalikning muhofaza qilinishi» bilan belgilanadi.

Xotinining homiladorlik davri bo'lajak ota uchun ham jiddiy sinovdir. Bu davrda er bo'lajak ona va bola to'g'risida g'amxo'rlik qilishi, xotinning eson-omon qutulib olishga tayyorlanib borishi uchun yaxshi shart-sharoit yaratib berishda qo'lidan kelgancha harakat qilishi lozim. Unga tegishli ruhiy-iqtisodiy muhitning yaratilishi homiladorlikning sog'lom kechishini ta'minlaydi.

Bolalik. Bola – ota-onaning quvonchi, faxri, baxti. Er-xotinni bir-biriga payvand qiladigan ham farzanddir.

Bolaga mehr-muhabbat tuyg'usi onalarda juda kuchli bo'ladi. Ona o'z bolasini tug'ilmasidan ancha avval sevishga va unga jonini ham berishga qodir zot. Bola paydo bo'lganidan tug'ilgunga qadar onasi hisobiga oziqlanadi, rivojlanadi.

6. Ixtiyoriy va erkin nikoh.

Nikoh tuzish ixtiyoriydir.

Nikoh tuzish uchun bo'lajak er-xotin o'z roziligini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Nikoh tuzishga majbur qilish taqiqlanadi (Oila kodeksining 14-moddasi).

Jamiyatda nikoh erkak bilan ayol o'rtasidagi tenglik va o'zaro xohish asosida tuzilgan erkin ittifoq va ahdnoma bo'lib, maqsadi oila qurish, farzandlarni jamiyatning munosib kishilari qilib tarbiyalashdan iborat. Nikoh tuzishning muhim shartlaridan biri nikohlanuvchilarning ixtiyoriy va erkin ittifoqidir.

Nikohga kirishning o'zaro rozilik sharti buzilishi faqat uning haqiqiy emas, deb tan olinishigagina emas, balki g'ayriqonuniy xatti-harakat sodir etib nikohga kirishga zo'rlagan, aldagan va qo'rqitgan shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortishga ham asos bo'ladi.

7. Faqat yakka nikohlilikni tan olish va uni mustahkamlash uchun yordam berish.

Ochiq adolatli huquqiy jamiyatda fuqaro faqat bir nikohda bo'lishi mumkin. Yakka nikohlilik tamoyili bizning mamlakatda mavjud bo'lgan yuksak istiqlol mafkurasi me'yorlaridan kelib chiqadi. Bunday qoida jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichidagi oila munosabatlarining talablariga to'la javob beradi.

Amaldagi qonunda belgilangan yakka nikohlilik hayotda mavjud bo'lgan haqiqat bilan muvofiq bo'lib, odamlar xulq-atvoridagi qoidalarga mos keladi. Bu qoidaning buzilishi faqat nikohni haqiqiy emas deb hisoblashdan tashqari, qonunni buzgan shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortishga ham asos bo'ladi.

8. Davlat tartibi asosida nikohdan erkin ajralish.

Davlat nazorati asosida nikohdan erkin ajralish (Oila kodeksining 37-moddasi).

Nikohdan ajralish er-xotinning shaxsiy huquqi, ammo nikohdan ajralish ijtimoiy manfaatga ta'sir etishligini, oilaning buzilishini hisobga olib davlat nikohdan ajralish tartibi va asoslarini belgilaydi,

bunda er-xotinlarga yordam berib, o'ylamasdan qabul qilingan qarorning oldini olishni nazarda tutadi.

Amaldagi qonunchilik nikohdan erkin ajralishning davlat tartibini belgilab, aytarli darajada shaxsiy va ijtimoiy manfaatlarni himoya qilishni ta'minlaydi.

9. Bolalarni mustaqillik va milliy istiqloq mafkurasi g'oyasi asosida tarbiyalash.

Mustaqillik va milliy istiqloq mafkurasi hamma zamonlarda ham eng dolzarb siyosiy-ijtimoiy masala, har qanday jamiyatni sog'lom, ezgu maqsadlar sari birlashtirib, uning o'z maqsadlariga erishishi uchun ma'naviy-ruhiy kuch-quvvat beradigan poydevor bo'lib kelgan. Chunki, mafkura jamiyatda yashaydigan odamlarning hayot mazmunini, ularning intilishlarini o'zida mujassamlashtiradi.

Oila – mafkuraviy tarbiyaning eng muhim ijtimoiy omillaridan biridir. Chunki oila jamiyat negizi bo'lib, ko'p asrlik mustahkam ma'naviy tayanchlarga ega. Milliy mafkuramizga xos bo'lgan ilk tushunchalar, avvalo, oila muhitida singadi. Bu jarayon bobolar o'giti, ota ibрати, ona mehri orqali amalga oshadi.

3-§. Oila huquqi tizimi

Ijtimoiy munosabatlarning muayyan turini tartibga soluvchi oila huquqi qoidalari betartib joylashtirilmasdan, ma'lum tizimga keltirilgan.

Oila huquqi – bu oila huquqi tuzilishi, uning muayyan ketma-ketlikdagi alohida institutlari va me'yorlari tarkibidir. Oila huquqi tizimi obyektiv ravishda tuzilib, oila huquqi predmetiga kiradigan ijtimoiy munosabatlarning o'ziga xosligini aks ettiradi hamda o'zaro bog'langan oilaviy-huquqiy institutlarning birligi va farqlanishida namoyon bo'ladi.

Huquqiy institut deganda, turdosh va o'zaro bog'liq ijtimoiy munosabatlar guruhlarini kompleks tartibga solinishini ta'minlovchi alohidalashgan huquqiy me'yorlar yig'indisi tushuniladi. Huquqiy institutlarga mazmun jihatdan turdoshlilik, tartibga solinishi bo'yicha komplekslilik, shuningdek, huquqiy alohidalilik xosdir.

Oila huquqi tizimi qonunchilikda, avvalo, Oila kodeksi kabi kodifikatsion xarakterdagi aktlarda, shuningdek, oila huquqi fanida va «Oila huquqi» o'quv kursida o'z ifodasini topadi.

Oila huquqi tizimi o'z ichiga umumiy va maxsus qismlarni oladi.

Umumiy qism oila huquqining maxsus qismidagi barcha institutlar uchun ahamiyatga ega bo'lgan me'yorlardan iborat, jumladan, oila huquqining asosiy qoidalari va vazifalari, oila huquqi tomonidan tartibga solinadigan munosabatlar doirasi va ushbu munosabatlar subyektlari va obyektlari, oila huquqi manbalari; oilaviy munosabatlarga nisbatan fuqarolik qonun hujjatlarining qo'llanilishi, shuningdek, oila to'g'risidagi va fuqarolik qonun hujjatlarining o'xshashlik bo'yicha qo'llanilishi; oilaviy munosabatlarda mahalliy urf-odat va an'analarning qo'llanilishi (masalan, Oila kodeksining 1–9-moddalari).

Umumiy qismga oilaviy huquqlarni amalga oshirish va oilaviy majburiyatlarni bajarish shartlarini, oilaviy huquqlarni himoya qilish tartibi va muddatlarini o'rnatuvchi me'yorlar kiradi (masalan, Oila kodeksining 10–11-moddalari).

Maxsus qism bir necha institutlardan tashkil topgan bo'lib, bu institutlarning har biri ijtimoiy munosabatlarning muayyan turini tartibga soladi. Ular quyidagilardan iborat:

– nikoh (nikoh tuzish shartlari va tartibi, nikohning tugatilishi, nikohning haqiqiy emasligi);

– er va xotinning huquq va majburiyatlari (er va xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlari, er-xotin mulkining qonuniy tartibi, er va xotin mol-mulking shartnomaviy tartibi, er va xotinning majburiyatlar bo'yicha javobgarligi);

– ota-ona hamda bolalarning huquq va majburiyatlari (bolaning nasl-nasabini belgilash, voyaga yetmagan bolalarning huquqlari, ota-onalarning huquq va majburiyatlari);

– oila a'zolarining aliment majburiyatlari (ota-ona hamda bolalarning aliment huquq va majburiyatlari, qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari, aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv, aliment to'lash va undirish tartibi);

– ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyalash shakllari (ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash

va joylashtirish, bolalarni farzandlikka olish, vasiylik va homiylik, bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat);

– oila qonunchiligini chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lgan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarga nisbatan qo'llash.

Huquq tizimida oila huquqi huquqning boshqa sohalar bilan turli tutashda bo'ladi. Oila huquqi huquq sohalarining shunday guruhida joylashganki, u huquqning tartibga soluvchi tizimosti guruhlaridan biri hisoblanadi. Bu guruhning barcha sohalariga muayyan munosabatlarni ijodiy tashkil etishi uchun qo'llanilishi xosdir.

Ushbu xususiyati bilan ular ijtimoiy munosabatlarni muhofaza qilish vazifasini bajaruvchi va shu sababli man etish orqali tartibga soluvchi jinoyat huquqidan farq qiladi. Shu bilan birga, tartibga soluvchi sohalar orasida oila huquqi ruxsat berish orqali tartibga soluvchi sohalar guruhiga mansub (fuqarolik, mehnat huquqlari kabi).

Bu guruhning barcha sohalar singari, oila huquqi majburlash orqali tartibga soladigan (masalan, ma'muriy, moliya huquqlari) sohalardan farqlanadi, chunki bu sohalar, asosan, bir subyektning ikkinchisiga bo'ysunishi va boshqaruv organlari dalolatnomalari asosida shakllanadi. Ruxsat berish orqali tartibga soluvchi huquq sohalar guruhida esa oila huquqi o'z predmeti va metodi bo'yicha fuqarolik huquqiga yaqindir.

Oilaviy munosabatlar boshqa ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq. Shu sababli oila huquqi u yoki bu darajada deyarli barcha huquq sohalar bilan o'zaro bog'liq. Biroq bu bog'liqlikning daraja va shakllari turlicha namoyon bo'ladi.

Konstitutsion va oila huquqi o'rtasida o'zaro bog'liqlikning o'ziga xos shakli mavjuddir. Konstitutsion huquq jamiyatda oilaviy munosabatlar qurilishining bosh va asosiy qoidalarini o'z ichiga oladi (O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 46, 63–66-moddalar). Oila huquqida ushbu qoidalar qayta ishlanadi, kengaytiriladi, rivojlantiriladi, aniqlashtiriladi.

O'zaro bog'liqlik aksariyat hollarda oila huquqi va huquq sohalar me'yorlarining birgalikda qo'llanilishida ifodalanadi.

Ma'muriy huquq bilan oila huquqi yuridik faktlar sohasida qalin aloqadorlikda, chunki oilaviy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi va tugatilishi asoslari sifatida ko'p hollarda boshqaruv organlari aktlari xizmat qiladi (farzandlikka olish, vasiylik va homiylik belgilash va boshqalar). Fuqarolik jarayoni va oila huquqi me'yorlari nizolarni hal qilish, oilaviy huquqlarni himoya qilishda qo'llaniladi. Jinoyat huquqi oilaviy munosabatlarni muhofaza qilishda tatbiq etiladi. Shu sababli, oila huquqida jinoyat huquqiga havola qilishlar mavjud bo'lib, ular nikoh tuzishga to'sqinlik qiluvchi holatlarni yashirganlik uchun, farzandlikka olish siri va hokazolar uchun jinoiy javobgarlikka tortilishini nazarda tutadi.

Oila va fuqarolik huquqi me'yorlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik nisbati yuqori darajadadir. Qonunda to'g'ridan to'g'ri ko'rsatilgan hollarda o'zaro bog'liqlik bir soha normalarini ikkinchi soha munosabatlarida qo'llanilishida ifodalanadi.

Oila huquqi va huquqning boshqa sohalari me'yorlarining o'zaro bog'liqligi ularning birlashib ketishiga olib kelmaydi. Lekin bu holat oila qonunchiligida faqat oila huquqi normalari emas, balki u bilan bog'liq bo'lgan huquq sohalari normalarining mavjud bo'lishida ham ifodalanadi. Ayniqsa, bunda fuqarolik, ma'muriy, fuqarolik jarayoni huquqi normalarining ko'pligi ko'zga tashlanadi. Bu normalar oilaviy munosabatlarning xususiyatlarini hisobga olgan holda sanab o'tilgan huquq sohalarining oilaviy munosabatlarni tartibga solishdagi xususiyatlarini aks ettiradi.

Nazorat savollari

- 1. Oila huquqi nima?*
- 2. Oila huquqining tamoyillarini sanab ko'rsating.*
- 3. Oila huquqi tizimi necha qismdan iborat?*

III BOB.

OILA HUQUQINING MANBALARI

Bobning maqsadi: talabalarda oilaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi va mustahkamlovchi huquqiy normalar yig'indisi haqidagi tasavvurlarni shakllantirish.

Mazkur bobda oila huquqining manbalari tushunchasi va turlari, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi, Prezident farmonlari va farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining nikoh-oila masalalari bo'yicha qarorlari, amaldagi sohani tartibga soluvchi qonunchilik oila huquqining manbayi sifatida tavsiflanadi.

1-§. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi

Mamlakatimizda oilaviy-huquqiy munosabatlar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Oila kodeksi, Fuqarolik holatlarini qayd etish tartibi to'g'risidagi Yo'riqnama, Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari, O'zbekiston Respublikasida «Vasiylik va homiylik to'g'risida»gi Nizom, «Voyaga yetmagan bolalarni farzandlikka va tarbiyaga olish (patronat) to'g'risida»gi Nizom, «Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar faoliyatini takomillashtirish haqida»gi Nizom, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining oila huquqi masalalariga qaratilgan dasturiy ko'rgazmalari bilan tartibga solinadi.

Oila huquqining asosiy manbayi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasidir. U 1992-yil 8-dekabrda o'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n birinchi sessiyasida qabul qilingan.

Mustaqil Respublika Konstitutsiyasining qabul qilinishi nikoh va oila qonuniga ham aniqlik kiritdi. Bundan so'ng nikoh va oila kodeksi deyilmay, «Oila kodeksi», deb atalmoqda. Chunki Konstitutsiyaning III bo'lim, XIV bobi «Oila» deb nomlanib, 63-

66-moddalar oilaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan qoidalardir. 46-moddada esa xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar, degan oila huquqi tamoyilini asosiy qonunga kiritdi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, Asosiy qonunda oilaga maxsus bob ajratilgan. Bu bobni «Jamiyat va shaxs» bo'limida berilishi ham ayni muddao, chunki oila jamiyatning bir bo'lagi, uning asosiy bo'g'inidir.

Konstitutsiyaning 63-moddasida shunday deyiladi: «Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega».

Bu moddani «Oila – otalik, onalik va bolalik davlat va har xil nodavlat jamg'armalar himoyasida bo'ladi», deyilgan jumla bilan to'ldirilsa, yanada katta ahamiyat kasb etardi. Chunki to'liq, keng ma'nodagi «Oila» so'zi ilmiy ma'noda ota, ona va bolani o'z ichiga oladi. Er-xotin o'rtasidagi munosabatning asosida nikoh yotsa, ota-on va bola o'rtasidagi munosabatning asosida qon-qarindoshlik yotadi. Chunki, bola ota qonidan paydo bo'ladi, ona qornidan tug'iladi. Oilani mustahkamlash ko'p jihatdan unda otaning obro'yini, ahamiyatini oshirish bilan bevosita bog'liq. Ota bo'lish muqaddas va mas'uliyatli vazifadir. Chunki, hayotiy tajribadan ma'lum bo'lishicha, oilaning barcha ma'naviy va iqtisodiy tashvishlari otalarga yuklatilgan. Ota oila boshlig'i, o'z farzandi unib-o'sishi, voyaga yetishi uchun birinchi mas'ul shaxs.

Farzand tarbiyasi uchun rahmat ham, la'nat ham, avvalo, otaga vo'naltiriladi.

Ayni shu holat tili, dini, tarixi, taqdiri biz bilan mushtarak bo'lgan yon va jon qo'shnimiz Qozog'iston Respublikasining 1993-yil 28-yanvarda qabul qilingan Konstitutsiyasining 52-moddasida o'z ifodasini topdi. U quyidagicha belgilandi: «Oila, onalik, otalik va bolalik jamiyat va davlat himoyasidir».

2-§. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi

Oila huquqining asosiy manbayi butun, keng qamrovli oila qonunchiligining «o'zagi» – O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksidir. U 1998-yil 30-aprelda birinchi chaqiriq O'zbekiston

Respublikasi Oliy Majlisining o'n birinchi sessiyasida qabul qilinib, o'sha yili 1-sentabrdan e'tiboran amalga kiritildi.

Oila kodeksi 8 bo'lim, 30 bob, 238 moddadan iborat.

Amaldagi Oila kodeksi loyihasi birdaniga paydo bo'lgani yo'q. Uni tayyorlash to'g'risida 1996-yil Toshkentda bo'lib o'tgan «Fuqarolarni huquqiy himoya qilish va aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish» mavzusiga bag'ishlangan Respublika yuristlari konferensiyasida ham aytib o'tilgandi.

Oilani yanada mustahkamlash va uning ijtimoiy ahamiyatini oshirish uchun huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan huquqiy normalar mustaqillik va milliy istiqbol mafkurasi g'oyalari asosida tayyorlandi. U xalqaro normalarga va milliy mentalitetga mos ravishda ishlab chiqildi.

Oila to'g'risidagi qonunlarni yanada takomillashtirish bir qancha yo'nalishlarda olib berildi.

Birinchidan, mustaqil O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Prezident farmonlari va farmoyishlari. Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, vazirliklar va idoralarning me'yoriy hujjatlari unga huquqiy asos qilib olindi. Chunki xotinqizlar va erkaklar teng huquqliligi, jamiyatning asosiy hujayrasi hisoblangan oilani mustahkamlash, nikohning barqaror bo'lishi, otalik, onalik va bolalikni muhofaza qilish, farzand tarbiyasida va moddiy ta'minotida ota-onaning huquq va majburiyatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46, 63–66-moddalarida, shuningdek, maxsus qonunlarda, me'yoriy hujjatlarda o'z ifodasini topgan.

Ikkinchidan, amaldagi oila qonunlarini takomillashtirishda uzoq yillar davomida sinovdan o'tgan, o'zining ijobiy natijalarini bergan qoidalar saqlab qolindi.

Uchinchidan, oilaviy munosabatlar mustahkam bo'lgan, bolalar tarbiyasi yaxshi yo'lga qo'yilgan ayrim xorijiy davlatlarning qonunchilik tajribasini yaxshi o'rganib, mamlakatimizning yangi qonunlariga olib kirish masalasi ham o'rganildi.

To'rtinchidan, ilgari mamlakatda amalda bo'lgan «O'zbekiston SSRning Nikoh va oila kodeksi» (1969-yil 6-iyun) «SSR Ittifoqi va ittifoqdosh respublikalarning nikoh va oila to'g'risidagi qonun

Asoslari» (1968-yil 27-iyun) asosida yozilgandi. Ularda respublika aholisining, ayniqsa, o'zbek xalqining o'ziga xos milliy va mahalliy xususiyatlari deyarli inobatga olinmagan.

Umuman olganda, ilgari amalda bo'lgan Kodeks mamlakatimizdagi bozor iqtisodiyoti munosabatlarini chuqurlashtirish, xususiy mulkchilik, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy va huquqiy tub o'zgarishlarga javob berolmay qoldi. O'zbekiston Respublikasining yangi qabul qilingan Fuqarolik, Fuqarolik protsessual kodekslarida belgilangan qoidalarga zid kelib qoldi. Shuning uchun qonunchilikda bir butun yaxlitlikni saqlash maqsadida yangi Oila kodeksini tayyorlash va uni qabul qilish zaruriyati paydo bo'ldi.

Beshinchidan, oilaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni hal qilish tartibi va uning o'ziga xos xususiyatlari Oila kodeksida berilishi lozim. Chunki moddiy huquqda belgilangan qoidalar protsessual huquqiy tartib asosida amalga oshiriladi.

Umuman, Oila kodeksi mamlakatimizda bunyod etilayotgan chinakam huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati, inson manfaatlarini yo'lida xizmat qilmog'i lozim.

Oila kodeksi yana quyidagi vazifalarni o'z oldiga qo'ydi:

– xalqaro huquqiy qoidalarga asoslanib, tegishli milliy qonunlar yordamida oilani mustahkamlash, bolalar manfaatini himoya qilish;

– umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida oilalarning barqarorligini ta'minlash tizimini barpo etish;

– mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotining hozirgi g'oyat murakkab davrida oilaga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish;

– xonadonning serfayzligi, oila hayotining ravnaqi, ma'naviyatining yuksalishi, turmushining farovonligi, asosan, ayollarga bog'liqdir. Shuning uchun ham ayollarning oiladagi mavqeyiga, huquqiy holatiga alohida e'tibor berish kerak. Bunda har bir oilaning o'ziga xos xususiyatini, millatimizning o'ziga xos jihatlarni e'tiborga olish lozim;

– sog'lom avlodni vujudga keltirishda milliy qadriyatlarimizga, xalqimizning azaliy an'alariga, islomiy axloqiy-ma'naviy aqidalarga amal qilgan holda ish yuritish joizdir;

– bo'lajak onalarni tarbiyalashda milliy mafkura, urf-odat va an'analarni kengroq qo'llash maqsadga muvofiq;

– sogʻlom avlod haqida bola tugʻilmasdan oldin gʻamxoʻrlik qilish lozim;

– oila qonunlarida belgilangan nikohga oʻtish tartibi va shartlarini, oilada er-xotin, ota-onalar bilan bolalar, oilaning boshqa aʻzolari oʻrtasidagi shaxsiy va mulkiy munosabatlarni, farzandlikka olish, vasiylik va homiylik, bolani tarbiyaga olish tufayli kelib chiqadigan huquqiy munosabatlarni tartibga solishga eʻtiborni qaratish;

– oila toʻgʻrisidagi qonun yosh oilalarning buzilayotganligi, tirik yetimlar koʻpayayotgani, ayrim qiz-juvonlarimizning oʻz joniga qasd qilayotgani, nopok yoʻlga kirayotgani singari salbiy hodisalarning oldini olishga qaratish.

Yangi kodeksni tayyorlashda, unga ayrim huquqiy normalarni kiritishda quyidagi nazariy qoidalarga asoslanildi:

– oila huquqiga xos demokratik asoslarga tobora qatʻiy amal qilish;

– ayollar va erkaklarning oilada teng huquqliligini taʻminlash;

– oilaviy huquqiy munosabatlarda ishtirok etuvchi subyektlarning shaxsiy va mulkiy huquqlari sud tomonidan himoya qilinishini yanada kengaytirish;

– otalik, onalik va bolalik huquqlarining, oilaviy huquqning tartibga solinishini takomillashtirish;

– oila aʻzolarining shaxsiy, mulkiy huquq va majburiyatlarini yanada toʻla va aniq belgilash;

– oila huquqiy normalari faqat katta yoshdagi shaxslargagina emas, balki kichik yoshdagi oila aʻzolariga ham tarbiyaviy taʻsir koʻrsatishini taʻminlash;

– oila qonunlarida milliy va maʼnaviy qadriyatlarga, mahalliy sharoitdan kelib chiqadigan eng yaxshi udum va anʼanalarga alohida eʻtibor berish va boshqalar.

Shuningdek, Kodeksga bajariladigan ish tartib-qoidalarini soddalashtirish boʻyicha oʻzgartirishlar kiritildi.

Qonun qabul qilingani hamma masala hal boʻldi, degani emas. Qonun qabul qilinishini birinchi qadam deb tushunmoq kerak. Ikkinchi, yaʼni asosiy hamda amaliy qadam fuqarolarning oʻzlariga bogʻliq: har qanday qonun ehtiyojga aylangandagina toʻliq amal qila boshlaydi.

Buning uchun, tabiiyki, oila a'zolari ularni o'qib, o'rganmoqlari va amal qilmoqlari kerak.

3-§. Fuqarolik holatlarini qayd etish tartibi to'g'risida Yo'riqnoma

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat bo'lganligi munosabati bilan ilgari qabul qilingan bir qator normativ hujjatlar o'zining dolzarbligini yo'qotib, hozirgi kun talabiga javob bermay qoldi. Shu jumladan, Respublika FHDY idoralarida amalda bo'lgan Qoidalar byurokratik, qog'ozbozlik, sansalorlik va rasmiyat-chilikning manbayi bo'lib, aholining o'rinli noroziliklarini tug'dirdi.

Yangi Yo'riqnoma¹ O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi kollegiya qarori bilan 1995-yil 2-noyabrda tasdiqlanib, shu yilning 10-noyabridan amalga kiritildi. U 19 bo'lim 220 banddan iborat bo'lib, bir qator Fuqarolik holatlarini qayd etish tartibi to'g'risidagi qoidalar yangicha, hozirgi zamon talablari asoslarida hal qilindi.

Nazorat savollari

1. Oila huqiqining manbalari tushunchasi.
2. Oila to'g'risidagi qonunlarni takomillashtirishning yo'nalishlari.
3. Yangi kodeksga ayrim huquqiy normalarni kiritishda qanday qoidalarga asoslanildi?

¹ Fuqarolik holatlarini qayd etish tartibi to'g'risida Yo'riqnoma. — T., «Adolat», 1995.

IV BOB. OILAVIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR

Bobning maqsadi: oilaviy-huquqiy munosabatlarning mazmunini ochib berish.

Mazkur bobda oilaviy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va turlari, oilaning umumiy va maxsus tushunchalari, oila huquqining subyektlari va obyektlari, oila huquqida huquq va muomala layoqati, oila huquqida qon-qarindoshlik tushunchasi va uning huquqiy ahamiyati, oila huquqida da'vo muddati kabi masalalar ochib beriladi.

1-§. Oilaning umumiy (ijtimoiy) va maxsus (yuridik) tushunchalari

Oila — jamiyatning o'ziga xos ijtimoiy muassasasidir. Oilaning bu xususiyati birinchi galda uning jamiyat manfaatlari bilan bog'liqligida hamda ijtimoiy vazifalarida ifodalanadi.

Oilaning umumiy (ijtimoiy) va maxsus (yuridik) tushunchasi mavjuddir.

Ijtimoiy ma'nodagi oila deganda, nikohga, qon-qarindoshlikka (yoki faqat qarindoshlikka), bolalarni tarbiyalash uchun oilaga qabul qilishga, umumiy hayot, maqsad o'zaro g'amxo'rlikka asoslangan shaxslar ittifoqi tushuniladi.

Oilaviy ittifoqda shaxslar o'rtasida axloqiy, ruhiy, jismoniy va xo'jalik-maishiy aloqalar sodir bo'lib, ular hayot va maqsadlarda umumiylikni vujudga keltiradi.

Oilaviy ittifoq maxsus va shu bilan birga murakkab ijtimoiy munosabatlardan iborat. Odatda oilaning vujudga kelishiga nikoh asos bo'ladi. Shuning uchun oilada bola tug'ilmagan bo'lsa ham, nikoh munosabatining o'zi oilani tashkil etadi.

O'zining ijtimoiy mazmuniga qarab oila, odatda, o'zaro aloqadagi uch ijtimoiy guruhdan iborat bo'lib, uning asosi sifatida nikoh, nikohning natijasi sifatida er-xotin munosabatlari, er-xotin

munosabatlarining oqibati sifatida farzandlardan tashkil topadi. Tipik oilaviy munosabatlardan tashqari, bolali yolg'iz ona bilan uning bolasi o'rtasidagi, boshqa qarindoshlar o'rtasidagi munosabatlar, ayrim holatlarda esa tug'ishmaganlar (farzandlikka olganlar va farzandlikka olinganlar, tarbiyaga olgan va tarbiyaga olinganlar) o'rtasidagi munosabatlar ham oilaviy munosabatlarni tashkil etadi.

O'zbekiston aholisining 98 foizi oilada oila a'zosi bo'lib yashaydi. Oila muhiti, uning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti o'lkaning kelajak taraqqiyotida hal qiluvchi omillardandir. Shuning uchun oilani atroflicha o'rganish, oila haqidagi statistik ma'lumotlarni jahon andozasiga talab beradigan tarzda takomillashtirish Respublikadagi muhim vazifalardan hisoblanadi¹.

Oilalar – hayot abadiylik, avlodlar davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, chin inson bo'lib shakllanishda muhim rol o'ynovchi tarbiya o'chog'idir.

Har bir oila, har bir mehnatkash tinch-xotirjam va to'kin-sochin yashasa, mamlakat ozod, boy bo'ladi, gullab-yashnaydi.

Davlat tomonidan oilaga doimiy g'amxo'rlik qilish, unga har taraflama moddiy yordam berish insonparvar demokratik huquqiy davlatning muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Oilalar to'g'risida davlat g'amxo'rlik va moddiy yordamni amalga oshirishda respublikadagi demografik vaziyat, tub aholi mavqeyini albatta hisobga olish lozim.

O'zbekistonda yashab turgan aholidan 3.5 milliondan ziyodi to'g'risida g'amxo'rlik qilish – Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining vazifasidir.

Bular kam daromadli, pensioner, nogiron, boquvchisini yo'qotgan, bir so'z bilan aytganda, davlatning doimiy yordamiga muhtoj kishilardir. Ular bunday yordamni kundalik hayotlarida his qilib turibdilar.

Oilaviy ahvolni hisobga olib, davlat tomonidan beriladigan moddiy yordamning yangi tizimi belgilandi.

Oilalar ishi – oilalar a'zolarining shaxsiy ishi, deb ularni o'z holiga tashlab qo'yish mumkin emas.

¹ «Ayol – oila – huquq» davra suhbatlari materillari. – T., 1998. 99-bet.

Ayniqsa, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida serfarzand, kam ta'minlangan oilalarga, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qismiga, bolalar, bolali yolg'iz oilalarga davlat va jamoat yordamini kuchaytirish lozim.

Har bir korxonona, ishlab chiqarish muassasasi 7 foiz ish o'rnini kam ta'minlangan oila yoki ijtimoiy muhofazadagi kishilarga saqlab turishi qonun bilan belgilab qo'yilgan. Bularga armiyadan yangi kelganlar, ishga yaroqli nogironlar, tarbiya koloniyalaridan ozod etilganlar, yolg'iz onalar kiradi.

Huquqiy ma'noda oila — yuridik munosabatdir. Oilaviy munosabatlardagi yuridik xarakter huquqiy normalar bilan ularning munosabatlarini tartibga solib, davlatning majburiy qoidalari bilan oila a'zolarining xulqiga ta'sir etib, oilani jamiyat xohlagan asosda rivojlantirishga yordam beradi.

Yuridik fakt sifatida qayd etilgan nikoh va yaqin qarindoshlik oilaviy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishida muhim huquqiy asos bo'ladi. Bu munosabatlar qayd etilgan nikohdan tashqari ham vujudga kelishi mumkin. Turmush qurmagan ayol yoki uylanmagan erkak tomonidan bolani farzandlikka olish bunga misol bo'la oladi. Yolg'iz shaxs tomonidan bolalarni doimiy tarbiyaga olganda ham oilaviy-huquqiy munosabatlar vujudga keladi.

Maxsus huquqiy adabiyotlarda huquqshunos olimlar tomonidan oilaga ta'rif berilgan¹. Bu ta'riflar asosida o'sha davrda mavjud bo'lgan tuzum va siyosat yotadi.

Shu ta'riflardan birini keltiramiz. «... в советском семейном праве под семьей понимается круг лиц, связанных друг с

¹ *Свердлов Г.М.* Советское семейное право. — М., Госюриздат. 1958. 17-бет; *Тархов В.А.* Советское семейное право. 1963. 81-бет; *Юркевич Н.Г.* Советская семья. Минск, 1970. 72-бет; *Рясенцев В.А.* Семейное право. — М., «Юридическая литература», 1971. 43-бет; *Белякова А.М., Ворожейкин Е.М.* Советское семейное право. 1974. 34-бет; *Нечаева А.М.* Семья и закон. — М., 1980. 61-бет; Советское семейное право. Под ред. Маслова В.Ф. и Пушкина А.А. Киев, 1981. 47-бет; Советское семейное право. Под ред. проф. *Рясенцева В.А.* — М., «Юридическая литература», 1982. 43-бет; *Матвеев Г.К.* Советское семейное право. — М., «Юридическая литература», 1985. 48-бет.

другом указанным в законе объемом прав и обязанностей, вытекающих из брака, родства, усыновления и принятия детей на воспитание».

2-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va ularning turlari. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning fuqarolik-huquqiy munosabatlardan farqi

Oilaviy-huquqiy munosabatlar jamiyatda juda keng tarqalgan munosabatlardir. Oilaviy munosabatlar muayyan hollarda axloq-odob qoidalari bilan tartibga solinadi.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar nikoh va oila doirasidagi aniq ijtimoiy munosabatlarni oila qonunchiligi nuqtayi nazaridan tatbiq etishdir.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar davomli huquqiy munosabatlar hisoblanadi. Bu xususiyat huquqiy munosabatning maqsadlari bilan belgilanadi. Nikoh tuzishdan maqsad oila qurish bo'lib, u er-xotinning butun umri davomida birga yashashiga mo'ljallanadi. Ota-onalik huquqiy munosabati bolalarning tarbiyasi va ta'minotiga qaratiladi.

Farzandlikka olish, vasiylik, homiylik va boshqa huquqiy munosabatlar ko'p xususiyatlari bilan bir-biriga o'xshab ketadi. Bunday huquqiy munosabatlarda qo'yilgan maqsadlarga uzoq muddat davomida erishish mumkin.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar muddatsiz bo'ladi. Er xotinning huquq va majburiyatlari, nikohdan ajralish holatini hisobga olmaganda, bir umr davom etadi. Ayni paytda shunday oilaviy-huquqiy munosabatlar ham mavjudki, ular ma'lum muddat bilan cheklanadi, biroq belgilangan davrgacha albatta davom etadi. Masalan, ota-onalarning o'z bolalarini tarbiyalash majburiyatlari farzand 18 yoshga to'lguniga qadar davom etadi.

Iqtisodiy bozor munosabatlarida bo'lgan davlatlarda oilaviy-huquqiy munosabatlar maxsus nikoh-oila qonunlari bilan tartibga solinmasdan, balki fuqarolik qonunlari bilan tartibga solingan. Bozor munosabatlari mavjud bo'lgan jamiyatda oilaviy munosabatlar mulkiy munosabatlar doirasiga kiritilib, fuqarolik huquqi bilan

tartibga solingan. Buning asosiy sababi mulkiy manfaatlarining shaxsiy manfaatlardan ustun turishligidir.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar o'zining ba'zi bir belgilari bilan fuqarolik-huquqiy munosabatlarga o'xshab ketadi. Biroq bu o'xshashlik faqat tashqi ko'rinishdadir. Mazmunan oilaviy va fuqarolik-huquqiy munosabatlar o'rtasida muhim sifat farqlari bor.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning asosini mulkiy munosabatlar tashkil etsa, oilaviy-huquqiy munosabatlarning asosini esa, aksincha, mulkiy bo'lmagan nomulkiy shaxsiy munosabatlar tashkil etadi. Shunga muvofiq, fuqarolik huquqining hamma normalari, barcha institutlari belgilagan maqsadi, avvalo, mulkiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo'lsa, oila huquqi esa, birinchi navbatda, shaxsiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan.

Fuqarolik huquqida mulkiy munosabatlar, asosan, muayyan ekvivalent barobarida belgilanadigan qiymat, baho bilan ifodalananadigan xarakterga ega. Bu belgilar oilaviy huquqiy munosabatlarga taalluqli emas.

3-§. Oila huquqida huquq va muomala layoqati

Huquq layoqati — fuqarolarning fuqarolik huquq va burchlariga ega bo'lishi. Huquq layoqati fuqaroning tug'ilgan paytdan e'tiboran vujudga keladi va vafot etishi bilan tugaydi (FKning 17-moddasi).

Muomala layoqati — fuqarolarning o'z harakatlari bilan fuqarolik huquqlari va burchlariga ega bo'lishi, ularni o'zgartirish va bekor qilishi mumkin bo'lgan layoqatidir.

Oila qonuni huquq layoqati va muomala layoqatining ochiq ta'rifini bermaydi. Bu tushunchalarni tahlil qilish natijasida Fuqarolik kodeksida mavjud bo'lgan huquq layoqati va muomala layoqati tushunchalaridan foydalanish mumkin. Fuqarolik muomala layoqatining o'zgarishi oila munosabatlariga bevosita ta'sir etishi mumkin. Fuqarolik muomala layoqatini cheklash yoki undan mahrum etish oila muomala layoqatini ham cheklash yoki mahrum etishga olib kelishi mumkin.

Oila huquqidagi to'la muomala layoqati xuddi fuqarolik huquqiga o'xshab 18 yoshga to'lish bilan paydo bo'ladi. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkin: oila huquqida ham fuqarolik huquqiga o'xshab to'la muomala layoqati bir vaqtda vujudga keladi. Bunday toifalarning bevosita aloqadorligi ularning bir-biriga uzviy aloqadorligida ko'rinadi. Nikoh yoshini bir yilga kamaytirish tufayli voyaga yetmagan shaxs to'la muomala layoqatiga ega bo'ladi.

Fuqarolik huquqida to'la muomala layoqatiga ega bo'lishlik oila huquqida beixtiyor ravishda muomala layoqatini vujudga keltirmaydi.

Amaldagi O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 28-moddasiga binoan, o'n olti yoshga to'lgan voyaga yetmagan shaxs mehnat shartnomasi bo'yicha ishlayotgan bo'lsa yoki ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoxud homiysining roziligiga binoan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan bo'lsa, u to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilinishi mumkin. Bu esa oila muomala layoqatini fuqarolik huquqiy muomala layoqatidan farq qilishligini anglatmaydi. Bu o'zbek qonunchiligida emansipatsiya juda keng targ'ib qilinishini bildiradi.

Fuqarolik huquqida ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli o'z harakatlari uchun javob bera olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan muomalaga layoqatsiz shaxs beixtiyor ravishda oilaviy muomala layoqatini ham yo'qotadi.

Fuqarolik huquq layoqatini cheklash oilaviy huquq layoqatini ham cheklashga bevosita ta'sir etadi. Bunday shaxslar vasiy, homiy, farzandlikka oluvchi bo'la olmaydilar. Mantiqan ular nikoh shartnomasini va aliment kelishuvini tuzish huquqiga ega bo'lmasligi kerak, chunki fuqarolik qonunlari ularga o'z mulklarini tasarruf etishga ruxsat bermaydi. Biroq nikoh shartnomalari nafaqat oila moddiy holatining yomonlashuvi, aksincha, uni mustahkamlashga qaratilishi mumkin. Chunki oila qonunchiligi qisman muomalaga layoqatsizlarga bunday cheklashni belgilamaydi. Ular bunday shartnomalarni tuzishlari mumkin.

¹ Shunday holatlarda huquq layoqati.

Fuqarolarda oila huquq va majburiyatlariga ega bo'lish layoqati tug'ilish bilan vujudga kelsa (masalan, ota-onalar va bolalar, aka-uka yoki opa-singillar va boshqalar o'rtasidagi aliment majburiyatlari), ayrim holatlarda fuqarolarning ma'lum yoshga to'lishlari bilan vujudga keladi.

Masalan, nikoh huquq layoqatini olaylik. Shunday holatlarda huquq layoqati bilan bir yo'la muomala layoqati ham vujudga keladi.

Oila huquqida muomala layoqati, ya'ni o'z harakatlari bilan oilaviy huquq va majburiyatlari paydo bo'lishligi ma'lum yoshga to'lish bilan vujudga keladi. Qoida bo'yicha bunday yosh voyaga yetish yoshi hisoblanadi. Biroq ayrim huquqlarga ega bo'lish ertaroq ham vujudga kelishi mumkin. Masalan, oila qonunchiligi farzandlikka olinayotgan bola o'n yoshga to'lgan bo'lsa, farzandlikka olish uchun uning roziligi talab qilinishini belgilaydi.

Ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi oqibatida o'z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan fuqaroni sud qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan tartibda muomalaga layoqatsiz deb topishi mumkin va bunday fuqaroga vasiylik belgilanadi (FKning 30-moddasi). Masalan, muomalaga layoqatsiz shaxs bilan tuzilgan nikoh haqiqiy emas deb topiladi. Muomalaga layoqatsiz shaxs vasiy, homiy bo'lolmaydi va farzandlikka bola ololmaydi. Shaxsni muomalaga layoqatsiz deb topilganda oila doirasida unga tegishli bo'lgan shaxsiy va mulkiy huquqlar vasiy va homiylar tomonidan amalga oshiriladi.

4-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning subyektlari va obyektleri

Oilaviy-huquqiy munosabatlarning subyektlari faqat fuqarolar bo'ladi. Bu holat oila huquqining fuqarolik huquqidan farqini ko'rsatadi, chunki fuqarolik huquqining subyekti faqatgina fuqarolar bo'lmasdan, shuningdek, yuridik shaxslar va davlat uning alohida subyekti bo'lishi ham mumkin.

Demak, fuqarolar va yuridik shaxslar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar, hatto, ular Oila kodeksi bilan tartibga solinsa ham,

oilaviy huquqiy munosabat bo'lolmaydi. Masalan, fuqarolar va fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlari bilan bog'liq (tug'ilganlik; nikoh tuzish; nikohdan ajralish; o'lim va boshqalar) FHDY organlari o'rtasida vujudga keladigan huquqiy munosabatlar ma'muriy huquqiy munosabatlar turiga kiradi.

Moddiy bo'lmagan shaxsiy xayr, harakat va ashyolar oilaviy huquqiy munosabatlarda obyektlar bo'lib hisoblanishi mumkin. Oilaviy huquqiy munosabatlarda moddiy bo'lmagan shaxsiy xayr: familiya, ism, kasb, mashg'ulot va boshqalar bo'ladi.

Bolani tarbiyalash esa harakat doirasiga kiradi. U uzoq muddat davom etuvchi jarayon hisoblanadi. Harakat doirasiga: er-xotinning birgalikdagi umumiy mulkini boshqarishi, ota-onalar va bolalar to'g'risida g'amxo'rlik qilishga qaratilgan faoliyatni kiritish mumkin.

Oilaviy-huquqiy munosabatlarda obyekt sifatida bolalar qatnashishi mumkin emas. O'zining tashqi ko'rinishi bo'yicha bola obyekt bo'lib ko'rinsa ham, ammo hamma holatda u subyekt bo'lib qatnashadi. Chunki huquqiy munosabat bolalar tarbiyasiga qaratiladi.

5-§. Oilaviy subyektiv huquq va majburiyatlar

Huquq layoqati va muomala layoqati – shaxslarda oilaviy subyektiv huquq va majburiyatlar vujudga kelishining shart-sharoiti. Oilaviy-huquqiy munosabatlarda subyektiv oilaviy huquq va majburiyatlar uning mazmunini tashkil etadi.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar doirasida subyektiv huquq va majburiyatlar o'zining xarakteri bo'yicha shaxsiy va mulkiylarga bo'linadi.

Mulkiylar doirasiga aliment huquqlari ham kiradi. Shaxsiy huquqlar iqtisodiy mazmundan mutlaq ajratilgandir. Mulkiy subyektiv huquq va majburiyatlar aniq shaxslar shaxsiyatiga bevosita bog'langanligi bilan xarakterlanadi. Masalan, er-xotin o'zaro bir-biridan aliment talab etish huquqiga ega. Ulardan birining o'limi bunday huquq va majburiyatni tugatadi (fuqarolik huquqida esa huquq va majburiyatlar boshqa shaxslarga o'tishi mumkin, masalan

vorislarga). Bundan ikkinchi xulosa ham kelib chiqadi, u ham bo'lsa oilaviy huquqiy munosabatlar doirasida subyektiv huquq va majburiyatlar boshqa shaxslarga o'tkazilmaydi. Masalan, o'zining aliment olish huquqini, bolalarni tarbiyalash majburiyatini boshqa shaxslarga o'tkazish mumkin emasligidan bu huquqlarni boshqa shaxslarga o'tkazish ularni o'z vakillariga topshirish mumkinligining farqini bilish lozim. Agar ota-onalar yoki farzandlikka oluvchilar bolalar ustidan bo'ladigan nazoratni bolalarni boquvchi xotinga topshirsalar, u holda boshqa shaxslarga ota-onalik huquqi o'tkazilganligini anglatmaydi. Bu yerda gap bu shaxslarga nisbatan huquqni amalga oshirish yoki himoya qilish majburiyati o'tganligini anglatadi.

Har qanday oila huquqi subyektiga qarama-qarshi boshqa subyekt turadi. Chunki, ota-onalar voyaga yetmagan bolaga nisbatan subyektiv ota-onalik huquq va majburiyatlarga egalar. Er-xotin o'rtasida qayd etilgan nikoh bo'lganligi uchun shaxsiy huquqdan biri mavjud bo'ladi. Nikohning tugatilishi shaxsiy oila huquqini ham tugatilganligini anglatadi. Demak, subyektiv oila huquqi — nisbiy huquqdir.

Ayrim holatlarda oila huquqi nisbiy huquq bo'lsa ham mutlaq huquq tusiga ega bo'ladi. Masalan, Oila kodeksining 78-moddasiga binoan, ota-ona bolani qonunga asoslanmasdan ushlab turgan har qanday shaxsdan uning qaytarilishini talab qilishga haqli.

6-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelish, o'zgarish va bekor bo'lish asoslari

Oilaviy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltiradigan, o'zgar-tiradigan va bekor qiladigan asoslar yuridik faktlardir.

Huquqdagi yuridik faktlarga xos bo'lgan muhim asosiy xusu-siyatlar oila huquqidagi yuridik faktlarga ham tegishlidir. Xususan, ular o'zlarining tabiatlari bo'yicha hodisalar, harakatlar yoki muddatlar sifatida qatnashadilar¹.

¹ Yuridik adabiyotlarda hodisalar va harakatlar qatori muddat ham, ko'pincha, yuridik faktlarning mustaqil turi sifatida ko'riladi.

Oila huquqidagi yuridik faktlar ijtimoiy munosabatlarga ta'siri bo'yicha umumiy huquq nazariyasidagi yuridik faktlarga mos kelib, huquqni vujudga keltirish, o'zgartirish va bekor qilishga bo'linadi. Biroq, oila huquqiga xarakterli bo'lgan bir guruh yuridik faktlar borki, ular orqali oila huquqidagi subyektlar yo'qolgan huquq va majburiyatlarni tiklaydilar. Yuridik faktlarning bu guruhi mustaqil kategoriyaga ajratilib, huquqni tiklash yuridik faktlari deb yuritiladi. Bu yuridik faktlarni ota-onalik huquqini tiklash, farzandlikka olishni bekor qilish yoki uni haqiqiy emas deb topish, bedarak yo'qolgan yoki o'lgan deb e'lon qilingan shaxsni hozir bo'lishligida qo'llaniladi.

Oila huquqida huquqiy munosabatni vujudga keltiruvchi hol sifatida, ko'pincha, faktir tarkiblar, ya'ni yuridik faktlar yig'indisi qo'llaniladi. Shu bilan birga faktik tarkib, ko'pincha, aralash holda ro'y berib, unga hodişa, shuningdek, harakat kirishi mumkin. Masalan, bola tug'ilishi (hodisa) ota-onalik huquqiy munosabatini vujudga keltirsa, uni tug'ilganligi haqida FHDYda ro'yxatga olish tufayli harakat sodir bo'ladi.

Oilaviy-huquqiy munosabatni vujudga keltiruvchi faktik yig'indi, ko'pincha, uch hatto undan ortiq faktlar yig'indisidan iborat bo'ladi (masalan, nikohni tuzish vaqtida). Bu faktlardan birortasining yo'qligi faktik yig'indini vujudga keltirish kuchini yo'qotadi.

Oila huquqida, ko'pincha, holat yuridik fakt hisoblanadi.

Holat – mavjud ijtimoiy aloqalardir. Ularga nikoh, qon-qarindoshlik, qayin-bo'yinchilik va quda-andachilik, farzandlikka olish, vasiylik va homiylik, bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) va boshqalar kiradi. Ammo holat hodisa va harakatlar qatori yuridik faktlarning maxsus turi emas. Holat hodisaning turi sifatida ishtirok etadi. Ularning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ular davomli xarakterga egadir.

Ayrim holatlarda huquq va majburiyatni vujudga kelishi holatning tugashi bilan belgilanadi: masalan, nikohning tugatilishi bilan avval nikohda bo'lgan er-xotinda moddiy ta'minot olish huquq va majburiyati vujudga keladi, bolalarni doimiy tarbiyaga olishlikni tugatish bilan doimiy tarbiyada bo'lganlarga o'z tarbiyachilariga ta'minot berish majburiyati yuklatilishi mumkin.

Oila huquqida holat boshqa yuridik faktlardan farq qilib, qisqa muddat (darhol) ta'sir etmasdan, aksincha, davomliligi bilan xarakterlanadi. Masalan, qayd etilgan nikohda bo'lishlik boshqa nikohni tuzishlikka yo'l qo'ymaydi, nikohda bo'lish tug'ilgan bolaga er-xotinning familiyasini yozish uchun asos bo'ladi, nikohda bo'lish er va xotindan moddiy ta'minot talab qilish uchun asos bo'ladi va boshqalar.

Nikoh va oila doirasida huquq va majburiyatning vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lishi uchun hodisa va harakat qonun tomonidan o'rnatilgan tartibda albatta rasmiylashtirilishi yoki tegishli organlarning qarori bo'lishi lozim.

Masalan, nikohni haqiqiy hisoblash uchun uni tuzuvchilarning o'zaro roziligi bo'lishi, shuningdek, FHDY organlarida qayd etilishi lozim, farzandlikka olish to'g'risidagi dalolatnomani fuqarolikka oluvchi va farzandlikka olinuvchi o'rtasida huquq va majburiyatni vujudga keltirish uchun tuman va shahar hokimining qarori bo'lishi lozim va boshqalar. Dalolatnomani qayd ettirish yana boshqa ko'p holatlar uchun ham zarur.

7-§. Oila huquqida qon-qarindoshlik, qayin-bo'yinchilik va quda-andachilik tushunchasi va ularning ahamiyati

Oila kodeksining uchinchi bo'lim 9-bobi qarindoshlik, qayin-bo'yinchilik va quda-andachilikka bag'ishlanib, o'z ichiga uch moddani oladi.

Undagi bu bob qonunchilikka butunlay yangilik bo'lib kirdi. Uning ham o'z oldiga qo'yan maqsadi bor.

Qon-qarindoshlik shaxslar o'rtasidagi qon va qorin aloqasi bo'lib, biri ikkinchisidan yoki umumiy ajdoddan kelib chiqqanligini bildiradi.

Qon-qarindoshlik oila huquqiy munosabatlarning vujudga kelishiga asos bo'ladigan hollardan biri bo'lgani uchun ham qonunchilikda o'z yechimini topishi lozim edi. Bu vazifa ham bajarildi. Undan tashqari, nikohdan o'tishda uni man etadigan holatlardan biri — nikoh tuzuvchilarning yaqin qarindoshlikda bo'lishligidir.

Shuning uchun unga to'g'ri ilmiy asoslangan tushuncha berish lozim edi, chunki hozirga qadar bu masalada chalkashliklar mavjud. Qonun bo'yicha kimlarni qarindosh deb ataymiz va ular o'rtasidagi huquq va majburiyatlar qanday vujudga keladi, degan masalalar o'z yechimini topdi. Endilikda bu masala bo'yicha ham oila qonunchiligiga aniqlik kiritildi.

Yaqin qon-qarindoshlik o'z ichiga to'g'ri chiziq, yon, tug'ishgan va o'gay qarindoshlar, aka-ukalar bilan opa-singillar tushunchalarini oladi.

To'g'ri chiziq qarindosh bo'lib, biri boshqasidan dunyoga kelgan shaxslar, ya'ni bobo-ota-o'g'il-nevara-evara-chevara-duboralar tushuniladi. Har bir fuqaro yetti avlodini bilishi lozim, chunki buni bilishlik o'z avlodiga hurmat va ular o'rtasida nikoh tuzilmaslikni anglatadi.

Yon chiziq qarindosh bo'lib, aka-uka va opa-singillar hisoblanadi.

Umumiy ota-onaga ega bo'lganlar tug'ishgan qarindosh, ota bir ona boshqa yoki ona bir ota boshqalar o'gay qarindoshlar deb tushuniladi.

Aka-uka hamda opa-singillar farzandlarining o'zaro nikoh tuzishlari, shuningdek, bolalarni emizish tufayli vujudga kelgan sut qarindoshlar, ya'ni ko'kaldoshlarning ham nikoh tuzishlari maqsadga muvofiq emas. Bu haqda me'yoriy hujjatlarda tegishli qoidalar berilsa, foydadan xoli bo'lmaydi.

Yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikohni qonun yo'li bilan taqiqlash axloqiy hamda biologik nuqtayi nazarga, tibbiyot fani yutuqlari va xulosalariga asoslanadi.

Boshqa qarindoshlar o'rtasida nikoh tuzish qonun bilan man etilmaydi. Shuning uchun yon chiziq bo'yicha qarindosh bo'lgan, amakivachcha, tog'avachcha, xolavachchalar, amnavachchalar va boshqa uzoq qarindoshlar o'rtasida nikoh tuzish mumkin. Ammo bu maqsadga muvofiq emas. Chunki qarindoshlik nikohi tufayli, odatda, jismoniy va aqlan nosog'lom, ya'ni nimjon, kasalmand, aqli zaif, kar-soqov, ortiq, qo'shoq, pakana yoki nuqsonli, mayib bolalar tug'iladi. Ular o'sishda tengdoshlaridan orqada qoladilar. Bunday oilalarda, ko'pincha, yurak, buyrak xastaligi kasalligiga

yo'liqqan go'daklar tug'ilishi kuzatilmoqda. Biologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, nikoh qanchalik begona shaxslar bilan tuzilsa, avlod shuncha sog'lom bo'ladi.

Amaldagi oila qonunchiligida aka-ukalar va opa-singillar farzandlarining nikohlanishi taqiqlanmagan, vaholanki, hozirgi zamon genetikasi yutug'i va xulosalariga ko'ra, bunday nikoh nomaqbuldir. Xo'sh, genetika nima? Gen – irsiyat belgilarini nasldan naslga o'tkazuvchi omildir. Inson a'zosining har bir belgisi, ko'rinishi va xususiyatlarini gen belgilaydi. Ana shu genlar, binobarin, barcha xususiyatlar ota-onadan farzandga o'tadi.

Biror genning o'zgarishi natijasida kelib chiquvchi va nasldan naslga o'tuvchi kasalliklar irsiy kasallik hisoblanadi. Kasal gen kelgusi avlodlarning birida shu xastalikning kelib chiqishiga sababchi bo'ladi. Qon-qarindoshlar nikohidan tug'ilgan bolalarda bu xastalik genetik qonuniyatlar asosida osongina yuzaga chiqadi. Bundan ko'rinadiki, qarindosh-urug'lar nikohidan xasta bolalar tug'ilishi ko'p bo'ladi.

Ayni chog'da qarindoshlar o'rtasidagi nikoh aholining geografik yashash sharoitiga ham bog'liq. Tog'li va orol joylarida yashovchi, tashqi dunyo bilan aloqasi birmuncha cheklangan ijtimoiy guruhlarning barini, shubhasiz, qon-qarindosh deyish mumkin. Bu yerdagi barcha aholi o'z xohishidan qat'i nazar, zaruratdan kelib chiqqan holda, qon-qarindoshga aylangan. Olib borilgan kuzatishlar qon-qarindoshli nikohning kelgusi avlodga ta'siri oqibatlarini tasdiqladi. Avvalo, bunday nikohdan tug'ilgan bolalar kasallikka tez chalinadi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, AQSHda qon-qarindoshlar nikohidan tug'ilgan bolalarning 22,5 foizi, qarindosh bo'lmaganlar nikohidan tug'ilgan bolalarning esa 16 foizi nobud bo'lgan.

Qarindoshlar o'rtasida tuziladigan nikoh. hatto, farzandsizlikka ham olib kelmoqda. Bular hammasi tibbiyot fanining asosli xulosalaridir.

Akademik K.N.Bochkovning fikriga ko'ra, yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikohga chek qo'yilsa, aholi o'rtasida kasalga chalinishni teng yarmiga kamaytirish mumkin. Umuman, qarindosh-urug'lar nikohi kelgusi avlodlar salomatligiga putur yetkazishi shubhasizdir.

Agar nikoh tuzishga monelik qiladigan hollarga to'la rioya qilinib, oila qurilsa, u mustahkam bo'ladi, kelajak avlod barkamolligiga, qolaversa, kelajagimiz bo'lgan farzandlarimizning sog'lomligini ta'minlashga katta hissa qo'shiladi.

Musulmon huquqi bo'yicha, har xil oilada tug'ilgan bolalarni bir ona emizishi tufayli sut qarindoshligi vujudga keladi.

Oila kodeksining 59-moddasiga binoan, er (xotin) va uning yaqin qarindoshlari bilan xotin (er) qarindoshlarining bir-biriga nisbatan munosabatlari (qayin-bo'yinchilik va quda-andachilik) o'zaro huquq va majburiyatlarni keltirib chiqarmaydi.

Qayin-bo'yinchilik va quda-andachilikning qarindoshlikdan farqini bilish kerak. Erning qarindoshlari bilan xotinning qarindoshlari o'rtasidagi munosabatlar quda-andachilik va qayin-bo'yinchilik hisoblanadi. Er-xotinning qarindoshlari bo'lmasa, qayin-bo'yinchilik va quda-andachilik vujudga kelmaydi. Qayin-bo'yinchilik va quda-andachilik shaxsning nasl-nasabiga yoki qarindoshligiga asoslanmasdan, balki er-xotinning nikoh ittifoqi va ahdnomasiga asoslanadi.

Er va xotin qarindosh ham emas, qayin-bo'yin ham emas, quda-anda ham emas. Er va xotinning o'zaro qonuniy rasmiylashtirilgan nikohi asosida ularning o'rtasida alohida huquqiy munosabat bo'lib, shaxsiy va mulkiy huquq va majburiyatlarni vujudga keltiradi. Qayin-bo'yinchilik va quda-andachilik axloq-odob qoidalari bilan tartibga solinadi.

8-§. Fuqarolik holati dalolatnomalari

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari¹ o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi, Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari², Yo'riqnoma³ va FHDY organlari faoliyatiga taalluqli boshqa qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi.

¹ Keyingi o'rinlarda matnda «FHDY organlari» deb yuritiladi.

² Keyingi o'rinlarda matnda «Qoidalar» deb yuritiladi.

³ Keyingi o'rinlarda matnda «Yo'riqnoma» deb yuritiladi.

FHDY organlari davlat va jamiyat manfaatlarini ko'zlab, shuningdek, fuqarolarning shaxsiy va mulkiy huquqlari va manfaatlarini himoya qilish maqsadida belgilanadi.

FHDY organlari quyidagi fuqarolik holatlari dalolatnomalarini qayd etadi: a) tug'ilganlik; b) nikoh tuzish; d) nikohdan ajralish; e) o'lim.

Farzandlikka olish, otalikni belgilash, familiya, ism va ota ismini o'zgartirish, jinsni o'zgartirish kabi voqea va faktlar yuqorida sanab o'tilgan fuqarolik holatlari dalolatnomalarida ularga tegishli o'zgartirishlar kiritish orqali aks ettiriladi.

FHDY davlat ahamiyatiga molik hujjatlar bo'lib, ikki nusxada tuziladi va FHDY organlarida qayd etilgan vaqtdan boshlab 75 yil mobaynida saqlanadi.

Bu voqea va faktlar amaldagi Oila kodeksining 203-moddasiga binoan, FHDY organlarining tuman va shahar bo'limlarida qayd etiladi, shaharcha, qishloq va ovullarda esa, tug'ilish, o'lim, nikoh tuzish, nikohdan ajralish, otalikni belgilash — fuqarolar yig'ini raislari (oqsoqollari) tomonidan ham qayd etilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining chet elda doimiy yoki vaqtincha yashovchi fuqarolarining fuqarolik holati dalolatnomalari konsul tomonidan O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq qayd etiladi.

Amaldagi Oila kodeksining 226-moddasiga muvofiq, familiya, ism va ota ismini o'zgartirish haqidagi arizalar ariza beruvchi o'n olti yoshga to'lgandan keyin u yashab turgan joydagi FHDY organi tomonidan ko'rib chiqiladi.

Familiya, ism va ota ismini o'zgartirish to'g'risidagi xulosa ichki ishlar organlari tomonidan ushbu shaxs tegishli tekshiruvdan o'tkazilgandan keyingina tuzilishi mumkin.

FHDY organining familiya, ism va ota-onalik huquqini har qanday boshqa shaxslardan himoya qilib ularni nisbiy sifatlarini bartaraf etmaydi, chunki bolalarga nisbatan ota-onalarning huquqlari har qanday holatda ham mutlaq xarakterga ega bo'lib qoladi. Ularni er-xotinning umumiy birgalikdagi mulkiga nisbatan tatbiq etib bo'lmaydi, chunki u subyektiv oila huquqi bo'lganligi

uchun nisbiy xarakterga ega, bir yo'la har qanday boshqa mulk huquqi singari boshqa har qanday shaxslardan himoya qilinadi.

Mulkiy bo'lmagan shaxsiy huquqlar esa hamma vaqt faqat nisbiy bo'ladi, chunki ular faqat nikoh va oila doirasida ko'rinadi. Masalan, er-xotinning turarjoyga bo'lgan huquqlari.

9-§. Oilaviy huquqlarni amalga oshirish va himoya qilish

Oilaviy huquqlarni amalga oshirishda subyektlar o'z ixtiyorlari bilan huquq va majburiyatlarga ega bo'ladilar. Ammo oila qonunining bir qator normalaridan shunday mazmun kelib chiqadi. Avvalo, Oila kodeksining «Umumiy qoidalari»dan. Ularda oila to'g'risidagi qonun hujjatlari hamda ularning vazifalari, oila manfaatlarini davlat va jamiyat tomonidan ta'minlash va boshqalar to'g'risida fikr yuritiladi. Qonunda oila huquqining aniq qoidalarini amalga oshirish vaqtida oila manfaatlarini nazarda tutish belgilangan. Masalan, Oila kodeksi 28-moddasining 2-qismiga binoan, sud voyaga yetmagan bolalar manfaatlaridan va (yoki) er va xotindan birining e'tiborga loyiq manfaatini hisobga olib, jumladan, agar er yoki xotin uzrsiz sabablarga ko'ra daromad olmagan bo'lsa yoxud er va xotinning umumiy mol-mulkini oila manfaatlariga zarar yetkazgan holda sarflagan bo'lsa, er va xotinning umumiy mol-mulkidagi ulushlari tengligidan chekinishga haqlidir.

Qonunchilik ayollarni homiladorlik vaqtida va bola tug'ilganidan keyin bir yil mobaynida ularning manfaatlarini himoya qilishni qo'riqlashni belgilaydi. Ayrim vaqtlarda qonun erning ayrim subyektiv oila huquqlarini amalga oshirishini cheklab qo'yishi ham mumkin.

Masalan, Oila kodeksining 39-moddasiga binoan, xotinning homiladorlik vaqtida va bola tug'ilganidan keyin bir yil mobaynida er xotinning rozilgisiz nikohdan ajratish to'g'risida ish qo'zg'atishga haqli emas.

Voyaga yetmagan bolalar oila huquqining alohida subyektlaridir. Ular ruhiy holatlari bo'yicha o'zlarining manfaatlarini har taraflama

qo'riqlay olmaydilar. Shuning uchun ularning huquqlarini himoya qilish va qo'riqlashga alohida e'tibor beriladi. Bu masala bo'yicha har taraflama umumiy qoida Oila kodeksi 75-moddasining 1-qismida belgilangan. Unda shunday deyiladi: «ota-onalik huquqi bolalar manfaatlariga zid tarzda amalga oshirilishi mumkin emas. Bir qator moddalar bu qoidani aniq qoidalar bilan to'ldiradi. Masalan, Oila kodeksi 82-moddasining 1-qismiga binoan, ota-ona (ulardan biri) o'z xulq-atvorini, turmush tarzini va (yoki) bola tarbiyasiga bo'lgan munosabatini o'zgartirgan hollarda ota-onalik huquqi tiklanishi mumkin.

Amaldagi oila qonunchiligida huquqni himoya qiladigan va qo'riqlaydigan bir qator tadbirlar belgilangan.

Subyektiv oilaviy-huquqiy munosabatlarni qo'riqlashga qaratilgan ta'sirchan choralaridan biri — huquqni buzuvchilarga nisbatan jamoat ta'sirini ko'rsatishdir. Oilaviy-huquqiy munosabatlarida ishtirok etayotgan voyaga yetmaganlarni, homilador ayollarni, bolali onalarni huquq va manfaatlarini qo'riqlashda jamoat ta'siri alohida o'rin tutadi. Bunday vositalarga aybdor shaxs huquqini tiklash va himoya etishga qaratilgan materiallarni voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalarga topshirish va boshqalar kiradi.

Oilaviy-huquqiy tadbir-choralar — qonunga qarshi harakatlarga va aybli xatti-harakatlarga nisbatan oila qonuni bilan belgilangan tadbirlardir. Ular ota-onalik huquqidan mahrum qilish, ota-onalik huquqining cheklanishi, nikohni haqiqiy emas deb topish va qonun bo'yicha undan kelib chiqadigan huquqiy oqibatlar, farzandlikka olishni haqiqiy emas deb topish yoki uni bekor qilish, ota-onani bolalari bilan uchrashish huquqidan mahrum qilish, bobo, buvi, aka-uka, opa-singil va boshqa yaqin qarindoshlarning bola bilan ko'rishib turish huquqini himoya qilishdan iborat.

Oila huquqiy kafolati — bu huquq buzilishining tegishli oqibatidir. Ular faqat qonunga qarshi aybli qilingan xulqqa nisbatan tatbiq etiladi.

Oila huquqini huquqiy himoya qilishni ta'minlashga boshqa qonuniy uslublar orqali ham erishiladi. Masalan, oila doirasidagi

muhim huquq va manfaatlar jinoyat qonunlarining tegishli normalari, ya'ni oila, yoshlar va axloqqa qarshi qaratilgan jinoyatlarga, shuningdek, shaxsning ozodligi, sha'ni va qadr-qimmatini qo'riqlash bilan belgilanadi.

Ularga, ayolni erga tegishiga majbur qilish yoki uning erga tegishiga to'sqinlik qilish (136-modda), ko'p xotinli bo'lish (126-modda), jinoiy ravishda homila tushirish (abort), ayolni homilasini sun'iy ravishda tushirishga majburlash (115-modda), voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash (122-modda), ota-onani moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash (123-modda), bolani almashtirib qo'yish (124-modda), farzandlikka olish sirini oshkor qilish, ayolni homiladorligi yoki yosh bolani parvarish qilayotganligini bila turib, uni ishga olishdan g'ayriqonuniy ravishda bosh tortish yoki ishdan bo'shatish (148-modda, 2-qism).

Oila huquqlari va manfaatlari mehnat va fuqarolik qonunlari bilan qo'riqlanadi. Masalan, FKning 31-moddasiga muvofiq, spirtli ichimliklarni yoki giyohvandlik vositalarini suiiste'mol qilish natijasida o'z oilasini og'ir ahvolga solib qo'yayotgan fuqaroning muqomala layoqati sud tomonidan fuqarolik protsessual qonun hujjatlarida belgilangan tartibda cheklab qo'yilishi mumkin.

10-§. Oila huquqida da'vo muddati

Da'vo muddati — shaxs o'zining buzilgan huquqini da'vo qo'zg'atish yo'li bilan himoya qilishi mumkin bo'lgan muddatdir (FKning 149-moddasi). Da'vo muddati o'tishi davrida shaxs buzilgan subyektiv huquqini majburlash tartibi bilan tiklashi mumkin.

Da'vo muddati sud tomonidan faqat nizodagi tarafning sud qaror chiqargunicha bergan arizasiga muvofiq qo'llaniladi (FK 153-moddasining 2-qismi).

Da'vo muddati fuqarolik huquqida mulkiy huquqiy munosabatlarda juda keng qo'llanadi, bu ularning barqaror bo'lishi, shartnoma intizomini mustahkamlash, undan tashqari, grajdanlik

oborotida qatnashuvchilarni rag'batlantirish, o'zlariga tegishli bo'lgan huquqlarini o'z vaqtida amalga oshirish, sudlarga ish bo'yicha obyektiv haqiqatni o'rnatishni yengillashtirish uchun yordam beradi.

Oila huquqida da'vo muddatiga bunday katta ahamiyat berilmaydi. Oila kodeksi 12-moddasining 1-qismida oilaviy munosabatlardan kelib chiqadigan talablarga nisbatan da'vo muddati joriy qilinmaydi.

Ushbu kodeks bilan belgilangan hollar bundan mustasnodir, degan umumiy qoida belgilangan oilaviy munosabatlardan kelib chiqadigan talablarga nisbatan da'vo muddatini joriy qilmaslik qoidasi har qanday buzilgan oilaviy-huquqiy munosabatni fuqarolik ish yuritish tartibi qoidasiga binoan tiklanishi mumkin. Bu oila huquqida uzoq muddat davom etadigan shaxsiy huquq bilan bog'liq bo'lib, ularni hamma vaqt himoya qilish tabiatidan kelib chiqadi.

Shunday qilib, oila munosabati ishtirokchilari amalda buzilgan oila huquqini himoya qilishda vaqtinchalik o'tkinchi vaqt bilan cheklanmagan. Bularga nikohdan ajralish talabi, nikohni haqiqiy emas deb topish talabi, otalikni belgilash talabi nikoh shartnomasini haqiqiy emas deb topish talabi, alimentni olish huquqi, uni hamma muddat davomida undirish talabi va boshqalar kiradi.

Oila munosabatlarida da'vo muddati qat'iy aniq belgilangan holatlarda tatbiq etiladi. Xususan, buzilgan oila huquqlari OKning o'zida ko'rsatilgan bo'lishi lozim. Bunday holatlar bir qancha.

Birinchidan, bir yillik da'vo muddati OK 24-moddasining 3-bandida ko'rsatilgan. Er (xotin) o'zining mol-mulkni tasarruf etish bo'yicha bitim tuzishi uchun xotin (er) ning notarial tartibda tasdiqlangan roziligini olishi lozim. Ko'rsatilgan bitimni tuzishga notarial tartibda tasdiqlangan roziligi olinmagan er yoki xotin mazkur bitim amalga oshirilganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlab bir yil davomida bu bitimni sud tartibida haqiqiy emas deb topishni talab qilishga haqlidir.

Ikkinchidan, uch yillik da'vo muddati OK 27-moddasining 9-bandiga binoan, nikohdan ajralgan er va xotinning umumiy mol-

mulkni bo'lish to'g'risidagi talablariga nisbatan qo'llanadi. Bunda da'vo muddatining o'tishi ajralgan er yoki xotinni umumiy mol-mulkka bo'lgan huquqining buzilganligini boshqasi tomonidan bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlanadi (OK 12-moddasining 2-qismi).

Nazorat savollari

1. *Oilaviy-huquqiy munosabatlarda shaxsiy va mulkiy munosabatlarning tutgan o'rni.*
2. *Oilaviy-huquqiy munosabatlarning subyektlari va obyektlari.*
3. *Oila huquqida qon-qarindoshlikning huquqiy ahamiyati.*
4. *Oila huquqida da'vo muddati.*
5. *Oilaviy huquqlarni amalga oshirish va himoya qilish.*

V BOB. NIKOH

Bobning maqsadi: nikoh masalalarini atroflicha ochib berish.

Mazkur bobda nikoh tushunchasi, tuzish tartibi va shartlari, nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish, nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar, nikohning haqiqiy emasligi va uning huquqiy oqibatlari kabi maslalarga alohida to'xtalib o'tiladi.

1-§. Nikoh tushunchasi

Nikoh oilaning vujudga kelishida birdan bir asos bo'lgani bois u faqat axloq normalari bilan emas, balki maxsus qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi.

Bu qoida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasi 2-qismida: «Nikoh tomonlarning ixtiyoriy roziligi va teng huquqligiga asoslanadi», deb yozilgan. Fikrimizcha, «tomonlar» deyilganda biz ko'proq Fuqarolik huquqida majburiyat huquqini keltirib chiqaradigan asoslardan biri — shartnomani tuzgan shaxslarni tushunamiz. Agar unda: «Nikoh erkak bilan ayolning ixtiyoriy roziligiga va teng huquqligiga asoslanadi», deb yozilsa to'g'ri bo'ladi, chunki nikoh mulkiy shartnoma xarakteridagi kelishish bo'lmay erkak bilan ayol o'rtasida tuziladigan, bir umrga mo'ljallangan shaxsiy ittifoq, ahdnomadir. Shunday ifoda «Inson huquqlari va erkinliklari Deklaratsiyasi»da ham berilgan. Nikoh orqali sha'riy yo'l bilan juft bo'lib yashashning bir qancha foydasi bor. Birinchidan, nikoh axloqiy va jismoniy poklikni talab qiladi. Nikoh aqdi insonlarga mas'uliyat yuklaydi. Chunki oilada erning ham, ayolning ham o'z vazifalari bor, ulardan har biri o'z vazifasini to'la ado etishga mas'uldir.

Nikoh tufayli ota-ona o'zidan so'ng zurriyot qoldirib, inson nasli davom etishiga sabab bo'ladi. Muhammad alayhissalom musulmonlarni oila qurib, o'zlaridan so'ng zurriyot qoldirishga bejiz targ'ib etmaganlar.

Yoshlarning nikohga ma'naviy tayyorlik darajasi oila mustaqilligining muhim garovidir. Yoshlarni oilaviy turmushga tayyorlash muhim ijtimoiy ehtiyoj ekanligini unutmaslik, oilada va maktabda bu masalaga e'tiborni kuchaytirish kerak.

Ayollar 17 yoshdan, erkaklar 18 yoshdan 30 yoshgacha nikohga o'tib oila qurishlari maqsadga muvofiq, buning uchun ular avvalo 18 yoshgacha oila qurishga tayyor bo'lishlari, amaldagi er-xotinning huquq va majburiyatlarini belgilaydigan huquqiy qoidalar mazmunini o'zlashtirib, ularga qat'iy rioya qilishlari lozim, shundagina bular tuzgan oila mustahkam va barqaror bo'ladi.

Qizlarning turmushga chiqishiga alohida e'tibor berilishi lozim. Ularni mehnatsevar, epli qilib tarbiyalash zarur. Oila qurishda eng zarur sifatlar: erga, qayin-bo'yinga muomala qilish, bola boqish (alla, erkalash, ovutmachohlarni bilish), taom pishirish, saranjom-sarishtalik, mehmon kutish kabilarni qizlarimizga o'rgatib, yaxshi fazilatga ega qilib uzatish zarur.

Yigit va qizning nikohgacha bir-birini yaxshi bilishi oila mustahkamligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Muhabbat tuyg'ulari strukturasi anglamaslik 38 foiz nikohning buzilib ketishiga olib keladi¹.

Nikoh to'g'risidagi qoidalar Oila kodeksida atroflicha ifodalangan. Nikoh tushunchasi amaldagi oila qonunchiligida emas, faqat huquqiy adabiyotlarda berilgan. Nikoh tushunchasi musulmon huquq ilmida har taraflama ishlangan. Huquq ilmining vakillari nikohga har xil tushunchalar beradilar. Ammo bu tushunchalar shaklida farqlanib, mazmunida esa o'z ma'nosini saqlab qoladi². Bu ta'riflarda uni yuridik dalolatnoma deb hisoblab, birinchi navbatda oilaning tabiiy-biologik tomoniga e'tibor berilib, asosiy moddiy iqtisodiy vazifasi chetlab o'tiladi. Maxsus huquqiy adabiyotlarda huquqshunos olimlar tomonidan nikohga ta'rif berilgan³.

¹ *Mirahmedov U.M., Rahmatov B.R.* Jinsiy tarbiya masalalari. — T., Ibn Sino nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1994. 62-bet.

² Хидоя. Комментарии мусульманского права. — Т., «Ўзбекистон», Т.1, 1994. 121-bet. *Торнау Н.* Мусульманское право. — СПб., 1950. 147-bet.

³ *Свердлов Г.М.* Советское семейное право. — М., Госюриздат, 1958. 96-bet. *Тархов Б.А.* Советское семейное право, изд. Саратовского университета,

2-§. Nikoh tuzish tartibi

Amaldagi oila qonunchiligi nikohning tuzilish tartibiga, ya'ni uni davlatning tegishli organlari tomonidan rasmiylashtirilishiga alohida e'tibor beradi.

Oila kodeksining 13-moddasiga binoan, nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida tuziladi. Shunday nikohgina huquq va majburiyatni vujudga keltiradi. Nikohning tegishli davlat organida qayd etilishi uning vujudga kelganligini isbotlovchi birdan bir dalildir. Diniy rasm-rusumlarga binoan tuzilgan nikoh huquqiy ahamiyatga ega emas.

Nikohni tegishli davlat organlarida rasmiylashtirish bilan bog'liq bo'lgan masalalar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-son qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari»¹, bilan tartibga solinadi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDY) organi ariza qabul qilganida nikohga kiruvchilarni nikohni qayd etish tartibi va shartlari bilan tanishtirishi, kelgusidagi er-xotin va ota-ona sifatidagi huquq va majburiyatlarini tushuntirishi, bir-birlarining sog'lomlik holatlaridan va oila qoidalaridan xabardor ekanliklariga ishonch hosil qilishi kerak.

Nikohga kiruvchilar nikohga to'sqinlik qiladigan holatlarni yashirganliklari uchun javobgar bo'lishlari haqida ogohlantiriladilar.

1963. 28-bet. *Юркевич Н.Г.* Заключение брака по советскому праву. — Минск, 1965. 8-bet. *Шахматов В.П.* Новое советское законодательство о браке и семье. Ч.1. — Томск, 1969. 24-bet. *Оридорога М.Т.* Брачное правоотношение. — Киев, 1971. 30-bet. *Маслов В.Ф., Подопримова З.А., Пушкин А.А.* Действующее законодательство о браке и семье. Харьков, 1972. 33-bet. *Белякова А.М., Ворожейкин Е.М.* Советское семейное право. — М., «Юридическая литература», 1974. 87-bet; *Поссе Е.А., Фадеева Т.А.* Проблемы семейного права. ЛГУ, 1976. 5-bet. Семейное право. Под редакцией проф. В.А. Рясенцева. — М., «Юридическая литература», 1982. 45–46-betlar. *Матвеев К.Д.* Советское семейное право. — М., «Юридическая литература», 1985. 45–46-betlar.

¹ Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari. — T., «Adolat», 1999.

Nikohni tuzish nikohlanuvchilarning fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida, ariza berganlaridan keyin bir oy o'tgach, shaxsan ularning ishtirokida amalga oshiriladi.

Bunday muddatni belgilashdan maqsad bir-birlari bilan yaxshi tanish bo'lmagan shaxslarning yengiltaklik qilib, shoshmashosharlik bilan nikohdan o'tishlariga yo'l qo'ymaslikdan iborat. Bir oy muddat ichida nikohga kiruvchilar nikoh tuzishga bo'lgan o'z xohishlarini yana tekshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, bu muddat davomida nikohni qayd etishga monelik qiladigan ba'zi holatlar ham aniqlanishi mumkin. Bu davrda yoshlarni nikohga o'tishga tayyorlash uchun maxsus ma'ruzalar tashkil etish lozim. Ular axloqiy, huquqiy va tibbiy mavzularda bo'lishi, nikoh to'g'risidagi qonunni, er-xotinning huquq va majburiyatlarini tushuntirib berishga qaratilishi kerak.

Maxsus adabiyotlarda bo'lajak er-xotin sifatida bir-birlarini yarim yildan bir yilgacha bilish eng maqbul muddat deb ko'rsatiladi¹.

Oila qonunchiligida nikohdan o'tish uchun ariza bergandan so'ng o'tish lozim bo'lgan bir oylik muddatni zarur hollarda qisqartirish huquqi berilgan.

Ushbu normada, shuningdek, fuqarolik holati dalolatnamalarini qayd etish haqidagi qoidalarda qanday holat uzrli hisoblanib, belgilangan bir oylik muddatni qisqartirish uchun asos bo'lishi mumkinligi ko'rsatilmagan. Bu hol amaliyotda turlicha hal qilinishiga sabab bo'lmoqda. Fikrimizcha:

— *agar nikohni qayd ettirish uchun ariza berganlar uzoq vaqt amalda birga yashagan bo'lsalar;*

— *nikohni qayd ettirish uchun ariza berganlarning er-xotinlik munosabatlaridan tug'ilgan bolalari bo'lsa yoki xotin homilador bo'lsa;*

— *kuyov yoki kelinning yaqin qarindoshlaridan biri og'ir kasal bo'lsa;*

— *ariza berganlardan biri uzoq muddatga chet elga yoki kelib-ketish qiyin bo'lgan joyga xizmat safariga ketayotgan bo'lsa;*

— *nikohni qayd ettirish uchun ariza bergan kuyov armiya safiga chaqirilgan yoki nikohni qayd etish uchun belgilangan muddatni*

¹ Oila psixologiyasi. —T., «Sharq», 2000. 107-bet.

qisqartirishga asos bo'ladigan boshqa sabablar uzrli sabab hisoblanib, bir oylik muddatni qisqartirishga asos bo'lishi mumkin.

Qanday sabablarni uzrli deb hisoblash masalasini hal etish huquqi qonun bo'yicha fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish bo'limining mudiriga berilgan.

Turmushda er-xotinning uzoq muddat nikohni qayd ettirmay amalda birga yashaganligi, bolasi borligi yoki xotinning homiladorligi uzrli sabab bo'lishi mumkin. Chunki ko'p vaqt birga turgan shaxslarni, ayniqsa, chol-kampirlarning bir-birlariga bo'lgan munosabatlari va oila qurishga bo'lgan qarorlarini sinash va tekshirishning hech qanday zarurati yo'q. Huquqiy rasmiylashtirilmagan er-xotinlik munosabatidan homilasi yoki bolasi bo'lgan shaxslar nikohini qayd etishni ham kechiktirib bo'lmaydi. Lekin chet elga yoki boshqa joyga uzoq muddatga xizmat safariga ketayotganlar, yaqin qarindoshi kasal bo'lganlar, armiya safiga chaqirilganlar nikohning qayd etilishi muddatini qisqartirishni so'rganlarida hamma vaqt ham talabni qanoatlantirish maqsadga muvofiq bo'lmaydi.

Nikohni qayd etayotgan mansabdor shaxs uzrli sabab bo'ladigan holatlarni tasdiqlaydigan hujjatlarni talab qilishi lozim. Jumladan, uzoq muddat er-xotin bo'lib turganlik fakti, bir turarjoy, bir oilada turganliklari haqida berilgan ma'lumotlar, umumiy bolalari borligi, bu haqdagi ma'lumotnoma va bolaning tug'ilganlik to'g'risidagi guvohnomasi (otaligi belgilangan hollarda), qarindoshlarining kasalligi yaqin qarindoshlikni tasdiqlovchi hujjat va kasallik haqida shifokorlarning tegishli ma'lumotnomalari, uzoq muddatga chet elga ketish va boshqa joyga xizmat safariga borish bu haqdagi tegishli hujjatlar bilan isbotlanishi kerak. Harbiy xizmatga chaqirilgan shaxs armiyaga ketgunga qadar oila quradigan bo'lsagina nikoh tuzilishiga ruxsat berilishi mumkin. Agar u armiya safidan qaytib kelgunga qadar kuttirishi uchun nikohni qayd ettirayotgan bo'lsa, u holda nikohni qayd etish man etiladi.

Nikohni qayd etish muddatini qisqartirish yuzasidan talabnoma kelin va kuyovning har ikkisi tomonidan ariza bilan murojaat etilgan holda topshirilishi lozim. Arizaga muddatni qisqartirishga asos bo'ladigan hujjatlar ilova qilinishi kerak. Ariza va tegishli hujjatlarni

qabul qilib olgan fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi mudiri muddatni qisqartirish yoki rad etishlik, agar qisqartirish lozim bo'lsa, necha kunga qisqartirishni aniq holatga qarab belgilaydi. *Fikrimizcha, bu masalani hal qilayotgan mansabdor shaxs o'z xulosasini yozib, imzo bilan tasdiqlashi lozim. Bunday holat mansabdor shaxslarning muddatni qisqartirishga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi.*

Amaldagi Oila kodeksida bir oylik muddatni qisqartirish huquqi nikoh saroyi yoki baxt uyi mudiriga berilmagan, ammo ular tomonidan bu muddatni qisqartirish hollari tajribada hamon tez-tez uchrab turibdi. Fikrimizcha, bunga chek qo'yish lozim, chunki birinchi nikohni tuzish vaqtida bir oylik muddatni qisqartirish maqsadga muvofiq emas.

Nikohni qayd etish muddatini uzaytirish nikohlanuvchilarning birgalikdagi arizalariga binoan ko'rib chiqiladi. Ayrim hollarda yetarli asoslar bo'lgan taqdirda, shuningdek, FHDY organining tashabbusi bilan muddatni uzaytirish mumkin, lekin uch oydan oshmasligi kerak.

Endilikda, mamlakatimiz mustaqil bo'lganligi tufayli uning fuqarolari chet el fuqarolari bilan nikoh tuzishlari tajribada tez-tez uchrab turganligi sababli fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organining mudiriga bu huquqning berilishi alohida ahamiyatga ega. Chunki ayrim vaqtlarda nikoh ahdomasini tuzuvchilar bu munosabatning oqibatini va mas'uliyatini yetarlicha tasavvur etmay, shoshmashosharlik bilan nikohdan o'tishga ariza berishlari mumkin. Bu muddatni uzaytirish tufayli ularda yana bir bor o'ylab ko'rish imkoniyati paydo bo'ladi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organiga ariza berishning o'zi bilan arizaga imzo chekkan shaxslar o'rtasida huquqiy munosabatlar kelib chiqmaydi. Bunday holat fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi va ariza berganlar o'rtasida faqat ma'muriy-huquqiy munosabatni keltirib chiqaradi. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organiga nikohga kirish uchun ariza bergan shaxslar undan voz kechsalar, unda hech qanday oilaviy-huquqiy oqibat kelib chiqmaydi. Ma'muriy-huquqiy munosabat esa o'z navbatida tugaydi.

Alohida hollar (homiladorlik, bola tug'ilishi, bir tarafning kasalligi va boshqalar) da nikoh ariza berilgan kuni tuzilishi mumkin.

Nikoh tuzish fuqarolik holati dalolatnomalarini davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi nikohni ro'yxatga olishni rad etganda, shikoyat bilan bevosita sudga yoki bo'ysunishga ko'ra yuqori turuvchi organga murojaat qilinishi mumkin.

Nikohni qayd etish nikohlanuvchi shaxslardan birining yashash joyidagi fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari, birinchi nikoh esa baxt uylari, nikoh saroylari tomonidan amalga oshiriladi. Alohida hollarda obyektiv tegishli asoslar bo'lganida nikohni qayd etish kasalxona yoki uyda amalga oshiriladi.

Nikohni qayd etish tantanali vaziyatda amalga oshirilishi mumkin. U faqat nikohlanuvchilarning xohishlari bilangina o'tkaziladi. Nikohlanuvchilarning istaklariga binoan nikoh ularning qarindosh-urug'lari, oshna-og'aynilari, tanishlari, jamoat tashkilotlari vakili ishtirokida qayd etiladi. Nikohni qayd etish uchun maxsus xonalar ajratiladi, u lozim darajada jihozlanadi. Nikohni qayd etishda guvohlarning soni ikki kishidan kam bo'lmasligi kerak.

Nikohga kirishni xohlovchilar ariza berish chog'ida o'z shaxsini tasdiqlovchi hujjatlarni, ilgari nikohda bo'lgan shaxslar esa, avvalgi nikoh tugatilganligi haqidagi hujjatlarni ham taqdim etishi lozim.

Basharti, belgilangan tartib buzilib, shuningdek, g'arazli maqsad ko'zlangan nikoh tuzilsa, u vujudga kelmagan nikoh hisoblanib, u sud tomonidan haqiqiy emas deb topiladi. U tuzilgan vaqtdan boshlab nikoh tuzuvchilarda hech qanday huquq va majburiyatni vujudga keltirmaydi.

Oila kodeksining 217-moddasida nikoh tuzilganligini qayd etishning alohida hollari belgilangan. Tergov izolatorlarida, ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazoni ijro etuvchi muassasalarda saqlanayotgan shaxslar bilan tuziladigan nikohni qayd etish ushbu muassasa joylashgan yerdagi fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining O'zbekiston Respublikasi hududida yashovchi, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bilan nikoh tuzganligini qayd etish umumiy asoslarda amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida, boshqa davlat hududida o'sha davlatning qonun hujjatlariga rioya qilingan holda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari o'rtasida tuzilgan hamda O'zbekiston Respublikasi bilan chet el fuqarolari yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'rtasida tuzilgan nikohlar, agar respublika qonunida nazarda tutilgan nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar bo'lmasa, O'zbekiston Respublikasida haqiqiy deb e'tirof etiladi. O'zbekiston Respublikasidan tashqarida chet el fuqarolari o'rtasida boshqa davlat hududida o'sha davlatning qonun hujjatlariga rioya qilingan holda tuzilgan nikohlar O'zbekiston Respublikasida haqiqiy deb e'tirof etiladi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari tashkil etilmasdan oldin shariat va odat qoidalariga muvofiq tuzilgan nikoh ro'yxat qilingan nikohga tenglashtirilgan. Erkak va ayolning nikohi fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida qayd etilmasdan er-xotin bo'lib yashashi, ular qancha vaqt birga yashaganliklari va farzandlari bor-yo'qligidan qat'i nazar, nizo kelib chiqqan hollarda oila qonunlarida belgilangan er-xotinlik huquq va majburiyatlarini vujudga keltirmaydi.

SSSR Oliy Soveti Prezidiumining 1944-yil 8-iyul Farmonida faqat ro'yxatga olingan nikohgina huquqiy oqibat keltirib chiqarishi belgilangan. Bu farmonga binoan, nikohni qayd ettirmay turib er-xotinlik munosabatlarida bo'lib kelgan shaxslar haqiqatan ham birga turgan vaqtlarini ko'rsatib, ro'yxatdan o'tishlari mumkinligi ko'rsatilgan. Bunday hollarda ularning er-xotinlik huquq va majburiyatlari o'sha muddatdan boshlab yuzaga keladi.

Agar er-xotin bo'lib yashagan shaxslarning nikohi bir tomonning o'limi yoki urush davrida frontda bedarak yo'qolganligi tufayli qayd etilishi mumkin bo'lmasa, u holda ikkinchi taraf sudga murojaat qilib, o'zini o'lgan deb topilgan yoki bedarak yo'qolgan deb e'lon qilingan shaxsning eri yoki xotini deb hisoblashni so'rashi mumkin.

¹ SSSR Oliy Sovetining Vedomostlari, 1944, 60-son.

SSSR Oliy Soveti Prezidiumining 1944-yil 10-noyabrdagi «Er-xotindan birortasining frontda o'lishi yoki bedarak yo'qolishi tufayli amaliy nikoh munosabatlarini tan olish tartibi haqidagi» Farnonida er-xotinlik munosabatlarini belgilash uchun sudga murojaat etish muddati ko'rsatilmagan. Shuning uchun o'lgan yoki bedarak yo'qolgan deb topilgan shaxsning eri yoki xotini bu faktni tasdiqlash uchun har qachon sudga ariza bilan murojaat etishi mumkin.

Nikoh davlat va jamiyat manfaatlarini ko'zlab, shuningdek, er bilan xotinning va bolalarning shaxsiy va mulkiy huquqlari hamda manfaatlarini muhofaza qilish maqsadida qayd etiladi.

Nikoh vujudga kelganligini isbotlaydigan nikohni qayd etish dalolatnomasi er va xotinning hamda nikohdan tug'ilgan bolalarning shaxsiy va mulkiy huquqlarini qo'riqlashni ta'minlaydi. Nikoh to'g'risidagi guvohnoma bola tug'ilishini qayd etishda, aliment undirilishida, meros va pensiyaga bo'lgan huquqlarni rasmiylashtirishda taqdim etiladi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlari, baxt uylari, nikoh saroylari malakali huquqshunos kadrlar bilan ta'minlanishi lozim, rahbar xodimlar huquqshunoslik bo'yicha oliy, inspektorlar esa o'rta maxsus yuridik ma'lumotga ega bo'lishlari kerak.

3-§. Nikoh tuzish shartlari

O'zbekiston Respublikasida nikohni uning ijtimoiy mohiyati va maqsadiga ko'ra hamda oilani mustahkamlash ehtiyojini, yosh avlodning axloqi va sihat-salomatligini hisobga olib, bir qator shartlarga rioya qilgan holda tuzish zarurligi belgilandi. Bu talablar nikohdan o'tish shartlari deb yuritiladi. Ular quyidagilardan iborat:

Nikoh tuzish ixtiyoriyligi. «Nikoh tuzish uchun bo'lajak er-xotin o'z roziligini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Nikoh tuzishga majbur qilish taqiqlanadi». (Oila kodeksining 14-moddasi.)

Biz qurayotgan adolatli fuqarolik jamiyatida nikoh erkak bilan ayol o'rtasidagi tenglik va o'zaro xohish asosida tuzilgan erkin

ittifoq bo'lib, maqsadi oila qurish, farzand ko'rish, ularni jamiyatning munosib kishilari qilib tarbiyalashdan iborat. Nikohlanuvchilarning o'zaro roziligi nikoh tuzishning muhim shartlaridan biridir.

Nikohni o'zaro rozilik asosida tuzish sharti uning ixtiyoriylik va tenglik tamoyili asosida vujudga kelganligini ta'minlash bilan birga, oilaning barqaror va mustahkam bo'lishiga ham imkoniyat yaratadi. Nikohning erkin tuzilishi uchun berilgan rozilik chinakam bo'lishi, u qo'rqitish, zo'rlash, aldash yoki nikohlanuvchilarning biri yoxud har ikkisiga ruhan ta'sir etilgan holatda berilgan bo'lmasligi lozim.

Tajribada zo'rlash, qo'rqitish yoki aldash kabi xatti-harakatlar ko'proq huquqiy madaniyatning pastligi oqibatidan kelib chiqadi. Zo'rlash, qo'rqitish, aldash kim tomonidan sodir etilgan bo'lmasin, bari bir, nikohning haqiqiy emas deb topilishiga sabab bo'ladi.

Nikohga kirishning o'zaro rozilik asosida bo'lishi shartining buzilishi uning haqiqiy emas deb topilishigagina emas, balki g'ayriqonuniy xatti-harakat sodir etib nikohga kirishga zo'rlagan, aldagan va qo'rqitgan shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortishga ham asos bo'ladi.

Bu javobgarlik O'zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat kodeksi 136-moddasida quyidagicha belgilangan: «Ayolni erga tegishga yoki nikohda yashashni davom ettirishga majbur qilish yoxud ayolning erkiga xilof ravishda u bilan nikohda bo'lish uchun o'g'irlash, shuningdek, ayolning erga tegishiga to'sqinlik qilish — eng kam oylik ish haqining yigirma besh baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq bilan yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum etish bilan jazolanadi».

Agar nikohga kiruvchilardan biri nikohni haqiqiy emas deb topishga asos bo'la olmaydigan boshqa biror holatni (masalan, kasali yoki oldingi turmushdan bolasi borligini) yashirsa, bunday holat nikohni haqiqiy emas deb topishga asos bo'lmasa-da, ammo nikohdan ajratish vaqtida sud tomonidan hisobga olinishi mumkin.

Nikoh tuzishlikning navbatdagi sharti — amaldagi qonunda nikoh *yoshining belgilanishi*.

«Nikoh yoshi erkaklar uchun oʻn sakkiz yosh, ayollar uchun oʻn yetti yosh etib belgilanadi.

Oʻzbekiston Respublikasi Oila kodeksining 15-moddasiga 2013-yil 30-aprelda kiritilgan qoʻshimchaga binoan, uzrli sabablar boʻlganida, alohida hollarda (homiladorlik, bola tugʻilishi, voyaga yetmagan shaxsning toʻla muomalaga layoqatli deb eʼlon qilinishi, emansipatsiya), nikohga kirishni xohlovchilarning iltimosiga koʻra, nikoh davlat roʻyxatidan oʻtkaziladigan joydagi tuman, shahar hokimi nikoh yoshini koʻpi bilan bir yilga kamaytirishi mumkin»¹ligi aniqlashtirilib qoʻyildi.

Qonunda nikoh yoshining erkaklar uchun 18 yosh, ayollar uchun 17 yosh etib belgilanishi bu faqat nikoh tuzish uchun boʻlgan huquq. Necha yoshdan nikohga oʻtishlikni ularning oʻzlari hal qiladilar. Nikoh huquqiy munosabati tabiiy jarayon boʻlganligi uchun yangi qonun ilgari amalda boʻlgan nikoh yoshini, yaʼni erkaklar uchun 18 yosh, ayollar uchun 17 yoshni saqlab qoldi.

Oila kodeksida faqat necha yoshdan boshlab nikohga kirish mumkinligi belgilangan, ammo necha yoshdan boshlab nikoh tuzish mumkin emasligi belgilanmagan. Shunga koʻra, nikohdan oʻtuvchilarning yoshlaridagi katta farq nikoh tuzishga monelik qilmaydi. Bizning mamlakatimizda nikohdan oʻtuvchilarning yoshlari oʻrtasidagi katta farq kamayib borayotgani sezilmoqda².

Amaldagi qonunchilikka muvofiq, nikoh munosabatida boʻlgan ayollar bola tarbiyalash huquq va majburiyatlariga ega boʻladi, bunday holda ular, garchi voyaga yetmagan (18 yoshga toʻlmagan) boʻlsalar ham, qonun boʻyicha muomala layoqatiga toʻliq ega boʻladilar.

Oʻzbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 22-moddasiga binoan, voyaga yetgunga qadar turmush qurgan shaxs qonuniy asosda nikohdan oʻtgan vaqtdan eʼtiboran toʻla hajmda muomala layoqatiga ega boʻladi.

Nikoh tuzish natijasida ega boʻlingan muomala layoqati 18 yoshga toʻlmasdan turib nikohdan ajralgan taqdirda ham toʻla saqlanib qoladi.

¹ Xalq soʻzi. 2013-yil 1-may.

² Труд, семья, быт советской женщины. — М., 1990. 38-бет.

Sud nikohni haqiqiy emas deb topganida voyaga yetmagan er (xotin) sud belgilagan paytdan boshlab muomala layoqatini to'la yo'qotganligi haqida qaror qabul qilishi mumkin.

Amaldagi oila qonunchiligi belgilagan nikoh yoshiga rioya qilmasdan g'ayriqonuniy ravishda nikoh munosabatida bo'lish turli huquqiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday nikoh haqiqiy bo'lmagan nikoh deb topilib, oila qonunlarida belgilangan tegishli shaxsiy va mulkiy huquqiy oqibatlarni keltirib chiqarmaydi.

Nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar:

A. Loaqal bittasi ro'yxatga olingan boshqa nikohda turgan shaxslar o'rtasida nikoh tuzishga yo'l qo'yilmaydi. Bunday holat nikoh tuzishga to'sqinlik qiluvchi shart deb hisoblanadi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida qayd etilgan qonuniy nikohda bo'lish nikohga kirishga monelik qilganidek, qonun bilan tan olinadigan diniy nikohlar hamda 1944-yil 8-iyul Farmoni asosida sud tomonidan tan olingan nikoh munosabatlari ham bunga monelik qiladi. Shuning uchun keyingi nikohlarni qayd etishda oldingi nikohdan ajralganligini tasdiqlovchi hujjatlar talab etiladi.

Respublikamizda har bir fuqaro faqat yakka nikohda bo'lishi mumkin. Yakka nikohlilik tamoyili bizning jamiyatimizda mavjud bo'lgan yuksak axloqiy qoidalardan kelib chiqadi. Bunday qoida jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichdagi nikoh-oila munosabatlari talablariga javob beradi. Bu qoidaning buzilishi nikohni haqiqiy emas deb topishdan tashqari, qonunni buzgan shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortishga ham asos bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 126-moddasida quyidagicha belgilangan: «Ko'p xotinli bo'lish, ya'ni umumiy ro'zg'or asosida ikki yoki undan ortiq xotin bilan er-xotin bo'lib yashash— eng kam oylik ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi».

B. Nikoh tuzishga:

nasl-nasab shajarasi bo'yicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida, tug'ishgan va o'gay aka-ukalar bilan opa-singillar

o'rtasida, shuningdek, farzandlikka oluvchilar bilan farzandlikka olinganlar o'rtasida yo'l qo'yilmaydi.

V. Loaqal bittasi ruhiyat buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar o'rtasida nikoh tuzishga yo'l qo'yilmaydi (Oila kodeksining 16-moddasi). Chunki bunday shaxslar o'z harakatlarining oqibatiga to'la javob bera olmaydilar va nikoh tuzishga ongli ravishda o'z xohishlarini izhor eta olmaydilar. Bu qoida nikohlanuvchilarning ixtiyoriy va o'z xohishiga ko'ra nikoh tuzish tamoyilidan kelib chiqadi. Amaldagi qonunchilikda bunday tartibning belgilanishi kelajak avlodning sihat-salomatligi to'g'risida davlat g'amxo'rligining yorqin ifodasidir. Shaxsni ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi tufayli muomalaga layoqatsiz deb topish fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organiga ariza topshirgandan so'ng, nikohni qayd etish muddatigacha yuz bergan bo'lsa ham, nikohga o'tishga monelik qiladi.

Agar nikoh qayd etilgandan so'ng er-xotindan biri belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsa, nikoh haqiqiy emas deb topilmaydi. Ammo bu holat nikohni ma'muriy tartibda fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organida nikohdan ajratish uchun asos bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 230-moddasiga binoan, fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlariga atayin yolg'on ma'lumotlar berish yoki tegishli organlarga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan fuqarolik holati dalolatnomalari to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etmaslik — fuqarolarga eng kam ish haqining ikkidandan bir qismidan bir baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa — bir baravaridan ikki baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

G. Oila kodeksiga yangilik sifatida «Nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish» (17-modda) qoidasi kiritildi. Unda e'tirof etilishicha, «Nikohlanuvchi shaxslar davlat sog'liqni saqlash tizimi muassasalarida bepul asosda tibbiy ko'rikdan o'tadilar. Tibbiy ko'rikdan o'tish hajmi va tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi»¹.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 2002-yil 13-dekabrda tahririda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003-yil, 1-son, 8-modda.

Oila kodeksining 17-moddasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2009-yil 11-martda qabul qilinib, O'zR Senati tomonidan 2009-yil 29-avgustda ma'qullangan quyidagi mazmundagi ikkinchi qism bilan to'ldirildi: «Ellik yoshdan oshgan nikohlanuvchi shaxslar tibbiy ko'rikdan o'z roziligi bilan o'tkaziladi». Oila kodeksining 17-moddasiga qo'shimcha kiritilgunga qadar ushbu modda bir qismdan iborat edi.

Shuningdek, mazkur moddaning ikkinchi qismiga 2013-yil 30-aprelda kiritilgan qo'shimchaga muvofiq, nikohlanuvchi shaxslar ellik yoshdan oshgan bo'lsa, shuningdek, Oila kodeksi 13-moddasining beshinchi qismida ko'rsatilgan alohida hollar mavjud bo'lganda tibbiy ko'rikdan o'z roziligi bilan o'tkazilishi belgilanib qo'yildi¹.

Yuqorida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 17-modda ikkinchi qismi sifatidagi qo'shimcha, Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan Nizom talablari bilan hamohangligini ko'rish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 25-avgustdagi 365-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish to'g'risidagi Nizom»ga ko'ra, psixik, narkologik kasalliklar, tanosil, sil kasalliklari va OIV/OITS bo'yicha tibbiy ko'rikdan o'tiladi.

Tibbiy ko'rikdan o'tish muddati nikohlanuvchi shaxslar tibbiy muassasaga murojaat qilgan kundan boshlab ikki haftadan oshmasligi kerak

Agar tibbiy ko'rikdan o'tish hajmi, tartibi buzilib, nikoh tuzilsa, bunday nikoh sud tomonidan haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nikohlanuvchi shaxslar diniy rasm-rusumlarga binoan bir necha yillar mobaynida er-xotinlik munosabatlarida yashayotgan bo'lsalar, bir-birlarining sog'liqlari haqida xabardor bo'ladilar. Shuni ham ta'kidlash kerakki, yuqoridagi Nizom talablari bo'yicha 50 yoshdan oshgan shaxslarning belgilangan kasallik turlari bo'yicha tibbiy ko'rikdan o'tishlari talab qilinmasligi zarur.

¹ Xalq so'zi, 2013-yil 1-may.

4-§. Nikohni haqiqiy emas deb topish asoslari

Nikohni qayd etishga huquqi bo'lgan har bir davlat organi, tuman hokimiyati bo'limi, fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organi, nikoh saroylari, baxt uylarida qayd etilgan har bir nikoh qonuniy tuzilgan nikoh hisoblanadi.

Oila kodeksida belgilangan shartlarning buzilishi sud tomonidan ushbu nikohni haqiqiy emas, deb topish uchun asos bo'lishi mumkin.

Oila kodeksining 49-moddasiga ko'ra, Kodeks 14–16-moddalarida belgilangan shartlar buzilganda (ya'ni, nikoh tuzishning ixtiyoriyligi, belgilangan nikoh yoshi buzilganda, nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar ro'y berganda), soxta nikoh tuzilganda, ya'ni er-xotin yoki ulardan biri oila qurish maqsadini ko'zlamay nikoh qayd qildirganda, nikohlanuvchi shaxslardan biri tanosil kasalligi yoki odamning immunitet tanqisligi virusi (OIV) kasalligi borligini ikkinchisidan yashirganda, agar ikkinchisi sudga shunday talab bilan murojaat etsa, nikohni haqiqiy emas deb topilishi uchun asos bo'ladi.

Bundan tashqari, nikoh quyidagi holatlar bo'yicha ham haqiqiy emas deb topilishi mumkin:

- a) yakka nikohlilik tamoyilining buzilishi;
- b) nikoh nasl-nasab shajarasi bo'yicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida, tug'ishgan va o'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasida tuzilgan bo'lsa;
- v) muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxs bilan tuzilgan nikoh;
- g) nikohga o'tish vaqtida oila qurish maqsadining soxtaligi;
- d) farzandlikka olgan bilan farzandlikka olingan shaxslar o'rtasida tuzilgan nikoh.

Ayrim holatlarda nikoh oila qonunlarining bir qancha shartlarini buzib ham tuzilishi mumkin, bunday hollarda u haqiqiy emas deb topiladi. Masalan, fuqaro oldingi nikohdan ajrashmasdan turib, voyaga yetmagan shaxs bilan nikohdan o'tgan hollar fikrimizning dalilidir.

A. Nikoh tuzish ixtiyoriyligining buzilishi. Nikoh uni tuzuvchi har bir tomonning erkin, o'zaro roziligi asosida tuzilishi lozim.

Rozilik o'zga (ota-ona, qon-qarindosh, mansabdor shaxs)larni majbur etishi yoki aldashi oqibatida berilgan bo'lsa, ixtiyoriylik tamoyili buzilgani uchun, bunday nikoh haqiqiy emas, deb topilishi mumkin¹.

Yuqorida ko'rsatilganidek, nikoh tuzishda nikohga kiruvchilarning o'zaro roziligi yo'qligi nikohni haqiqiy emas deb topish uchun asos bo'ladi. Bunda fuqaro (ko'pincha ayollar) qo'rqitish yoki zo'rlash (majburlash), aldash tufayli nikohdan o'tgan bo'ladi. Fuqaroning erkiga va ongiga qonunsiz ta'sir etish natijasida u nikohga o'tishga majbur bo'ladi, ammo haqiqatda esa u buni mutlaqo xohlamaydi. Natijada nikoh tuzilishining asosi hisoblangan o'zaro xohish va rozilik tamoyili buzilgan bo'ladi. Ko'rsatilgan asos bo'yicha bunday nikoh haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Qo'rqitish uchinchi shaxs hamda mansabdor shaxs tomonidan ham bo'lishi mumkin. Shuningdek, Respublika Oliy sudi Plenumining 2011-yil 20-iyuldagi 6-sonli qarorida ko'rsatilishicha: «Agar nikohga kiruvchining nikohni qayd etish vaqtida o'z harakatlarining mohiyatini tushunmaganligi va ularni idora qila olmaganligi, shu sababli nikohga kirishga haqiqiy roziligini ifoda eta olmaganligi aniqlansa ham nikoh haqiqiy emas deb topilishi mumkin»². Respublikada xotin-qizlarni turmushga chiqishga majbur etish yoki, aksincha, o'zi xohlagan shaxsga turmushga chiqishiga to'sqinlik qilish hollari hamon uchramoqda.

Mahalliy joylarda eski tuzumdan qolgan shunday holatlarga qarshi kurashish uchun maxsus qonunlarda tegishli qoidalar belgilangan. Bunday holatlar nikohga o'tishning o'zaro rozilik shartini buzishga qaratilgan harakat deb tushuniladi.

Ayolni erga tegishga majbur etish yoki uning erga tegishiga to'sqinlik qilish jinoyat hisoblanadi.

Adashish va aldash ham nikohni haqiqiy emas deb topish uchun asos bo'lishi mumkin. Biroq bunday holatlar zo'rlikka nisbatan

¹ O'zSSR Nikoh va oila kodeksiga sharhlar. — T., «O'zbekiston», 1975. 67–68-betlar.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarori. — T., 2013.

kamroq uchraydi. Bu maqsad yo'lida kuyov yoki kelinning shaxsiy sifatlariga tegishli bo'lgan holatlar bo'yicha adashish, xususan, ularning xarakteri, sog'lig'i, ma'lumoti, xizmati, mulkiy, oilaviy holatlari yuzasidan beparvolik oqibatida yo'l qo'ygan xatosi yoki aldash bilan bog'liq bo'lsa ham, uning ahamiyati bo'lmaydi. Muhim tomoni shundaki, yanglishish nikohning o'zi bo'yicha bo'lmay, balki nikoh tuzishning sababi bo'yicha bo'ladi. Masalan, kuyov kelinning ko'z o'ngida o'z mavqeini ko'tarish uchun o'zini katta mutaxassis sifatida ko'rsatishi fikrimizga asos bo'ladi.

B. Nikoh yoshiga qo'yilgan shartning buzilishi.

Oila kodeksining 51-moddasiga binoan, nikoh yoshiga yetmagan shaxs bilan tuzilgan nikoh hali nikoh yoshiga yetmay nikohga kirgan shaxsning manfaatlari talab qilgan hollarda haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Bunday nikohni haqiqiy emas deb topishni nikoh yoshiga yetmay nikohga kirgan shaxs, uning ota-onasi yoki homiysi, shuningdek, vasiylik va homiylik organi hamda prokuror talab qilishga haqlidir.

Er-xotindan biri nikoh yoshiga yetmaganligi tufayli nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risidagi ish, agar er-xotin (ulardan biri) ish sudda ko'rilayotgan paytda nikoh yoshiga yetmagan bo'lsa, vasiylik va homiylik organining ishtirokida ko'rib chiqiladi.

Ish sudda hal qilinish paytigacha er yoki xotin nikoh yoshiga yetgan bo'lsa, nikoh faqat uning talabi bilan haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nikoh yoshi sharti, ko'pincha, fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organi xizmatchilari o'z vazifasini suiiste'mol qilishi yoki nikoh tuzuvchilarning o'zi tomonidan yoshi to'g'risida qalbaki hujjat berilishi natijasida buziladi.

Nikoh yoshiga to'lmagan shaxs bilan tuzilgan nikoh hamma vaqt ham sud tomonidan haqiqiy emas, deb topilmaydi. Hali nikoh yoshiga yetmay nikohga kirgan shaxsning manfaatlari talab qilgan hollardagina sud bunday nikohni haqiqiy emas, deb topishi mumkin.

V. Yakka nikohlilik tamoyilining buzilishi ham ushbu nikohni haqiqiy emas deb topish uchun asos bo'lishi mumkin. Bunday asos sud amaliyotida boshqa asoslarga qaraganda ko'p uchraydi.

Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, haqiqiy emas deb topilgan nikohlar ichida 97–98 foizini yakka nikohlilik tamoyiliga rioya etilmagan hollarda yuzaga kelgan ishlar tashkil etadi. Faqat yakka nikohda bo'lish, axloq-odob normalari talablariga rioya qilinishi har tomonlama mustahkam oila qurish imkonini beradi. Oilaviy qonunlar nikohlanuvchilardan har birining faqat yakka nikohda bo'lib, boshqa nikohda bo'lmasligini talab etadi. Bu talab jamiyatdagi axloq-odob, shakllanayotgan milliy istiqloq mafkurasi g'oyalaridan kelib chiqadi. Shuning uchun bu axloqiy qoida qonun darajasiga ko'tarilib, amaldagi qonunlardan tegishli o'rin olgan.

Yakka nikohlilik tamoyili buzib tuzilgan nikohni haqiqiy emas, deb topish to'g'risidagi ariza birinchi nikohdan ajratilmagan er yoki xotin, shuningdek, ikkinchi nikohdagi tomonlardan birining talabiga asosan ko'rib chiqiladi. Haqiqiy bo'lmagan nikohda bo'lgan shaxsning o'limidan so'ng sudga da'vo bilan mazkur shaxsning vorislari (vafot etganning birinchi nikohidagi farzandlari, uning aka-ukalari, opa-singillari, ota-onalari va boshqalar), shuningdek, o'lgan shaxsning nikohini haqiqiy emas, deb topishdan manfaatdor bo'lgan boshqa shaxslar (moliya, ijtimoiy ta'minot organlari) murojaat etishi mumkin. Chunki nikohda bo'lgan shaxs, agar u haqiqiy nikohda bo'lsa, o'ziga pensiya tayinlashni yoki uy-joyga bo'lgan huquqini belgilashni talab qilishi mumkin.

Yakka nikohlilik tamoyilini to'la va har tomonlama ta'minlash maqsadida oila qonunlarida bir qator qoidalar belgilangan. Ilgari nikohda bo'lgan shaxslar qonuniy kuchga kirgan nikohdan ajralish haqidagi sudning hal qiluv qaroridan nusxa yoki nikohni haqiqiy emas, deb topish haqidagi sudning hal qiluv qarorini ko'rsatgan holdagina yangi nikohni qayd etishlari mumkin;

G. Nikoh nasl-nasab shajarasi bo'yicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida, tug'ishgan va o'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasida tuzilgan bo'lsa ham haqiqiy emas deb topiladi.

Oilalari bilan man etilgan yaqin qarindoshlar o'rtasida nikoh tuzilsa, u haqiqiy emas deb topiladi. Bunday asos bilan nikohni haqiqiy emas deb topish sud amaliyotida juda kam uchraydi. Buni tasdiqlaydigan holat qonunda nikoh tuzish uchun juda

cheklangan qarindoshlik bosqichini belgilaydi. Umuman har xil bosqichdagi quda-andachilik esa nikoh tuzish uchun to'siq bo'lmaydi.

D. Muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxs bilan tuzilgan nikoh haqiqiy emas deb topiladi.

Nikoh tuzuvchilar ruhan sog'lom, muomala layoqatiga ega bo'lishlari lozim.

O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 30-moddasiga binoan ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi oqibatida o'z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan fuqaroni sud qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan tartibda muomalaga layoqatsiz deb topishi mumkin va bunday fuqaroga vasiylik belgilanadi.

Muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqaro nomidan bitimlarni uning vasiyi amalga oshiradi.

Bunday ruhiy holat nikohdan o'tuvchida huquqiy rasmiylashuviga qadar bo'lishi lozim. Agar bunday holat nikohda turuvchilarda nikoh davrida ro'y bersa, bu hol nikohni haqiqiy emas deb topish uchun asos emas, balki nikohdan ajralish uchun asos bo'lib, nikoh ma'muriy tartibda ajratilishi mumkin.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari tajribasida shunday hollar ham uchrab turadiki, ba'zan nikohdan o'tuvchilardan birining to'la muomala layoqatiga ega emasligi to'g'risida gumon qilinib, uni muomalaga layoqatsiz deb tan olganlik to'g'risida sudning hal qiluv qarori va, shuningdek, bu shaxsga vasiy yoki homiy tayinlanganligi to'g'risida ijroiya hokimiyatining qarori bo'lmasligi mumkin.

Bunday holatda fuqarolik holatlari dalolatnomalarini yozish organi xodimlari o'zlarining gumonlari to'g'risida sud organlariga xabar berishlari (ularni bu holdan ogoh etishlari va muomalaga layoqatsiz ekanligini belgilash hamda nikohni qayd etishni to'xtatib turishlari mumkin), bu harakat juda ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi, asosli bo'lmagan shubha bilan nikoh tuzuvchi har ikki shaxs ham ma'naviy itirob chekmasliklari lozim.

Nikohga kiruvchilardan biri ruhiy kasal yoki aqli zaif bo'lgan holda sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilmagan bo'lsa,

nikohning haqiqiy emasligi haqida manfaatdor shaxslar da'vo qilishlari mumkin.

E. Nikohdan o'tish vaqtida oila qurish maqsadining bo'lmashligi, ya'ni soxta nikoh haqiqiy bo'lmagan nikoh deb topiladi.

Huquqshunos olimlarning ta'rifi bo'yicha, soxta nikoh qandaydir moddiy manfaatlarni, ya'ni uy-joyli bo'lish (propiska qilish) va boshqalarni maqsad qilib tuziladi.

Xorijiy mamlakatlarga borib ishlash uchun hujjatlarni rasmiylashtirishda ham qalbaki nikohlar haqidagi guvochnomalarni qo'llash uchramoqda. Agar mutaxassis uylanmagan bo'lsa, uzoq muddatga, ya'ni bir necha yilga xorijiy mamlakatlarga borib ishlash imkoniyatiga ega bo'lmaydi. Shuning uchun ham u chet mamlakatda ishlab topgan daromadining 20–25 foizini haqiqiy bo'lmagan nikohga kirgan ayolga yuborish sharti bilan nikoh bitimi tuzadi.

Soxta nikoh tuzish jamiyatdagi mavjud axloq-odob qoidalariga to'g'ri kelmaydigan harakat ekanligi shubhasiz. Soxta nikohni axloqsiz harakat deb hisoblab, uni yuridik jihatdan tan olmaslik qoida bilan mustahkamlagan.

Agar ish sudda ko'rilgunga qadar soxta nikoh tuzgan shaxslar amalda oila qursalar, u holda bu nikoh haqiqiy emas deb hisoblanmaydi.

J. Farzandlikka olgan bilan farzandlikka olingan shaxslar o'rtasida tuzilgan nikoh haqiqiy emas deb topiladi.

Farzandlikka olgan bilan farzandlikka olingan o'rtasida nikoh tuzishni man etish axloq-odob qoidalaridan kelib chiqadi. Chunki ular o'rtasidagi huquqiy munosabatlar kelib chiqishi bo'yicha otanonalar va farzandlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlarga tenglashtiriladi.

Farzandlikka olish, agar bola amaldagi qonunlarda belgilangan huquqiy munosabatlarni keltirib chiqarmaslik maqsadida (soxta farzandlikka olish) yoki qonunda belgilangan shartlarni buzib farzandlikka olingan bo'lsa, u haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Z. Nikohlanuvchi shaxslardan biri tanosil kasalligi yoki odamning orttirilgan immunitet tanqisligi virusi (OIV kasalligi)

borligini boshqasidan yashirgan bo'lsa, shu shaxs nikohni haqiqiy emas deb topishni talab qilib sudga murojaat etishga haqlidir.

Bu qoida qonunchilikda yangilik hisoblanadi. O'zida tanosil kasalligi yoki OIV kasalligi borligini boshqasidan yashirgan vaqtda nikohni haqiqiy emas deb topish masalasi bu kasal kimdan yashirilgan bo'lsa, o'shaning tashabbusi bilangina ko'riladi. Bu bilan davlat, birinchidan, kasallikning oldini olib, boshqasini kasallikdan saqlab qolish, ikkinchidan, oila vazifasini bajara olmaydigan shaxs paydo bo'lishining oldini olish, uchinchidan, kelajak avlodni xavfdan saqlash maqsadini qo'yadi.

5-§. Nikohni haqiqiy emas deb topish tartibi va uning oqibatlari

Nikohni haqiqiy emas deb topish sud tartibida amalga oshiriladi. Bunday munosabatlardan kelib chiqadigan talablarga nisbatan da'vo muddati joriy qilinmaydi.

Amaldagi qonunlar har bir ishning aniq mazmuni va buzilgan shart, monelik qiladigan hollarning xarakteriga qarab da'vo qilishi mumkin bo'lgan shaxslar doirasini belgilaydi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risidagi da'voni shaxsiy yoki jamoat manfaati bo'lgan shaxs qilishi mumkin. Ular doirasiga nikoh tuzilishi tufayli huquqi buzilgan er yoki xotin, nikohlanuvchilarning ota-onalari, vasiylik va homiylik organi va prokuror kiradi.

Keltirilgan asoslarga ko'ra haqiqiy sanalmagan har bir nikohda aniq holatda bu to'g'rida da'vo qiluvchi shaxslar doirasi belgilanadi.

Nikoh tuzish tufayli o'zaro rozilik shartining buzilishi natijasida majbur etilgan ayolning shaxsiy manfaati buziladi. Shuning uchun majburlash kimga nisbatan qo'llanilgan bo'lsa, bu shaxs nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risida da'vo qilishi mumkin. Ammo, ushbu holatda jamoat manfaati buzilganligi uchun da'vo prokuror tomonidan ham qilinishi mumkin. Nikoh tuzgan ayol nikoh yoshiga yetgan bo'lsa, uning o'zi, ota-onasi yoki vasiy (homiy) va

prokuror nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risida da'vo qilishi mumkin.

Soxta nikoh tuzilganda, uni haqiqiy emas deb topish haqida prokuror yoki er-xotindan biri da'vo qilishi, oila qurishni maqsad qilmay nikohga o'tilgan holatda esa aldangan tomon nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risida da'vo qilishi mumkin.

Ruhiy kasal yoki aqli zaif shaxs bilan tuzilgan nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risidagi da'voni muomalaga layoqatsiz shaxsning ota-onasi, vasiylik va homiylik organi yoki prokuror qilishi mumkin. Chunki ularga muomalaga layoqatsiz shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish vazifasi yuklatilgan.

Amaldagi qonunlarga asosan, ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxs bilan tuzilgan nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risidagi ishlar vasiylik va homiylik organining ishtirokida ko'riladi.

Oila kodeksining 51-moddasida majburlab tuzilgan nikoh jabrlanuvchi (uning qonuniy vakillari) yoki prokurorning arizasi bo'yicha haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Farzandlikka olinganlarning manfaatlari talab qilgan hollarda farzandlikka olishni bekor qilishga yo'l qo'yiladi.

Oila kodeksining 155-moddasiga binoan o'n yoshga to'lgan bolani farzandlikka olish uchun uning roziligi talab qilinadi.

Farzandlikka olish uchun bolaning roziligi vasiylik va homiylik organining tavsiyasiga muvofiq sud tomonidan aniqlanadi.

Farzandlikka olish bekor qilinganda, bola sudning hal qiluv qarori bilan ota-onasiga olib beriladi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish bo'yicha ko'riladigan ish nikohdan ajralishdan ishning ko'rilish tartibi bo'yicha ham farq qiladi. Yuqorida aytilganidek, nikohni haqiqiy emas deb topish faqat sudning hal qiluv qarori bilan hal qilinsa, nikohdan ajralish esa sud va ma'muriy tartibda ham hal qilinadi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risida er-xotinlarning o'zlari (yoki ulardan birortasi), shuningdek, bundan manfaatdor bo'lgan shaxslar bir qator asoslarga ko'ra (birinchi nikohdagi er-xotindan bittasi yoki uning nomidan prokuror va vasiylik organi) da'vo qilishi mumkin.

Bu belgi bilan nikohni haqiqiy emas deb topish nikohdan ajralishdan farq qiladi, chunki nikohdan ajralish haqida ish faqat er-xotinlarning yoki ulardan birining tashabbusi bilan qo'zg'atiladi. Bundan tashqari, nikohni haqiqiy emas deb topish er-xotinning tiriklik vaqtida hamda (nikohdan ajralishdan farq qilib) ularning o'limidan so'ng (ayniqsa, agar da'voning maqsadi meros yoki pensiya olish bo'lsa) yo'l qo'yiladi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish haqida sud chiqargan hal qiluv qarori qonuniy kuchga kirgach, o'n kun ichida ko'chirma nikoh tuzilganligi ro'yxatga olingan joydagi fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organiga yuboriladi.

Nikohni tuzishdagi amaldagi oila qonunchiligida belgilangan shartlar buzilgan va monelik qiladigan holatlarga yo'l qo'yilgan bo'lsa, bunday nikoh ajralish yo'li bilan tugatilgandan keyin ham haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Chunki haqiqiy bo'lmagan nikoh oqibatlari ajralish yo'li bilan tugatilgan nikoh oqibatlaridan bir qator masalalarda farq qiladi. Nikoh haqiqiy emas deb topilganda uning kuchi tugallanadi, deb aytish to'g'ri bo'lmaydi.

Bu ibora davlat tomonidan tan olingan huquq bilan tartibga solingan nikoh ittifoqiga nisbatan o'rinlidir. Haqiqiy bo'lmagan nikoh qonunni buzib tuzilgan nikoh hisoblanib, uning natijasida bir qator huquqiy oqibatlar kelib chiqishi mumkin.

Amaldagi qonunlar nikohni haqiqiy emas deb topishning aniq huquqiy oqibatlarini belgilaydi. Oila kodeksining 55-moddasiga binoan, sud tomonidan haqiqiy emas deb topilgan nikoh tuzilgan vaqtdan boshlab haqiqiy emas deb hisoblanadi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish oqibati shaxsiy va mulkiy huquqlardan iborat bo'ladi. Insofli er (xotin) nikoh haqiqiy emas deb topilganda, nikoh tuzish davlat ro'yxatiga olingan vaqtda tanlagan familiyasini saqlab qolishga haqlidir.

Nikohi haqiqiy emas deb topilgan shaxslarning mulkiy huquqiy munosabatlari Fuqarolik kodeksi bilan tartibga solinadi.

Shunday qilib, vujudga kelgan ba'zi bir mulkiy munosabatlar er yoki xotindan biri insofli bo'lganda u to'la bekor qilinmay, faqat o'zining ikki taraflama majbur etuvchi xarakterini yo'qotadi.

Ular insofli er yoki xotinning huquqi bo'lib qolib, aybdorda esa majburiyat bo'lib qoladi.

Oila kodeksi 56-moddasining 3-bandiga binoan, nikohning haqiqiy emas deb topilishi shunday nikohdan tug'ilgan yoki nikoh haqiqiy emas deb topilgan kundan keyin uch yuz kun ichida tug'ilgan bolalarning huquqlariga ta'sir etmaydi.

Haqiqiy bo'lmagan nikohning vujudga kelmagan nikohdan farqini bilmoq lozim.

Nikoh tuzish uchun belgilangan tartib buzilib, nikoh qayd etilsa, bunday nikoh vujudga kelmagan nikoh hisoblanadi hamda uning vujudga kelmaganligi va haqiqiy emasligi sud tomonidan belgilanadi. Ariza berilgandan so'ng bir oylik muddatga rioya qilmaslik, nikohni rasmiylashtirish huquqi bo'lmagan shaxs tomonidan nikohni rasmiylashtirish va boshqalar. U tuzilgan vaqtdan boshlab nikoh tuzuvchilarda hech qanday huquq va majburiyatlarni vujudga keltirmaydi. Masalan, nikoh tuzuvchi er-xotindan bittasining ishtirokisiz, ariza bergandan so'ng bir oylik muddatga rioya qilmaslik, nikohni rasmiylashtirishga huquqi bo'lmagan shaxs tomonidan nikohni qayd etish va boshqalar.

Nazorat savollari:

- 1. Nikoh tushunchasiga ta'rif bering.*
- 2. Nikoh tuzish tartibi va shartlari.*
- 3. Nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar.*
- 4. Nikohning haqiqiy emasligi va uning huquqiy oqibatlari.*

VI BOB. ER VA XOTINNING SHAXSIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

Bobning maqsadi: er-xotin o'rtasidagi munosabat qanchalik barqaror bo'lsa, oila ham shunchalik mustahkam bo'ladi, bolalarni tarbiyalash ishi to'g'ri olib boriladi. Binobarin, mamlakatimizda insonparvar, demokratik huquqiy davlatni qurishga o'tish davrida nikoh munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan huquqiy normalarning ahamiyati tobora oshib borayotgani tabiiy ekanligini ko'rsatishdan iboratdir.

Mazkur bobda er va xotin huquq va majburiyatlarining vujudga kelishi, oilada er-xotinning teng huquqliligi, er-xotinning familiyasi, er va xotinning bolalar tarbiyasi va oila turmushi masalalarini hal qilishi, er va xotinning mashg'ulot turi, kasb va turarjoy tanlash huquqlari kabi masalalar ochib beriladi.

1-§. Er va xotin huquq va majburiyatlarining vujudga kelishi

Nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organida ro'yxatdan o'tkazilgan vaqtdan boshlab nikoh tuzuvchilar er-xotin hisoblanadilar va shu paytdan boshlab ular o'rtasida er-xotinlik huquq va majburiyatlari vujudga keladi. Endi ular o'rtasidagi munosabatlar axloq-odob qoidalari bilangina emas, balki qonunlar, huquqiy qoidalar bilan ham tartibga solinadi. Bunda xotin-qizlar siyosiy masalalarda erkaklar bilan teng huquqqa ega bo'lganlaridek, oilada ham barcha shaxsiy va mulkiy masalalarda erkaklar bilan teng huquqlardan foydalanadilar va bab-baravar majburiyatlarga egadirlar. Bu qoida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasida mustahkamlab qo'yilgan. Er-xotinning qayd etilgan nikohi natijasida vujudga kelgan huquq va majburiyatlari ikki xil — shaxsiy va mulkiy bo'ladi. Shaxsiy huquqlarning ko'pi er-xotinning nikoh tufayli yuzaga keladigan huquqi kabi, nikohga o'tgunga qadar

ham ularga tegishli bo'ladi. Masalan, familiya tanlash huquqi, bolalar tarbiyasi va oila-turmush masalalarini hal qilish, mashg'ulot turi, kasb va turarjoy tanlash huquqlari shular jumlasidandir. Bunday holatlarda ularning mehnat va fuqarolik huquqi muomala layoqatining elementi bo'lib, oila huquqi sohasiga kirmaydi. Nikoh qayd etilgan paytdan boshlab shaxsiy huquqlar er va xotindan har birining subyektiv oila huquqini tashkil etadi hamda faqat oilaviy-huquqiy munosabatda namoyon bo'ladi. Demak, u, faqat shu ma'noda oilaga oid qonun hujjatlari bilan himoya qilinadi. Er-xotinning har biriga tegishli bo'lgan shaxsiy huquq va majburiyatlar faqat oila huquqi bilangina emas, balki huquqning boshqa sohalari bilan ham tartibga solinadi.

Fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatini O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 20-moddasiga muvofiq qo'riqlanadi.

Oilaviy munosabatlarda er-xotinning shaxsiy huquqlari mulkiy huquqlariga nisbatan ustuvor ahamiyatga ega bo'lib, ularning hajmi, mazmuni, xarakteri er va xotinning oilaviy huquqiy munosabatlarda qatnashuvchi sifatidagi huquqiy holatini belgilab beradi.

2-§. Oilada er va xotinning teng huquqliligi

Bizning jamiyatimizda ayol bilan erkakning oilaviy munosabatlarda teng huquqliligi belgilangan. Bu tamoyil to'la amalga oshiriladi va moddiy ta'minlangan. Er-xotin mulkiy huquqqa tegishli bo'lmagan shaxsiy huquqlariga oid barcha masalalarni birgalikda hal qiladilar. Ular oilada hamma shaxsiy huquqlarda tengdirlar.

Amaldagi qonunlar turmushga chiqqan ayolni muomala layoqatida hech qanday cheklamaydi, uni eriga bo'ysundirib, qaram qilib ham qo'ymaydi. Barcha huquqiy munosabatlarda er-xotin huquqning teng subyekti hisoblanib, ularga bab-baravar huquqlar beriladi va tegishli majburiyatlar ham yuklanadi. O'zbekistonda er va xotin rasmiy jihatdangina emas, balki oilada ham teng huquqqa egadir. Oila huquqiga asosan er-xotin umumiy xo'jalik ishlarini birgalikda, o'zaro hamjihatlik asosida olib boradilar. Ular bir-birlariga ma'naviy yordam berib, ko'makdosh bo'lib yashaydilar, hamma masalalarni bamaslahat hal qiladilar. Biroq er-xotindan birining

shaxsiy huquqini amalga oshirishga muntazam xalaqit berish (masalan, erning yoki xotinning mashg'ulot turi, kasb tanlashiga xalal yetkazish), shaxsiy huquqlarni amalga oshirishni suiiste'mol qilish, oila manfaatlariga qarshi qaratilgan xatti-harakatlar nikohdan ajralishga olib kelishi mumkin.

3-§. Er va xotinning familiyasi

Familiya tanlash huquqi er-xotinning muhim shaxsiy huquqlaridan hisoblanadi.

Oila kodeksining 20-moddasiga binoan, «Nikoh tuzish vaqtida er va xotin o'z xohishi bilan eri yoki xotininining familiyasini umumiy familiya qilib tanlaydi yoki ularning har biri nikohgacha bo'lgan o'z familiyasini saqlab qoladi.

Er va xotindan birining o'z familiyasini o'zgartirishi boshqasining ham familiyasi o'zgarishiga olib kelmaydi».

Keyinchalik familiyani o'zgartirishga faqat umumiy asoslarda, qonunda belgilangan hollarda yo'l qo'yiladi.

Agar nikohni ro'yxatdan o'tkazish vaqtida nikohga o'tuvchilar o'zlarining nikohga qadar bo'lgan familiyalarida qolgan bo'lsalar, keyinchalik esa ular eri yoki xotininining familiyasiga o'tishni xohlasalar, bu masala qonunda belgilangan tartibda — fuqarolarning familiyasi, ismi va otasining ismini o'zgartirish tartibida hal qilinadi¹.

Nikohga o'tuvchilarga ularning familiya tanlash huquqlarini tushuntirib berish nikohni qayd etuvchi mansabdor shaxsning majburiyati hisoblanadi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi tarkibiga kirgan davlatlar qonunchilik tajribasida er-xotinlar qo'sh familiyada, ya'ni er va xotinning familiyasida bo'lishi ham bor. Biroq qo'sh familiya uncha tushunarli bo'lmaganligi va noqulayligi, bunday familiyani, ayniqsa tug'ilish, nikoh, o'limni qayd etish vaqtida yozish qiyinligi, buning ustiga qo'sh familiya ommalashmaganligini hisobga olib, bu tajribadan foydalanish maqsadga muvofiq emas degan fikrga kelindi².

¹ Xalq so'zi, 1991-yil 16-iyul.

² Muhamedov R. Oilada er-xotinning huquqiy munosabatlari. — T., 1975. 97-bet.

Demak, Respublika hududida nikohni qayd etuvchi fuqarolar er-xotinning qo'sh familiyasini umumiy familiya qilib tanlab olmaydilar, chunki, amaldagi qonunda bunday qoida mavjud emas.

4-§. Er va xotinning bolalar tarbiyasi va oila turmushi masalalarini hal qilishi

Bolalar tarbiyasi va oilaviy turmushning boshqa masalalari er-xotin tomonidan birgalikda hal qilinadi. Er-xotin nikohdan o'tar ekan, oila quvonchi va tashvishlarini birga tortishga, va oila baxt-saodati uchun birgalikda mehnat qilishga ahdlashadilar.

Er-xotin o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdir. Oilaviy turmushning hamma masalalari, umuman, oila manfaatlari va, ayniqsa, voyaga yetmagan bolalar manfaatlari nazarga olgan holda, er-xotin tomonidan o'zaro rozilik asosida birgalikda hal etiladi.

Amaldagi qonun hujjatlarida homilador ayol hamda kasal er yoki xotinning manfaatlari qo'riqlash va ta'minlashga alohida e'tibor beriladi.

Bolalar tarbiyasi va oilaviy turmushning ayrim masalalarini hal qilishda rozilik bo'lmasa, er-xotindan har biri yoki ularning ikkalasi birgalikda vujudga kelgan nizoni hal qilish uchun tegishli davlat organiga murojaat etish huquqiga egadirlar. Vujudga kelgan nizoning qaysi organ tomonidan hal qilinishi qonunda belgilangan. Nizoning xarakteriga qarab bunday organlar tarkibiga sud vasiylik va homiylik organi kiradi. Er-xotin o'rtasida bolalar tarbiyasiga oid nizolar, bolalarga familiya yoki ism berish masalasidagi kelishmovchilik vasiylik va homiylik organi tomonidan hal qilinadi.

5-§. Er va xotinning mashg'ulot turi, kasb va turarjoy tanlash huquqlari

«Er va xotinning har biri mashg'ulot turi, kasb va turish hamda yashash joyini tanlashda erklidir».

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to'plami. 1991–1998. – T., «Sharq», 1999. 110–127-betlar.

Oila kodeksining 22-moddasida belgilab qo'yilgan mazkur qoida er-xotinning birgalikda oilaviy masalalarni hal qilishdagi huquqlarini ta'minlashga qaratilgan. Oilada mashg'ulot turi, kasb tanlash masalalari kelishilgan holda hal qilinadi. Ammo bu masalalarni uzil-kesil hal qilish huquqi er-xotinning har biriga tegishli bo'ladi.

Er-xotin o'rtasidagi, ulardan birining huquqi va sha'nini kam-sitadigan xatti-harakatlar huquqiy ahamiyatga ega bo'lmaydi. Er-xotindan har biri qiziqishi, xislati, ijodiy qobiliyati, jismoniy rivojlanishiga qarab, o'ziga mos keladigan faoliyat turini tanlaydi. Er yoki xotin tanlagan kasb uni qanoatlantirib, oila ta'minoti uchun mablag' topishga xizmat qilishi lozim. Er-xotindan birining tekin-xo'rlik bilan kun kechirishi, oilaning moddiy ta'minotida o'z mehnati bilan ishtirok etmasligi ham nikohdan ajralish uchun asos bo'lishi mumkin.

Er-xotinning erkin kasb tanlash huquqi qonun bilan mustahkamlangan. Bu er-xotin o'z kasbi masalalarini (o'quv yurtida va kurslarda o'qishi, to'garaklarda ishtirok etishi va boshqalar) mustaqil ravishda hal qilishini anglatadi. Bu masalalar voyaga yetmagan bolalar manfaatlarini hisobga olib hal qilinadi.

Er-xotinning birga yashashi bolalarni tarbiyalash, mustahkam oila qurish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Qonun har bir er-xotining qayerda yashashni erkin hal qilish huquqini berib, bir yo'la ularni rag'batlantiradi. Qonunchilik bunday maqsadlarga ko'maklashib, ulardan birortasi asosiy ish joyidan ko'chadigan bo'lsa, yo'l puli to'lash, o'quv yurtini tamomlagan mutaxassislarni ishga taqsimlashda ularni yashab turgan joyida ishda qoldirish va boshqa masalalarni hal etish tartibini belgilaydi.

Nikohda bo'lish aslo er-xotinning birga turish majburiyatini vujudga keltirmaydi. Undan tashqari, er-xotindan birortasida ikkinchi tomon uchun ham, agar u bunga rozi bo'lmasa, shunday huquqiy oqibatni vujudga keltirmaydi. Er-xotinning turar joyiga qarab, ularning voyaga yetmagan farzandlari turar joylari belgilanadi.

Nazorat savollari

- 1. Er-xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlarining vujudga kelish asosi.*
- 2. Er-xotinning familimiya tanlashga bo'lgan huquqi.*
- 3. Er-xotinning kasb, turarjoy, mashg'ulot turi tanlash huquqlari.*

VII BOB.

ER VA XOTINNING MULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

Bobning maqsadi: er va xotinning oilaviy munosabatlarda teng huquqliligi va bab-baravar majburiyatlarga ega ekanligi mulkiy munosabatlarda ham o'z ifodasini topganligini ochib berish hamda er-xotinlarning mulkiy huquq va majburiyatlarini tartibga soluvchi oila qonunchiligi normalarini tahlil qilishdan iborat.

Mazkur bobda er-xotinning mulkiy huquq va majburiyatlarida iqtisodiy mazmundagi masalalar mazmunini ochib berish, er-xotinning birgalikdagi umumiy mulkiga nisbatan bo'lgan huquq va majburiyatlari, er-xotin har birining alohida xususiy mulkiga bo'lgan huquq va majburiyatlari, o'zaro moddiy ta'minotdagi aliment huquq va majburiyatlarini ilmiy tahlil qilish nazarda tutiladi.

1-§. Er va xotinning umumiy mulki

O'zbekiston Respublikasi mustaqil bo'lishi, uning bozor iqtisodiga o'tishi, tadbirkorlik faoliyatiga keng o'rin berilishi bu masalada ham amaldagi oila qonunchiligiga tegishli o'zgartirishlar kiritilishini taqozo etdi. Chunki qonun bugungi kun talablariga to'la javob berishi lozim.

Oila kodeksining 23-moddasiga binoan, «Er va xotinning nikoh davomida orttirgan mol-mulklari, shuningdek, nikoh qayd etilgunga qadar, bo'lajak er-xotinning umumiy mablag'lari hisobiga olingan mol-mulklari, agar qonun yoki nikoh shartnomasida boshqacha hol ko'rsatilmagan bo'lsa, ularning birgalikdagi umumiy mulki hisoblanadi.

Er va xotinning nikoh davomida orttirgan mol-mulklari jumlasiga (er va xotinning umumiy mol-mulkiga) er va xotin har birining mehnat faoliyatidan, tadbirkorlik faoliyatidan va intellektual faoliyat natijalaridan orttirgan daromadlari, ular tomonidan olingan pensiyalar, nafaqalar, shuningdek, maxsus maqsadga mo'ljallan-

magan boshqa pul to'lovlari (moddiy yordam summasi, mayib bo'lish yoki salomatligiga boshqacha zarar yetkazish oqibatida mehnat qobiliyatini yo'qotganlik munosabati bilan yetkazilgan zararni qoplash tarzida to'langan summalar va boshqalar) kiradi. Er va xotinning umumiy daromadlari hisobiga olingan ko'char va ko'chmas ashyolar, qimmatli qog'ozlari, paylari, omonatlari, kredit muassasalariga yoki boshqa tijorat tashkilotlariga kiritilgan kapitaldagi ulushlari hamda er va xotinning nikoh davomida orttirgan boshqa har qanday mol-mulkari, ular er yoki xotindan birining nomiga rasmiylashtirilgan yoxud pul mablag'lari kimning nomiga yoki er va xotinning qaysi biri tomonidan kiritilgan bo'lishidan qat'i nazar, ular ham er va xotinning umumiy mol-mulki hisoblanadi.

Er va xotindan biri uy-ro'zg'or ishlarini yuritish, bolalarni parvarish qilish bilan band bo'lgan yoki boshqa uzrli sabablarga ko'ra mustaqil ish haqi va boshqa daromadga ega bo'lmagan taqdirda ham er va xotin umumiy mol-mulkka nisbatan teng huquqqa ega bo'ladi».

Er-xotindan har birining sovg'a sifatida nikoh tuzishdan keyin olgan mulklari, jumladan, to'y munosabati bilan yoki to'ydan keyin olgan sovg'alari, agar ular umumiy foydalanish buyumlaridan iborat bo'lsa, er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki tarkibiga kiradi.

Nikohni tegishli tartibda qayd ettirmasdan turib er-xotin bo'lib yashash ularning mulkini birgalikdagi umumiy mulk deb topish uchun asos bo'lmaydi.

Nikohni qayd ettirmagan holda bir oila bo'lib yashagan shaxslarning mulkiy munosabatlari fuqarolik qonunlari normalari bilan tartibga solinadi.

1944-yil 8-iyulga qadar er-xotin bo'lib yashaganlarning orttirgan mulklariga nisbatan bo'lgan munosabatlar bu qoidadan mustasnodir.

Er-xotinning tekinga olgan mulklari, jumladan, to'y munosabati bilan olgan sovg'alar (to'ydan keyin o'tkaziladigan marosimlardan olgan sovg'alari), agar ular umumiy foydalanish buyumlaridan iborat bo'lsa, er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki tarkibiga kiradi.

Agar er-xotinning har biriga tegishli bo'lgan mulkiga nikohlari davomida shu mulkning qiymatidan ancha oshiq mablag'

sarflanganligi (qayta ta'mirlash, qo'shimcha qurilish qilish, qayta o'zgartirish va h.k.) aniqlansa, bu mulk er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki deb topilishi mumkin.

Fermer xo'jaligi va dehqon xo'jaligi a'zolarining birgalikdagi mulki bo'lgan mol-mulkka nisbatan er va xotinning egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish huquqlari fermer xo'jaligi va dehqon xo'jaligi to'g'risidagi qonunlarda belgilanadi.

Fermer xo'jaligi va dehqon xo'jaligining mol-mulkini bo'lish O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 223 va 225-moddalarida nazarda tutilgan qoidalar asosida amalga oshiriladi.

Er va xotinning majburiyatlari bo'yicha haq undirish faqat uning mol-mulkiga qaratilishi mumkin.

Er va xotinning umumiy mol-mulki hisobidan o'rtadagi voyaga yetmagan bolalar nomiga qo'yilgan omonatlar o'sha bolalarga tegishli hisoblanib, er-xotinning umumiy mol-mulkini bo'lish paytida e'tiborga olinmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Sudlar tomonidan nikohdan ajratishga oid ishlar bo'yicha qonunchilikni qo'llash amaliyoti to'g'risida» 2011-yil 20-iyuldagi 6-sonli qarorida¹ ko'rsatilishicha, nikohdan ajratish to'g'risidagi da'vo bilan bir vaqtda er-xotin o'rtasidagi umumiy mulkni bo'lish to'g'risidagi nizoni ko'rishda, sudlar bunday nizo uchinchi shaxslar huquqlariga daxl qilish-qilmasligini aniqlashlari lozim.

Agar nizo uchinchi shaxslar huquqlariga daxl qilsa (masalan, mol-mulk dehqon (fermer) xo'jaligi mulki bo'lib, uning tarkibida er-xotin va ularning voyaga yetmagan bolalaridan tashqari boshqa a'zolar ham bo'lsa), sud taraflarga ularning umumiy tartibda alohida da'vo taqdim etish huquqlarini tushuntirishi lozim, chunki qonun (OK 44-moddasi uchinchi qismi) bunday hollarda nikohdan ajratish va mol-mulkni bo'lish to'g'risidagi talablarni bitta ish yurituvda hal etishga yo'l qo'ymaydi. Bu qoida xo'jalik shirkatlari va jamiyatlari (AJ, MChJ va h.k.) ustav fondi omonatlariga, shuningdek, ishlab chiqarish va matlubot kooperativlari paylariga nisbatan huquq to'g'risidagi nizolarni hal etishga ham tatbiq etiladi. Bunday shir-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarori. — T., 2011.

katlar va jamiyatlar mulkini bo'lish masalalari fuqarolik qonunchiligi normalari bilan tartibga solinadi.

Sud voyaga yetmagan bolalarning manfaatini yoki er-xotindan birining e'tiborga sazovor manfaatlarini hisobga olib, jumladan, agar er yoki xotin uzrsiz sabablarga ko'ra daromad olmagan bo'lsa yoki er va xotinning umumiy mol-mulkini oila manfaatlariga zarar yetkazgan holda sarflagan bo'lsa, er va xotinning umumiy mol-mulkidagi ulushlari tengligidan chekinishga haqlidir».

Oila kodeksi 44-moddasi uchinchi qismida nazarda tutilgan qoida er-xotin tomonidan banklar yoki boshqa kredit-moliya tashkilotlariga qo'yilgan omonatlarni bo'lish hollariga (pul mablag'lari er-xotindan qaysi birining nomiga qo'yilganligidan qat'i nazar) tatbiq etilmaydi, chunki bunday omonatlarni bo'lishda banklar yoki boshqa kredit tashkilotlari huquqlariga daxl etilmaydi.

Agar er yoki xotinga uchinchi shaxslar pul mablag'lari bergan va uni er yoki xotin o'z nomiga bank yoki boshqa kredit-moliya tashkilotiga qo'ygan bo'lsa, FK normalariga muvofiq, uchinchi shaxslar pul summasini qaytarish to'g'risida (omonatni bo'lish to'g'risida emas) da'vo qo'zg'atishga haqli bo'lib, u alohida ish yurituvda hal etilishi lozim.

Dehqon (fermer) xo'jaligi a'zolarining va boshqa shaxslarning dehqon (fermer) xo'jaligi a'zosi bo'lgan er yoki xotinga nisbatan talablari ham shu tartibda hal etilishi mumkin.

2-§. Er va xotin har birining xususiy mulki

Oila kodeksining 25-moddasiga muvofiq, «Er va xotinning nikohga qadar o'ziga tegishli bo'lgan mol-mulki, shuningdek, ulardan har birining nikoh davomida hadya, meros tariqasida yoki boshqa bepul bitimlar asosida olgan mol-mulki ulardan har birining o'zining xususiy mulki hisoblanadi».

Nikoh davomida er va xotinning umumiy mulki yoki ulardan har birining mol-mulki yoki er va xotindan birining mehnati hisobiga mol-mulkning qiymati ancha oshishiga olib kelgan mablag'lar (kapital ta'mirlash, qayta qurish, qayta jihozlash va boshqalar)

qo'shilgani aniqlansa, er yoki xotindan har birining mol-mulki ularning birgalikdagi mulki deb topilishi mumkin».

Er yoki xotindan faqat bittasiga tegishli bo'lgan va u tomonidan tasarruf etiladigan mulk xususiy mulk hisoblanadi.

Xususiy mulkka quyidagilar kiradi:

– er yoki xotinning nikohga qadar o'zlariga tegishli bo'lgan mulki (masalan: uy, uy jihozlari, omonat kassasiga qo'yilgan pul, qimmatbaho qog'ozlar va boshqalar);

– nikoh davomida hadya yoki meros tariqasida olgan mulklari;

– to'y sovg'alari, agar ular er yoki xotindan birining shaxsiy foydalanishi uchun mo'ljallangan bo'lsa (qimmatbaho va serhasham buyumlar bundan mustasno);

– er yoki xotin tomonidan olingan Davlat mukofotlari va sovg'alar (masalan, oltin soat, mototsikl, mashina va boshqalar);

– er-xotinning nikoh tuzishga qadar olgan hadyalari (kelinning sepi va hokazolar), bu buyumlardan turmushda birgalikda foydalanilishdan qat'i nazar, ularning birgalikdagi umumiy mulki tarkibiga kirmaydi;

– er-xotinning biriga nikohga qadar tegishli bo'lgan yoki u nikoh davomida hadya yoxud meros tarzida olgan ko'chmas mol-mulk, jumladan, uy-joy nikoh davomida er-xotindan birining yoki ikkalasining mablag'lari hisobiga kapital ravishda ta'mirlanganligi yoki qayta qurilganligi sud tomonidan aniqlangan taqdirdagina er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki deb hisoblanishi mumkin.

3-§. Er va xotinning umumiy mol-mulkini bo'lish

Er va xotinning umumiy mol-mulkini bo'lishda, avvalo, er-xotinning har biriga tegishli bo'lgan xususiy mulk belgilab olinadi. Keyinchalik esa umumiy mulkdan qaysilari er-xotindan qaysi biriga tegishli ekanligi aniqlanadi. Shunday hollarda, ular o'rtasida mulk teng hissada bo'linsa, er-xotindan bittasiga qimmatli boshqasiga tegishli bo'lgan mulkdan oshiqroq ashyo berilsa, ikkinchi tomonga farqi doirasida tegishli pul summasi berilishi lozim. Qonun sudni masalani bunday asosda hal qilishga majbur etmaydi. Pul summasini undirib berish masalasini ko'rayotganda sud ishning aniq sharoitiga

qarab (er-xotin har birining moddiy va boshqa oilaviy holatlarini inobatga olib) hal qiladi. Bunday holatda er-xotindan bittasiga birgalikdagi umumiy mulk tarkibiga kirgan uying qismi uchun pul to'lash belgilansa, u egallagan xonani bo'shatib berishi lozim.

Mulkdor o'z mulkiga nisbatan egallash, foydalanish va tasarruf qilish huquqlariga ega. Agar er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki nikohdan ajralish vaqtida bo'linmagan bo'lsa, bunda er-xotindan biri amalda faqat mulkka nisbatan egalikdan mahrum bo'lmasdan, undan foydalana olmasligi ham mumkin. Shunday qilib, ajralish er-xotinlarga yoki ulardan biriga ularning qonuniy huquqini amalga oshirishga muqarrar ravishda ta'sir qilishi mumkin. Bu to'g'rida u bilganligi uchun, er-xotinlarga umumiy mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan mulkni bo'lish uchun belgilangan uch yillik da'vo muddati nikoh tugagan vaqtdan, ya'ni ajralish haqida sudning hal qiluv qarori qonuniy kuchga kirgandan so'ng hisoblanishi lozim.

Oila kodeksining 23-moddasiga muvofiq, er-xotinning bo'linishi lozim bo'lgan birgalikdagi umumiy mol-mulki deganda, ular tomonidan nikoh davomida orttirilgan mol-mulklar, shuningdek, nikoh qayd etilgunga qadar bo'lajak er-xotinning umumiy mablag'lari hisobiga olingan va FK 81, 82, 209-moddalariga ko'ra fuqarolarning mulk huquqi obyektiga bo'la oladigan ko'char va ko'chmas har qanday mol-mulklar tushuniladi, basharti ular o'rtasida tuzilgan nikoh shartnomasida mol-mulikka nisbatan boshqacha tartib belgilangan bo'lmasa.

Mulkni bo'lishda, shuningdek, er-xotinning umumiy qarzlari (OK 28-moddasi uchinchi qismi) va oila manfaatlari yo'lida vujudga kelgan majburiyatlar bo'yicha talab qilish huquqi inobatga olinadi. Biroq sudlar shuni nazarda tutishlari lozimki, to'yni, shuningdek, nikoh marosimlari bilan bog'liq boshqa tadbirlarni o'tkazish bo'yicha qarzlari va boshqa xarajatlar inobatga olinmaydi (OK 44-moddasi).

Nikohni FHDY organlarida qayd etmasdan bir oila bo'lib yashaydigan shaxslarning mulkiy nizolari fuqarolik qonunchiligi normalari bo'yicha hal etiladi.

Oila kodeksining 24-moddasiga muvofiq, er-xotin o'zlarining birgalikdagi umumiy mulkka nisbatan mulk huquqini (egalik qilish,

foydalanish, tasarruf etish) har ikkalasining roziligi bo'yicha amalga oshirilishi lozimligini inobatga olgan holda, agar umumiy mulkni bo'lish to'g'risidagi talabni ko'rishda er yoki xotindan biri ikkinchisining irodasiga xilof tarzda o'z xohishiga ko'ra umumiy mulkni boshqaga o'tkazgan yoki oila manfaatiga mos bo'lmagan tarzda sarflagan yoxud mol-mulkni yashirgan bo'lsa, bo'lish chog'ida o'sha mol-mulk yoki uning qiymati hisobga olinadi.

Agar oilaviy munosabatlar va umumiy xo'jalik yuritilishi amalda tugagandan so'ng er-xotin birgalikda mulk orttirishmagan bo'lsa, sud OK 27-moddasining beshinchi qismiga muvofiq, har bir er yoki xotin tomonidan ular alohida yashagan davrda topilgan mol-mulkni ulardan har birining mulki deb topishi va faqat er-xotin tomonidan umumiy xo'jalik yuritilishi to'xtatilgan vaqtga qadar topilgan mol-mulkni bo'lishi mumkin.

Agar nikoh shartnomasida birgalikdagi mulkka nisbatan qonunda belgilangan tartib o'zgartirilgan bo'lsa, sud er-xotinning umumiy mol-mulkini bo'lish to'g'risidagi nizoni hal etishda bunday shartnoma shartlariga rioya etishi lozim. Bunda shuni inobatga olish kerakki, OK 31-moddasi beshinchi qismiga ko'ra, nikoh shartnomasining er yoki xotindan birini o'ta noqulay sharoitga solib qo'yadigan (masalan, er-xotindan birini nikoh davrida topilgan mol-mulkka nisbatan mulk huquqidan batamom mahrum etadigan) shartlari mazkur er yoki xotin talabi bo'yicha sud tomonidan haqiqiy ~~emas deb topilishi mumkin.~~

Er-xotinning umumiy mol-mulkini bo'lishda, sud ayrim hollarda OK 28-moddasining ikkinchi qismiga muvofiq, voyaga yetmagan bolalar manfaatlaridan yoki er-xotindan birining e'tiborga molik manfaatidan kelib chiqib, er va xotin hissaları tengligi prinsipidan chekinishga haqli. Er-xotindan birining e'tiborga molik manfaati deganda, jumladan nafaqat er yoki xotin uzrsiz sabablarga ko'ra daromad olmagan yoki umumiy mol-mulkni oila manfaatlariga zarar yetkazgan holda sarflagan hollar, balki er-xotindan biri sog'lig'i holatiga yoki unga bog'liq bo'lmagan boshqa sabablarga ko'ra mehnat faoliyatidan daromad olish imkoniyatidan mahrum etilgan hollar ham tushunilishi lozim. Agar nikoh shartnomasiga muvofiq, er va xotin hissaları tengligi prinsipidan chekinish mumkin

bo'lmasa, unga faqat shartnomaning shu qismi haqiqiy emas deb topilgandagina yo'l qo'yiladi.

Sud hal qiluv qarorida umumiy mulkda er va xotin hissaları tengligi qoidasidan chekinish sabablarini bayon etishi shart.

Er-xotindan biriga u yoki bu mulkni asl holda berish masalasini hal etishda sud mulkning xususiyati va nima uchun mo'ljallanganligini, uni sotib olish shartlari va boshqa e'tiborga molik holatlarni e'tiborga olishi lozim. Chunonchi, avtomobilni bo'lishda sud er-xotindan qaysi biri undan amalda foydalanganligi, texnik holatiga qarab kelganligi, uni boshqarish uchun huquqi borligi va h.k.larni e'tiborga oladi.

Uyning asl holda bo'lish masalasi sud tomonidan fuqarolik qonunchiligi normalarini inobatga olgan holda hal etilishi lozim (FK 223-moddasi).

Bo'linishi lozim bo'lgan mol-mulk qiymati hal qiluv qarori chiqariladigan kundagi bozor narxlaridan kelib chiqqan holda belgilanadi. Uyning qiymati nizoli uy turgan joydagi narxdan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Er-xotinning umumiy mol-mulki qiymati yuzasidan nizo bo'lgan taqdirda, tegishli ekspertiza tayinlanishi mumkin.

4-§. Er va xotinning shaxsiy va umumiy qarzlariga javobgarligi

Er-xotindan birining qarzi uchun haq uning o'z xususiy mulkidan, er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki bo'lganida esa unga tegishli bo'lgan hissadan undirilishi mumkin.

Umumiy qarz er-xotinning ikkalasi yoki ulardan bittasi (ikkinchi tomon bilan kelishilmagan bo'lsa-da), yoki butun oila manfaatiga qaratilgan bo'ladi.

Er-xotinning voyaga yetmagan bolalari harakatlari tufayli zarar ko'rgan tomonning talabi er-xotinning mulkidan haq undirishning alohida turi hisoblanadi. Ota-onalarning moddiy javobgarlik masalasi fuqarolik qonun hujjatlari normalari asosida hal qilinadi¹.

¹ Кузнецова Л.Г., Шевченко Я.Н. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних. — М., «Юридическая литература», 1969. 109, 122—125-бетлар.

Keltirilgan zararni er-xotindan bittasining xususiy mulkidan, shuningdek, ularning birgalikdagi umumiy mulkidan undirish mumkin. Masalan, agar er-xotin qayd etilgan nikohda bo'lib, alohida yashayotgan bo'lsalar, ularning voyaga yetmagan bolalari moddiy zarar keltirsa, bu holat ulardan birining aybi bilan bevosita bog'liq bo'lsa, uning xususiy mulkidan yoki unga tegishli umumiy mulkidan haq undirish mumkin. Biroq er-xotinning nikohdan ajralib alohida yashashi yoki ota-onalarning bolalardan alohida yashashi er-xotinning yoki ulardan birining voyaga yetmagan o'z bolalari keltirgan zararni to'lashdan ozod qilish uchun asos bo'lmaydi.

Agar nizo chiqsa, sud bola keltirgan zarar uchun ota-onaning har ikkalasini ham javobgar qilib, yetkazilgan moddiy zararni ularga to'latishi mumkin. Aksariyat hollarda esa bola keltirgan zarar uchun bola bilan birga yashaydigan ota yoki ona javobgar hisoblanadi. Er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki hisoblangan mulkidan haq undirishga, ulardan bittasi tomonidan sodir qilingan jinoyat tufayli keltirilgan zararni undirishga, agar bu mulk jinoyat sodir qilish yo'li bilan topilgan mablag'ga olinganligi aniqlansa va bu jinoyat sodir qilishda ayblangan er yoki xotinning aybdorligi jinoyat ishi bo'yicha sudning hukmi bilan aniqlangan bo'lsa, yo'l qo'yiladi.

Zararni undirish to'g'risidagi da'voni ko'rayotgan sud er-xotindan har biri keltirgan zararining aniq miqdorini belgilash masalasini hal qiladi.

Sud bunday ishlarni ko'rishda, avvalo, er-xotinning birgalikdagi umumiy mulkdagi tegishli qismini aniqlab, qarzdorga tegishli bo'lgan mulkni belgilaydi. Shundan so'ng, agar bunga yetarli asos bo'lsa, ikkinchi tomonga tegishli mulklar xatdan chiqariladi.

Nazorat savollari

- 1. Er-xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari tushunchasini ochib bering.*
- 2. Er-xotinning umumiy birgalikdagi mulklari.*
- 3. Er-xotin har birining mulki tarkibiga nimalar kiradi?*
- 4. Er-xotinning shaxsiy va umumiy qarzlari bo'yicha javobgarligi.*

VIII BOB. ER VA XOTIN MOL-MULKINING SHARTNOMAVIY TARTIBI

Bobning maqsadi: nikoh shartnomasi institutini atroflicha ochib berish.

Mazkur bobda nikoh shartnomasi tushunchasi, tuzish tartibi va shartlari, er-xotinlarning nikoh shartnomasi asosida vujudga keladigan mulkiy huquqlarining mazmuni, nikoh shartnomasini o'zgartirish, bekor qilish va haqiqiy emas deb topish asoslari ilmiy-nazariy, amaliy ochib beriladi.

1-§. Nikoh shartnomasi tushunchasi

Er-xotinning qonuniy tartibdagi mulki ularning qonun hujjatlarida belgilangan imperativ normalar bilan tartibga solingan mulkidir.

Imperativ normalar bilan tartibga solinadigan, er-xotinning kelishuvi bilan o'zgartirib bo'lmaydigan ularning mol-mulkinging qonuniy tartibi bilan birga ularning dispozitiv normalar bilan tartibga solinadigan mol-mulkinging shartnomaviy tushunchasi ham mavjud.

Nikoh shartnomasi deb, nikohlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikohda bo'lgan davrida va (yoki) er va xotin nikohdan ajratilgan taqdirda ularning mulkiy huquq va majburiyatlarini belgilovchi kelishuviga aytiladi.

Er-xotin qonuniy mulk tartibining mavjudligi er-xotinning nikoh shartnomasini tuzishlari shart emasligini anglatadi. Statistika ma'lumotlari shundan dalolat beradiki, hatto, nikoh shartnomasi anchadan beri mavjud bo'lgan davlatlarda ham nikoh shartnomasini ko'pchilik aholi tuzayotgani yo'q.

Barcha fuqarolar uchun bir xil huquq va erkinliklarni ifodalab bergan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasi nikoh shartnomasining asosi hisoblanadi. Uning birdan bir sharti,

uni amalga oshirishning kafolati boshqa shaxslarning huquq va erkinliklari buzilishiga yo'l qo'ymaslikdir.

Er-xotinning birgalikdagi umumiy mol-mulkiga shartnomaviy munosabatlar tatbiq etilishi umumiy tartibda O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 216-moddasi 1-bandida belgilangan. Oila huquqining normalari esa ularni har taraflama kengaytirib bergan nikoh shartnomasining huquqiy tabiati; uni tuzish shakli; nikoh shartnomasining mazmuni; uni o'zgartirish, tasarruf etish. haqiqiy emas deb topish asoslaridan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 353-moddasi 1-bandiga asosan, «Ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik huquqlari va burchlarini vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish haqidagi kelishuvi shartnoma deyiladi». Umumiy ko'rinishda bunday ta'rif nikoh shartnomasiga ham tegishlidir. Ammo bu shartnomaning o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud.

Shunday qilib, Nikoh shartnomasining shakliga tegishli hisoblangan o'zaro bog'langan ikki taraf ham: o'z huquqidan o'z xohishi bo'yicha erkin tasarruf etish huquqi, er va xotin har birining mulkiy huquqlarining buzilishini bartaraf etish mehnatga layoqatsiz, muhtoj er yoki xotinning mulkiy huquqi buzilishini bartaraf etish, er-xotinning mulkiy huquqini ta'minlab, ma'lum barqarorlikni saqlab qolish, nafaqat jismoniy shaxsning, hatto, davlatning ham mulkiy manfaati kafolatlanishiga rioya qilishga imkon beradi.

Nikoh shartnomasining o'ziga xos xususiyati nafaqat uning shaklida, hatto, ichki mazmunida ham ifodalangan. Ular Oila kodeksining 31-moddasida keltirilgan umumiy qoidalar bilan belgilanib, er-xotin qonun bilan belgilangan er-xotinning birgalikdagi mulki tartibini o'zgartirib, uning o'rniga er-xotin shartnomasi tartibini belgilash huquqiga egadirlar.

Nikoh shartnomasi Oila kodeksining 31-moddasi 5-bandiga binoan, «Er-xotinning huquq layoqati va muomala layoqatini, ularning o'z huquqlarini himoya qilish uchun sudga murojaat qilish huquqlarini cheklashni, er-xotin o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy munosabatlarni, er-xotinning bolalarga nisbatan bo'lgan huquq va majburiyatlarini tartibga solishni, mehnatga layoqatsiz ta'minot olishga muhtoj er yoki xotinning huquqini cheklovchi qoidalarni,

er va xotindan birini o'ta noqulay holatga solib qo'yuvchi yoxud oila to'g'risidagi qonun hujjatlarining normalariga zid keluvchi boshqa shartlarni nazarda tuta olmaydi». Aks holda, birinchidan, er-xotindan bittasining huquqini cheklashga, ikkinchidan, Oila kodeksi 1-moddasi talablari buzilishiga yo'l qo'yiladi.

Nikoh shartnomasini tuzish yoki tuzmaslik er-xotinning o'zlariga tegishlidir. Agar ular nikoh shartnomasini tuzmasalar, u holda mulkiy huquqiy munosabatlari qonuniy tartibda belgilangan huquqiy normalar bilan tartibga solinadi.

Er-xotinning birgalikdagi mol-mulki ilgorigidek ko'pchilik er-xotinlarning manfaatlariga javob beradi. Keyingi vaqtlarda muhim iqtisodiy o'zgarishlar sodir bo'lishiga qaramay ayollarning daromadlari erkaklarning daromadlariga nisbatan kamroqdir, chunki ularning ko'proq vaqti oilada uy-ro'zg'or ishlari va bolalar tarbiyasiga ketadi.

Er-xotinning birgalikdagi umumiy mol-mulkini nikoh davrida topilgan mulk tashkil etadi. Nikoh davrida topilgan hamma mulkni er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki deb hisoblasa bo'ladi.

Yangi qonunchilik er-xotinning alohida ajratilgan mulkiga nafaqat ularni nikohgacha bo'lgan mulkini, ya'ni hadya yoki meros asosida olgan mulkini, shu bilan birga haqsiz bitimlar asosida vujudga kelgan mulkini ham kiritadi. Bu turdagi mulklar doirasiga birinchi navbatda haqsiz ravishda er-xotindan bittasi tomonidan xususiylashtirish asosida olingan kvartira ham kiradi.

Shartnomaning yetakchilik roli va mulkiy munosabatlarning yangi tamoyillari huquqiy jihatdan O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksida belgilab qo'yilgan.

Nikoh shartnomasi fuqarolik shartnomasining alohida turi sifatida ko'rinishi lozim, chunki unda er-xotinning mol-mulki huquqiy tabiatini belgilash va o'zgartirishni nazarda tutadi. Nikoh shartnomasining o'ziga xos xususiyati shundaki, u kompleks xarakterga ega ekanligi, o'zida nafaqat er-xotinning mol-mulkini vujudga keltirish yoki uning huquqiy tartibini o'zgartirish, shu bilan birga er-xotinning bir-biriga moddiy ta'minot berishini ham tartibga solishni belgilab berishi mumkin.

2-§. Nikoh shartnomasini tuzish

«Nikoh shartnomasi nikoh davlat ro'yxatiga olinguniga qadar ham, shuningdek, nikoh davrida ham tuzilishi mumkin.

Nikoh davlat ro'yxatiga olingunga qadar tuzilgan nikoh shartnomasi nikoh davlat ro'yxatiga olingan kundan boshlab kuchga kiradi». (Oila kodeksining 30-moddasi)

Agar nikoh shartnomasi nikoh davlat ro'yxatiga olingunga qadar tuzilgan bo'lsa, bunday nikoh shartnomasi kechiktirib bajariladigan shartli bitim hisoblanadi. U faqat nikoh tuzilgandan so'ng kuchga kiradi.

Nikoh shartnomasini uning subyektlari faqat er-xotin bo'lganligi munosabati bilan, ularning nikohga kirishi bilan bog'lamoq darkor. Agar shaxs nikoh yoshiga to'lmagan bo'lsa, u ota-onasi yoki homiysining roziligisiz nikoh shartnomasini tuza olmaydi. Voyaga yetmagan er yoki xotin nikoh tuzishi bilan to'la muomala layoqatiga ega bo'lib, nikoh shartnomasini mustaqil tuzishi mumkin. Nikoh shartnomasini tuzish uchun er-xotin muomala layoqatiga ega bo'lishlari lozim. Agar er-xotindan birontasi muomala layoqatiga ega bo'lmasa, u holda uning nomidan nikoh shartnomasini uning homiysi tuzadi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 31-moddasiga binoan, fuqaroning muomala layoqatini cheklash nikoh shartnomasini tuzishga ham ta'sir ko'rsatadi. Chunki muomala layoqati cheklangan shaxs faqat mayda maishiy bitimlarni tuzish huquqiga ega.

3-§. Nikoh shartnomasining mazmuni

Nikoh shartnomasi mazmunining asosiy elementi er-xotin mulkining huquqiy tartibini belgilashdir. Nikoh shartnomasi bilan belgilangan bunday tartib er-xotin mulkining shartnomaviy tartibi deb ataladi.

Nikoh shartnomasi tartibini belgilashda er-xotinlarga juda keng huquqlar beriladi.

Nikoh shartnomasida er-xotinlar bir-birlarini moddiy ta'minlash yoki biri ikkinchisini moddiy ta'minlashini ko'rsatish

huquqiga ega. Shartnomada belgilangan shartlar aliment majburiyatining umumiy qoidalariga mos kelmog'i kerak. Xususan, muomalaga layoqatsiz er yoki xotinning huquqlari buzilmasligi lozim. Ammo nikoh shartnomasida qonun bo'yicha aliment olish huquqiga ega bo'lmagan er yoki xotinga aliment to'lash belgilanishi mumkin. Birinchi navbatda bu o'z xohishlari bilan, oila manfaatini o'ylab ishi yoki o'qishini qoldirgan er-xotinlarga taalluqli bo'ladi.

Nikoh shartnomasida nazarda tutilgan huquq va majburiyatlar muayyan muddat bilan cheklanishi mumkin (Oila kodeksi 31-moddasining 4-bandi). Masalan, ularning mulki bir yil davomida bo'lingan, bu muddat o'tishi bilan umumiy bo'lib qolishi to'g'risida kelishib olishlari mumkin. Er-xotinning nikoh shartnomasi bilan belgilangan huquq va majburiyatlari muayyan shart-sharoitning vujudga kelishi yoxud kelmasligiga ham bog'liq qilib qo'yilishi mumkin.

Bu shartlar kechiktirish hamda bekor qilish shartlari bilan ham tuzilishi mumkin. Masalan, er-xotin shartnoma tartibiga ko'ra mol-mulkinging alohidaligini belgilab, agar oilada bola tug'ilsa, umumiy tartibda hal bo'lishini ko'rsatishlari mumkin. Yoki er-xotindan bittasi o'qishi tamom bo'lishiga qadar ikkinchisi tomonidan moddiy ta'minlanish shartini belgilash bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Har qanday fuqarolik huquqiy bitimlarida haqiqiy bo'lishi uchun qanday shartlar belgilansa, nikoh shartnomasida ham shunday shartlar qo'yilishi mumkin. Subyektlar muomala layoqatiga ega bo'lib, ularning xohishi erkin ifodalanishi lozim.

Shuningdek, nikoh shartnomasi er-xotinlarning shaxsiy nomulkiy munosabatlarini tartibga sola olmaydi. Bu masala shu bilan bog'liqliki, nikoh shartnomasiga faqat shunday huquq va majburiyatlar kiritilishi mumkin, ular bajarilmagan holda ularning bajarilishi majburiy ravishda amalga oshiriladi. Yuqorida bir necha bor ta'kidlab o'tganimizdek, faqat shaxsiy xarakterga ega bo'lgan majburiyatlar majburiy ravishda amalga oshirilishi mumkin emas.

Er-xotinlar o'z shaxsiy munosabatlarini kelishish asosida hal qilishlari mumkin, ammo bu kelishish huquqiy xarakterga ega bo'lmaydi.

Shuningdek, nikoh shartnomasi mehnatga layoqatsiz, muhtoj er yoki xotinning aliment olish huquqini cheklashga qaratilgan shartni belgilay olmaydi.

Nikoh shartnomasida tatbiq etilishi mumkin bo'lgan yana quyidagi maxsus cheklash mavjud: nikoh shartnomasi er-xotindan bittasini og'ir noqulay ahvolga solib qo'yishi mumkin emas. Aks holda bu bitim bahsli bitim bo'lib, huquqi buzilgan er yoki xotinning da'vosiga ko'ra haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Bunday maxsus asos kiritilishining zaruriyati shu bilan bog'liqki, nikoh shartnomasi taraflarning shaxsiy munosabatlari bilan bog'liq.

Nikoh shartnomasi oila qonun hujjatlarining boshlanish asoslariga qarama-qarshi bo'lmasligi lozim. Qonunning bu qoidasi sud tomonidan ko'rilishiga keng ko'lamda yo'l ochib beradi. Bunday hujjatlarda oila qonunchiligining asosiy boshlamasi bo'lgan, Oila kodeksining 1-moddasiga muvofiq, oilaning davlat tomonidan himoya qilinishi oilada er-xotinning tengligi, oilada mehnatga layoqatsiz oila a'zolari huquqlarini himoya qilishda ularga ustunlik berishdan iborat.

Nikoh shartnomasida bu boshlanishlardan birontasining buzilishi manfaatdor tomonidan nikohni haqiqiy emas deb topish masalasini qo'yish huquqini berishi mumkin.

Oilani davlat tomonidan himoya qilish tamoyili buzilishi nikoh shartnomasi shartlarini haqiqiy emas deb topish, nikohdan ajralishni rag'batlantirish, masalan, nikohdan ajralishda er-xotindan bittasiga mulkiy manfaatdorlikni berish, er-xotinlar tengligi tamoyili buzilishligi ulardan birining og'ir noqulay sharoitga tushirib qo'yilishida ifodalanishi mumkin.

4-§. Nikoh shartnomasini o'zgartirish va bekor qilish

Nikoh shartnomasi er-xotinning o'zaro roziligi bilan istalgan vaqtda o'zgartirilishi va bekor qilinishi mumkin. Bunday o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risidagi kelishuv yozma shaklda bo'lishi va notarial tartibda tasdiqlanishi lozim. Nikoh shartnomasini bajarishdan bir tomonlama bosh tortishga yo'l qo'yilmaydi.

Agar nikoh shartnomasi bekor qilingan bo'lmasa, u holda u nikoh tugatilishiga qadar amalda bo'ladi. Nikoh shartnomasi er-xotindan birining talabi bilan Fuqarolik kodeksida belgilangan asoslar va tartibda sudning hal qiluv qarori bilan o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin.

Oila kodeksi 32-moddasining 3-qismiga binoan, «nikoh tugatilgan paytdan boshlab nikoh shartnomasining amal qilishi ham tugaydi, nikoh shartnomasida nikoh tugatilganidan keyingi davr uchun nazarda tutilgan majburiyatlar bundan mustasno».

5-§. Nikoh shartnomasini haqiqiy emas deb topish

Nikoh shartnomasi, har qanday bitimga o'xshab, sud tartibida haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nikoh shartnomasi fuqarolik qonunchiligida nazarda tutilgan asoslar va tartib bo'yicha to'la yoki qisman haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Agar nikoh shartnomasi oila yoki fuqarolik qonunlari normalarini buzib tuzilsa, u holda bu shartnomaning mazmuni buzilib, qonunga qarshi tuzilgan hisoblanadi.

Biroq O'zbekiston qonunchiligi bilan nikoh shartnomasi instituti kiritilgach, er-xotinlar o'rtasida sud nizolari ko'payadi, degan fikrga borish noto'g'ri. Aksincha, mazkur shartnoma ko'pchilik masalalar taraflarning o'zaro kelishuvi asosida hal qilinib, sud muhokamasiga bormaslikka imkoniyat yaratadi.

Bunday turdagi shartnomani tuzish amaliyoti ma'lum asosda vujudga kelishi tufayli nikoh shartnomasi er-xotindan bittasining yoki uchinchi shaxslarning huquqlarini buzish hollari so'zsiz kamayishiga olib keladi, chunki mazkur shartnoma har qaysi er-xotin uni tuzishni (o'zi uchun) ma'qul deb topsa, unga mulkiy huquqiy tartibni belgilash imkoniyatini yaratadi.

Nikoh haqiqiy emas deb topilsa, beixtiyor ravishda nikoh shartnomasi ham haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nikohning mavjudligi nikoh shartnomasining elementi hisoblanadi. Shuning uchun nikoh haqiqiy emas deb topilganda u tuzilgan vaqtdan boshlab bekor qilinib, nikoh shartnomasi ham

tuzilgan vaqtdan boshlab o'zining yuridik kuchini yo'qotganligini bildiradi.

Nikoh shartnomasini tuzuvchilar qayd etilgan nikohda turuvchilar deb hisoblanadi. Ularning kelishuvi nikoh shartnomasi hisoblanmaydi, chunki qonunchilik yuridik rasmiylashtirilmagan amaldagi nikoh munosabatlariga huquqiy oqibat bermaydi.

Nikoh shartnomasi, albatta, yozma shaklda tuzilishi va notarial tartibda tasdiqlanishi lozim (Oila kodeksi 30-moddasining 3-bandi). Qonun bilan belgilangan tartibga rioya qilmaslik bunday shartnomani haqiqiy emas deb topish uchun asos bo'ladi. Shaklga nisbatan bunday talablarni belgilash nikoh shartnomasining er-xotinga, shuningdek, uchinchi shaxslarga nisbatan ham alohida ahamiyatini ko'rsatadi. Bu shartnoma qoida tariqasida uzoq muddat amalda bo'ladi va mulkiy huquq va majburiyatlarni kelajak vaqtga qarab belgilaydi. Shuning uchun bunday huquqlarni aniq va qat'iy belgilashga unga notarial shakl berish tufayli erishiladi.

Nazorat savollari

- 1. Nikoh shartnomasi nima?*
- 2. Nikoh shartnomasini tuzish tartibi va shartlari.*
- 3. Nikoh shartnomasining mazmunini nima tashkil etadi?*
- 4. Nikoh shartnomasini o'zgartirish, bekor qilish va haqiqiy emas deb topish asoslari.*

IX BOB. NIKOHNING TUGATILISHI

Bobning maqsadi nikohning tugatilishi bilan bog'liq bo'lgan huquqiy munosabatlarni ilmiy asoslashdan iborat.

Mazkur bobda nikohning tugatilish tushunchasi, nikohning tugatilish asoslari, nikohdan FHDY organida hamda sud tartibida ajralish, nikohning tugatilish vaqti, nikohdan ajralishning shaxsiy hamda mulkiy huquqiy oqibatlari kabi masalalarga alohida to'xtalib o'tiladi.

1-§. Er va xotindan birining vafoti yoki sud ulardan birini vafot etgan deb e'lon qilishi oqibatida nikohning tugatilishi

Oilani, asosan, nikoh vujudga keltiradi va u bir umr yashashni maqsad qilib tuziladi. Bu ahdnomani tuzishdan asosiy maqsad tabiiy biologik ehtiyojni qondirish, naslni davom ettirish va oila qurishdan iborat. Afsuski, hayotda hamma vaqt ham shunday bo'lavermaydi. Turmushda sodir bo'ladigan bir qator hodisalar, yuridik faktlar nikohning tugatilishiga asos bo'ladi.

Nikohning tugatilishi deganda, ma'lum yuridik faktlar tufayli er-xotin o'rtasida vujudga kelgan nikoh huquqiy munosabatlarining tugallanishi tushuniladi.

Nikoh huquqiy munosabatiga qanday yuridik faktlar ta'sir etishiga qarab nikoh:

a) er-xotindan birining vafoti yoki sud ulardan birini vafot etgan deb e'lon qilishi oqibatida;

b) er-xotindan biri yoki har ikkalasining arizasiga muvofiq nikohdan ajratish yo'li bilan, shuningdek, sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan er yoki xotinning vasiysi bergan arizaga muvofiq tugatilishi mumkin. (Oila kodeksining 37-moddasi)

Vafot etish yuridik fakt bo'lib, er-xotin o'rtasidagi nikoh munosabatini tugallaydi. Sudning hal qiluv qaroriga asosan er-

xotindan birining vafot etgan deb e'lon qilinishi o'z huquqiy oqibati bo'yicha o'limga tenglashtiriladi. Shuning uchun vafot etgan deb — e'lon etilgan shaxs bilan uning eri yoki xotini o'rtasidagi nikoh ham tugallanadi.

Er-xotindan biri vafot etgan yoki sud tartibida vafot etgan deb e'lon qilingan hollarda ular o'rtasidagi nikoh huquqiy munosabati tugallanadi. Bunday holda tirik bo'lgan tomon yangi nikohga o'tish huquqiga ega. Fuqaroni qonunda belgilangan tartibda vafot etgan deb e'lon qilish uni vafot etgan, degan ehtimolga asoslanadi. Ba'zi hollarda bu fuqaro tirik bo'lishi ham ehtimoldan xoli emas.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 37-moddasiga binoan, «Vafot etgan deb e'lon qilingan fuqaro qaytib kelgan yoki uning qayerda turganligi ma'lum bo'lgan taqdirda, uni vafot etgan deb e'lon qilish haqidagi qaror sud tomonidan bekor qilinadi». Shunday holatni hisobga olib, qonunchilikda bo'lgan kamchilikni to'ldirib, yangi Oila kodeksining 48-moddasida «Sud tomonidan vafot etgan deb e'lon qilingan yoki bedarak yo'qolgan deb topilgan er (xotin) qaytib kelgan va tegishli sud qarorlari bekor qilingan hollarda, nikoh er-xotinning birgalikdagi arizasiga ko'ra fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi tomonidan tiklanishi mumkin. Agar er (xotin) yangi nikohga kirgan bo'lsa, nikohni tiklash mumkin emas».

Nikohdan ajralish yuqorida keltirilgan ikki asosdan farq qilib, faqat er-xotinning hayotligida ro'y beradi.

2-§. Nikohdan ajralish uchun asoslar

Bizning jamiyatda nikoh bir umrga tuzilgan ahdnoma hisoblanadi. Ma'lum holatlarda, agar oila amalda buzilgan, uni tiklash uchun asos yo'q deb topilsa, u ajralish asosida tugatiladi. Nikohdan ajralish er-xotin o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni kelajak vaqt uchun tugatishga asos bo'ladi. Bunday ajralish nikohni haqiqiy emas deb topishdan farq qiladi. Nikohni haqiqiy emas deb topishda nikoh vujudga kelgan vaqtdan boshlab huquqiy munosabatlar tugallanadi.

Biroq nikohdan ajralish bilan hamma huquqiy munosabatlar, qonunda belgilangan shartlar (Oila kodeksi 15-bobining 117–121-moddalari «Er-xotinlar va sobiq er-xotinlarning aliment majburiyatlari»)ning mavjudligi tufayli tugallanmaydi.

Oila kodeksida nikohdan ajralish uchun aniq asoslar ko'rsatilmagan va buni ko'rsatish mumkin ham emas, chunki er yoki xotin keltirgan bir asos ayrim hollarda nikohdan ajratish uchun yetarli bo'lishi mumkin, alohida holatlarda esa ajratish uchun asos bo'lmasligi ham mumkin.

Shuning uchun sud amaliyotini hisobga olib, Oila kodeksi amalda bo'lgan qoidani saqlab qolib, uni quyidagicha belgiladi: «Agar sud er va xotinning bundan buyon birgalikda yashashiga va oilani saqlab qolishga imkoniyat yo'q deb topsa, ularni nikohdan ajratadi». (Oila kodeksining 41-moddasi)

Sud amaliyotini o'rganish natijasida nikohdan ajralish uchun er-xotinlar quyidagi asoslarni keltirganliklarini aniqladik:

- er-xotindan bittasining doimiy ravishda spirtli ichimlik ichib, oilada janjal chiqarishi;
- er-xotinlik munosabatiga xiyonat qilish;
- oilada bola tug'ilmasligi;
- oilaviy ishlarga qarindoshlarning aralashib janjal chiqarishi (ayniqsa, qaynona-kelin mojarolari) va boshqalar.

3-§. Sud tartibida nikohdan ajratish

Oila kodeksi nikohdan ajralishning asosiga qarab undan ajralish tartibini belgiladi. Nikohdan sud va ma'muriy tartibda, ya'ni Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDY) organida ajratiladi.

Hozirgi vaqtda jamiyatda oilaning ahamiyati o'sayotganligini, uning yosh avlodni tarbiyalashdagi o'rnini hisobga olib, sudlarning tuzilgan oilalarni saqlab qolish, oilaviy munosabatlarni mustahkamlash, voyaga yetmagan bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi rolini oshirish lozim.

Sudlar ixtisoslashuvining joriy etilishi, ya'ni umumiy yurisdiksiyalı sudlarning fuqarolik va jinoyat ishlarini ko'rib chiqadigan

sudlarga ajratilishi sud tizimini isloh qilishdagi jiddiy qadam bo'ldi. Bu albatta, fuqarolarning huquq va erkinliklari himoyasi kafolatlanishini yanada kuchaytirdi. Sudlarning ixtisoslashuvi hozirdanoq o'z samarasini bera boshladi.

Nikohdan ajratish to'g'risidagi ishlar sud tomonidan Oila va Fuqarolik protsessual kodekslarida da'vo ishlarini hal qilish uchun belgilangan tartibda ko'riladi.

OK 42-moddasi ikkinchi qismi va 43-moddasi ikkinchi qismida nazarda tutilgan barcha hollarda nikohdan ajratish sud tartibida amalga oshiriladi.

Nikohdan ajratish masalasi FHDY organlari vakolatiga taalluqli bo'lgan ayrim hollarda ham u sud tartibida amalga oshirilishi mumkin, chunonchi, agar er-xotindan biri nikohdan ajratish to'g'risida ariza berishdan bosh tortsa yoki FHDY organiga ariza berish uchun shaxsan kelish imkoniyatiga ega bo'lmasa yoxud ariza berib, nikohdan ajratishni qayd etish uchun hozir bo'lmasa. Bunday holatlar mavjudligi FHDY organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari ma'lumotnomalari va h.k.lar bilan tasdiqlanishi mumkin.

Shuni nazarda tutish lozimki, OK 43-moddasi birinchi qismida belgilangan nikohdan FHDY organlarida ajratish tartibi spirtli ichimliklar, narkotik vositalar yoki psixotrop moddalarni suiiste'mol qilishi oqibatida muomala layoqati cheklangan shaxslar bilan nikohdan ajratish hollariga tatbiq etilmaydi. Bunday shaxslarga nisbatan berilgan, shuningdek, bunday shaxslar tomonidan berilgan da'volar bo'yicha nikohdan ajratish sud tartibida amalga oshiriladi.

Aksariyat ko'pchilik ishlar sudlar tomonidan amaldagi qonunlar va O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2011-yil 20-iyuldagi 6-sonli «Sudlar tomonidan nikohdan ajratishga oid ishlar bo'yicha qonunchilikni qo'llash amaliyoti to'g'risida»¹gi qarori dasturiy ko'rsatmalariga amal qilingan holda to'g'ri hal etilmoqda.

Nikohdan ajralish to'g'risidagi da'vo er-xotin yashab turgan joydagi tuman (shahar) fuqarolik ishlari bo'yicha sudida

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarori. – T., 2011.

qo'zg'atiladi. Agar er-xotin alohida yashasa, da'vo javobgar er yoki xotinning turgan joyidagi sudda qo'zg'atiladi, uning turadigan joyi noma'lum bo'lsa, nikohdan ajralish to'g'risidagi ariza javobgar oxirgi yashab turgan joydagi sudga topshiriladi.

Nikohdan ajratish to'g'risidagi da'volar, qoida tariqasida, javobgarning doimiy yashash joyidagi sudga, FPK 241-moddasida nazarda tutilgan hollarda esa, da'vogarning xohishi bo'yicha taqdim etiladi. Xususan, nikohdan ajratish to'g'risidagi da'vo:

– jazo muddatidan qat'i nazar, ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxs bilan (agar ish sudning sudloviga taalluqli bo'lsa) – mazkur shaxsning sudlangunga qadar oxirgi yashash joyida;

– yashash joyi noma'lum bo'lgan shaxs bilan – uning ma'lum bo'lgan oxirgi yashash joyida yoki uning mol-mulki turgan joyda, da'vogar voyaga yetmagan bolalari borligi yoki salomatligi tufayli javobgarning yashash joyiga borishga qiynalgan hollarda esa – da'vogarning yashash joyida;

– O'zbekiston Respublikasida yashash joyiga ega bo'lmagan yoki mamlakatdan chiqib ketgan shaxs bilan – uning mol-mulki turgan joyda yoki O'zbekiston Respublikasida ma'lum bo'lgan oxirgi yashash joyida taqdim etilishi mumkin.

Bir yil davomida yashash joyi haqida ma'lumot bo'lmagan shaxsga nisbatan nikohdan ajratish haqidagi da'vo bilan murojaat qilinganda, sudya da'vogarga fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topish tartibini tushuntiradi (FK 33-moddasi).

Shu bilan birga, agar er yoki xotindan biri ikkinchisini bedarak yo'qolgan deb topish haqida ariza berishdan bosh tortsa, sudya da'vo arizasini qabul qilishni rad etishga haqli emas, sud esa, nikohdan ajratish haqidagi da'voni umumiy asoslarda ko'rishga majbur.

Arizada nikohdan ajralish uchun asos ko'rsatilishi kerak. Ajralishni keltirib chiqargan sabablarni batafsil keltirish lozim. Ariza berish bilan bir vaqtda davlat boji to'lanishi kerak. Nikohdan ajralish ishlari ochiq sud majlisida ko'riladi. Ajralish to'g'risidagi ish er-xotinning arizasiga muvofiq, zarur hollarda sudning ajrimiga asosan yopiq sud majlisida ko'rilishi ham mumkin.

Sud tajribasini o'rganish ayrim hollarda da'vo arizalarini qabul qilish, ishlarni sudda ko'rish uchun tayyorlash tartibini belgilovchi qonunlar talablari bajarilmayotganligi, voyaga yetmagan farzandlari va mulkiy nizolari bo'lmagan taqdirda nikohdan sudsiz ajralish tartibi mavjudligi taraflarga tushuntirilmayotganini ko'rsatayapti. Ba'zi sudlar bunday nizolarni hal qilishda shoshmashosharlikka va e'tiborsizlikka yo'l qo'ymoqdalar, er-xotinlarni yarashtirish choralarini ko'rmayotirlar.

Nikohdan ajralish ishlarini ko'rishda, sud o'z faoliyatini er-xotinni yarashtirishga va oilaviy vaziyatni sog'lomlashtirish choralarini ko'rishga qaratishi lozim.

Oila kodeksining 40-moddasiga binoan, sud ishning ko'rilishini keyinga qoldirib, er-xotining yarashtirish uchun olti oyga muhlat tayinlashga haqli.

Sud yarashtirish uchun berilgan muddatda, er-xotinni yarashtirish maqsadida, zarur holatlarda, sud hal qiluv qarorlarining ajrim nusxalarini ular yashaydigan joydagi xotin-qizlar qo'mitalariga, o'zini-o'zi boshqaruv organi — mahalla oqsoqollari kengashiga, ular huzuridagi yarashtirish komissiyalariga muhokama qilish va yarashtirish uchun yuborishi mumkin.

Ishni ko'rish boshqa vaqtga qoldirilayotgan muhlat er-xotinning o'zaro munosabatlarini va ularning yashab ketish imkoniyatlarini hisobga olgan holda belgilanishi lozim.

Oilani saqlab qolish manfaati yuzasidan sud ishni ko'rishni ikkinchi marta qoldirishga va er-xotinning yarashtirish uchun qonunda ko'rsatilgan olti oygacha bo'lgan muhlatni belgilashga haqli.

Aniq holatlarni hisobga olgan holda sud, er-xotinning yoki ulardan birining arizasiga ko'ra, ularga yarashtirish uchun berilgan muhlatni o'zgartirishga va bu muhlat o'tgunga qadar ishni ko'rishga haqli.

Yarashtirish uchun muhlat berish haqidagi ajrim, ish holatlari tekshirilganidan va sudga murojaat qilishga olib kelgan haqiqiy asoslar aniqlanganidan keyin chiqariladi.

Fuqarolik protsessual kodeksi 237-moddasiga binoan, ajrimlar sud tomonidan alohida xonada (maslahatxonada) chiqariladi.

Bu ko'rgazmadan ko'zlangan asosiy maqsad ona va bolaning sihat-salomatligini muhofaza qilishdir. Shuning uchun ayolning boshqa erkakdan homilador bo'lishi va undan bola tug'ilishi ham erkakka bu xotindan ajralish uchun da'vo qilishga to'siq bo'lishi mumkin. So'zsiz, bunday holatda er otalik to'g'risida hamma vaqt da'vo qilishi mumkin. Agar xotin homiladorlik vaqtida yoki bola tug'ilganidan keyin bir yil mobaynida bunday da'voga rozi bo'lsa, shunday huquq erga ham tegishli bo'ladi. Xotin homiladorlik vaqtida yoki bola tug'ilganidan so'ng bir yil mobaynida erning nikohdan ajralish to'g'risidagi da'vosiga xotinning roziligini olishning bir qancha shartlari mavjuddir.

Bu — nikohdan ajralish uchun birgalikda ariza berish, erning arizasiga uning rozi bo'lishi va, nihoyat, bunday arizaning xotin tomonidan berilishidir.

Nikohdan ajralish ishini qo'zg'atishda xotini rozi bo'lmasa, sud da'vo arizani qabul qilishni rad etishi, agar ariza qabul qilingan bo'lsa, ish to'xtatilishi lozim. Kassatsiya tartibida ishni ko'rish vaqtida ham ayolning homiladorligi va nikohdan ajralish uchun rozi emasligi ma'lum bo'lsa, u vaqtda ish to'xtatiladi. Shu bilan birga xotin farzand ko'rgandan so'ng va bola bir yoshga to'lgandan keyin er yana nikohdan ajralish to'g'risida da'vo bilan murojaat etishga haqli. Ish bo'yicha mavjud bo'lgan harakatni tugatish unga to'siq bo'lolmaydi.

Mamlakatimizda sud islohotlarini amalga oshirib sudlarning ikki turdagi ishlarni ko'radigan sudlarga bo'linishi, ya'ni jinoyat ishlarini, fuqarolik ishlarini ko'radigan sudlarga bo'linishi juda to'g'ri ish bo'ldi.

Endilikda, oilaviy nizolar bo'yicha maxsus ixtisoslashgan sudlar tashkil etilishini hayotning o'zi talab qilmoqda. Nikohdan ajralish, aliment undirish, ota-onalik huquqidan mahrum etish ishlari bo'yicha, statistika ma'lumotlariga ko'ra, agar oilada bolalar bo'lsa, u holda bu ishlar maxsus ixtisoslashgan sudlar tomonidan ko'rilishi maqsadga muvofiq. Chunki, ma'lum bo'lishicha, bunday holatlarda ota-onalardan ham ko'proq bolalar iztirob chekmoqdalar. Amaldagi qonun esa ularning huquq va manfaatlarini to'la himoya eta olmayapti.

– birgalikda umumiy mulkni bo‘lish bo‘yicha nizo bo‘lsa.

Sud hukmi bilan uch yildan kam bo‘lgan muddatga ozodlikdan mahrum etilgan shaxslar bilan nikohdan ajratish haqidagi ishlar sudlovga tegishliligi bo‘yicha umumiy qoidalarga rioya qilgan holda ko‘rilishini sudlar nazarda tutmog‘i lozim. Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslar bilan nikohdan ajratish haqidagi da‘vo ariza, O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 145-moddasiga ko‘ra, sudning ish yuritishiga qabul qilinadigan bo‘lsa, bunda uning hukm qilinguniga qadar oxirgi yashash joyidan kelib chiqish lozim bo‘ladi. Fuqarolik protsessual kodeksining 241-moddasi 11-qismiga binoan, uch yildan kam bo‘lgan muddatga ozodlikdan mahrum qilingan shaxslar bilan nikohdan ajratish haqidagi ishlar, da‘vogarning xohishiga qarab, u yashaydigan joyda ko‘riladi. Uch yildan kam bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan va Oila kodeksining 44-moddasida ko‘rsatilgan boshqa nizolari bo‘lmagan shaxslar bilan nikohdan ajratish Oila kodeksining 43-moddasida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Oila kodeksining 39-moddasiga muvofiq, er xotini homiladorligi vaqtida va bola tug‘ilganidan keyin bir yil mobaynida xotining roziligisiz nikohdan ajratish to‘g‘risida ish qo‘zg‘atishga haqli emas.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2011-yil 20-iyuldagi 6-son qarorida ko‘rsatilishicha, «Bolaning otasi deb qayd etilmagan hollarda ham er bola tug‘ilganidan keyin bir yil mobaynida xotining roziligisiz nikohdan ajralish to‘g‘risida da‘vo qo‘zg‘atishga haqli emas. Ushbu qoida bola o‘lik tug‘ilgan yoki bir yoshgacha yashamay, vafot etgan hollarda ham tatbiq qilinishi lozim. Nikohdan ajralish to‘g‘risidagi ishni qo‘zg‘atish uchun xotining roziligi bo‘lmasa, sud eridan da‘vo arizasini qabul qilishni rad etadi, agar qabul qilingan bo‘lsa, ish yurgizishni tugatadi. Xotin sudda ish qo‘zg‘atishdan oldin erining arizasi bo‘yicha nikohdan ajralishga rozilik berib, ishni ko‘rishda unga qarshilik bildirsa ham ishni yurgizishni tugatish lozim bo‘ladi. Ko‘rsatilgan holatlar xotinning o‘zi nikohdan ajratish masalasini qo‘yishiga to‘sqinlik qilmaydi»¹.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarori. – T., 2011.

chadir. Eng achinarli tomoni shundaki, nikohdan ajralish da'vosi bilan ko'proq ayollar sudga murojaat etmoqdalar.

Sud amaliyotini o'rganish sud faoliyatida sudga taalluqli qonun talablari hamma vaqt ham to'la bajarilmayotganligini ko'rsatmoqda.

Ish fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida ko'rilishi lozim bo'lsa ham, ayrim hollarda ish sudga olinib, asossiz hal qilish hollari hamon uchrab turibdi. Sud jarayonida nikohdan ajralishning haqiqiy sababi hamma vaqt ham da'vo arizasida keltirilgan sabab bilan mos kelmayotir. Shuning uchun sudning asosiy vazifasi nikohdan ajralishning haqiqiy sababini aniqlashdir. Shundagina ish bo'yicha asosli adolatli hal qiluv qarorini chiqarish mumkin. Bunday toifadagi ishlarni ko'rishda ko'pchilik sudlar oilaning daxlsizligiga, milliy xususiyatlarga yetarli e'tibor bermayotirlar.

Ayrim hollarda nikohdan ajralish haqidagi arizalar sudlarda qisqa muddatda ko'rib, er-xotinni yarashtirish choralari yetarli asosda ko'rilmadan, oilaning buzilish sabablari atroflicha o'rganilmasdan hal etilmoqda. Sudlar chiqargan ayrim hal qiluv qarorlari juda qisqa yozilib, da'vogarlar tomonidan keltirilgan asoslar atroflicha tahlil qilinmayotir.

Qonunlar nikohdan ajralishning sud tartibida bo'lishini umumiy qoida tariqasida belgilab, sudga er-xotinlarni yarashtirish choralari ko'rish majburiyatini yuklaydi.

Ba'zi hollarda fuqarolarning o'z shaxsiy huquqlarini noto'g'ri amalga oshirishlari jamoat, davlat manfaatlari, yuksak axloq normalari va bolalar manfaatlarining buzilishiga sabab bo'lishi ham mumkin. Bunday hollarda davlat huquqiy norma vositasida kishilarning oilaviy munosabatlarini ma'lum darajada tartibga solish va nizoli masalalarni sud tomonidan hal qilish tartibini belgilash bilan mustahkamlashga harakat qiladi.

Quyidagi hollarda nikohdan ajratish sud tartibida ko'riladi:

- er-xotindan biri nikohdan ajralishga rozi bo'lmasa;
- ular o'rtasida voyaga yetmagan umumiy bolalari bo'lib, ularni kimda qoldirish va ta'minoti uchun aliment undirish to'g'risida nizo bo'lsa;
- er-xotin o'rtasida mehnatga layoqatsiz, muhtoj er yoki xotinga aliment undirish va uning miqdori haqida masala tug'ilsa;

Ammo akademik H. Rahmonqulov juda asosli ravishda ta'kidlab o'tganidek, har bir kishining oilaviy yoki shaxsiy ishlari boshqalarning manfaatlariga daxl etmasa, aralashuvga yo'l qo'yilmaydi. Chunki biron-bir shaxsning oila masalalariga o'zboshimchalik bilan aralashishiga yo'l qo'ymaslik, oila a'zolari o'z huquqlarini to'sqinliksiz amalga oshirishini hamda bu huquqlarning himoya qilinishini oila Kodeksining 1-moddasida normalangan. Lekin, afsuski, turg'unlik yillarida oilaviy ishlarga davlat va jamoat tashkilotlari orqali huda-behuda aralashuv, er yoki xotinga tazyiq o'tkazish hollariga yo'l qo'yilgan.

Shaxsiy va oilaviy ishlarda mustaqillik har qanday axloqiy choralarini inkor etish, o'z ko'ngil ko'chasiga qarab ish ko'rish emas. Bu xatti-harakatlarni qonun, odob-axloq doirasida erkinlik bilan sodir etishdir¹.

Nikohdan ajralish to'g'risidagi ishlarni ko'rishda sudlar ajralishning haqiqiy sabablarini aniqlab, o'zining butun faoliyatini oilani saqlab qolishga va uni mustahkamlashga, onalik va bolalik manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan chora va tadbirlarni ko'rish lozim. Nikohdan ajratish haqida da'vo qo'zg'atishga er-xotindan birining spirtli ichimliklarni suiiste'mol qilishi sabab bo'lgan bo'lsa, sudlar surunkali ichkilikbozlik kasaliga duchor bo'lgan shaxsni majburiy davolashga yuborish chorasini ko'rishlari kerak.

Agar er yoki xotin tomonidan keltirilgan asoslar yetarli bo'lmasa, u holda sudlar nikohdan ajralish da'vosini rad etish to'g'risida hal qiluv qarorini chiqaradilar.

Amaliyotda qonuniy rasmiylashtirilgan nikohning oltitadan bittasi nikohdan ajralish bilan tugallanmoqda.

Respublika bo'yicha o'rta hisobda har yili sudlar tomonidan minglab nikohdan ajratish ishlari ko'rilmogda.

Sudga, asosan, 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar nikohdan ajralish da'vosi bilan murojaat etmoqdalar. Ajralayotgan er-xotinlarning nikohda yashashining o'rtacha ko'rsatkichi besh yildan o'n yilga-

¹ H. Rahmonqulov. Fuqarolik: huquqlar, erkinliklar, burchlar. — T., «O'zbekiston», 1991. 58-bet.

Ko'pincha nikohdan ajralish ishlari asos yetarli bo'lmagan hollarda ham paydo bo'lmoqda (o'zaro haqoratlash, shubhalanish va boshqalar). Sud amaliyotini umumlashtirish natijasida oilaviy nizolarni ko'radigan sudlarni alohida ajratish lozim, deb topilmoqda. Ularga yordam sifatida xotin-qizlar qo'mitasi, mualliflar va ruhshunoslarni jalb etish maqsadga muvofiq. Natijada oila huquqiy munosabatlaridan kelib chiqadigan har bir nizoni ko'rib chiqishda faqat yuridik normalarni tatbiq etishga e'tibor berish bilan cheklanib qolmay har bir ish ko'rib chiqilayotganda nizoning kelib chiqishi sabablarini atroflicha aniqlashga erishmoq lozim.

Mustaqil respublikada oilaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni ko'radigan Oila sudlari tashkil etilishi lozim. Ular ma'lum hayot tajribasiga ega bo'lgan, nikohdan ajralish ishlarini ko'rishga ma'naviy huquqi bo'lgan katta yoshdagi shaxslardan tashkil topishi kerak¹.

Nikohdan ajralish, ko'pincha, shu nikohdan tug'ilgan voyaga yetmagan bolalarning jinoyat yo'liga kirib ketayotganligiga sabab bo'lmoqda. Shuning uchun bolani dunyoga keltirib, unga mehr-muhabbatni ravo ko'rmay tashlab ketayotgan ota-onalarga nisbatan huquqiy tadbir va choralar ko'rilishi lozim.

Oilaning jamiyatdagi mavqei oshayotganligini, kelajak avlodni sog'lom tarbiyalashdagi ahamiyatini e'tiborga olgan holda sudlarning oilaviy munosabatlarni mustahkamlashdagi, voyaga yetmagan bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilishdagi o'rni va mas'uliyatini oshirish maqsadida bir qator amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqmoq maqsadga muvofiqdir.

4-§. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida nikohdan ajratish

Amaldagi oila qonunchiligi nikohdan ajralishning sud tartibi bilan birga ma'muriy tartibini, ya'ni Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDY) organida nikohdan ajratish tartibini belgilaydi.

¹ Otaxo'jayev F.M. Nikoh va ajralish. — T., 1991. 74-bet.

Oila kodeksining 42-moddasiga muvofiq, voyaga yetmagan bolalari bo'lmagan er-xotin nikohdan ajralishga o'zaro rozi bo'lsalar, ular nikohdan fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida ajratiladi.

Er-xotin o'rtasida mehnatga layoqatsiz, muhtoj er yoki xotinga moddiy ta'minot berish to'g'risida yoki ularning birgalikdagi umumiy mol-mulkini bo'lish to'g'risida nizo chiqqan taqdirda er-xotin yoki ulardan biri nikohdan ajratish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqli.

Nikohdan ajralish ariza beruvchilarning yashash joyidagi fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organiga ariza berilgan kundan boshlab uch oy muddat o'tgach qayd etiladi.

Oila kodeksining 43-moddasiga muvofiq, agar er-xotindan biri:

- sud tomonidan bedarak yo'qolgan deb topilgan bo'lsa;
- sud tomonidan ruhiyati buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsa;
- sodir qilgan jinoyati uchun uch yildan kam bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilingan bo'lsa, o'rtada voyaga yetmagan bolalari borligidan qat'i nazar, er-xotindan birining arizasiga ko'ra, ular fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida nikohdan ajratiladi.

Agar bolalar haqida, er-xotinning birgalikdagi umumiy mol-mulkini bo'lish haqida yoki yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz er (xotin)ga ta'minot berish uchun mablag' to'lash haqida nizo mavjud bo'lsa, ular nikohdan sud tartibida ajratiladi.

Bunda quyidagi hujjatlar taqdim etiladi:

– er (xotin)ning bedarak yo'qolgan deb topilganligi yoki muomalaga layoqatsizligi to'g'risida sudning qonuniy kuchga kirgan hal qiluv qarori;

– er (xotin) uch yildan kam bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilinganligi to'g'risida sudning qonuniy kuchga kirgan hukmidan ko'chirma, shuningdek, sudlangan er (xotin)ning o'rtadagi bolalari va mol-mulki yuzasidan nizosi yo'qligi to'g'risidagi tilxat.

Nikohdan ajralishga er-xotinning o'zaro roziligi ularning har ikkalasi tomonidan berilgan yoki har biri mustaqil bergan arizalarida ifodalanishi mumkin.

FHDY organlari nikohdan ajralish uchun asos bo'lgan haqiqiy sabablarni aniqlash bilan, hatto bu sabablar er-xotin tomonidan sanab o'tilgan bo'lsa ham, shug'ullanmaydi.

Nikohdan ajralish to'g'risidagi arizani qabul qilgan fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari ajralish to'g'risida ariza bergan kundan uch oy o'tgandan keyin ajralishni rasmiylashtirib, ularga nikohdan ajralish to'g'risida guvohnoma beradi. Uch oylik muddatni belgilashda ham xuddi sudda er-xotinning yarashib ketishi uchun berilgan muddatdan ko'zda tutilgan maqsad bo'ladi. Shu davr mobaynida er-xotin o'z xatti-harakatlarini yana bir o'ylab ko'rib, uning to'g'ri-noto'g'riligini aniqlab olishlari mumkin.

Bu uchta asos bo'yicha nikohdan ajratish osonlashtirilgan tartibda amalga oshiriladi, chunki bunda ajralish uchun ikkinchi tomonning roziligi talab etilmaydi va er-xotinda voyaga yetmagan bolalar bor-yo'qligi FHDYga murojaat uchun to'siq bo'lmaydi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalarining 113-bandiga binoan, nikohdan ajratishni qayd etishda er va xotinning o'zaro kelishuviga ko'ra, ularning biridan yoki ikkalasidan belgilangan tartibda davlat boji undiriladi.

Suddan farqli o'laroq, FHDY organlari nikohdan ajraluvchilarning moddiy va oilaviy ahvoliga qarab davlat boji miqdorini kamaytira olmaydilar yoki uni to'lash majburiyatidan ozod etolmaydilar. Nikohdan ajraluvchi shaxslarning o'zlari bu summani to'lashlari lozim.

Ajralishni rasmiylashtirish va er-xotinga nikohdan ajralish to'g'risidagi guvohnoma ariza bergan kundan boshlab uch oy o'tgandan keyin beriladi. Shu vaqtdan boshlab nikohi tugallangan er-xotin yangi nikohga o'tish huquqiga ega.

5-§. Nikohdan ajralishning huquqiy oqibatlari

Nikohdan ajralish bir qator huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaradi.

Nikohlanuvchilar nikohga kirish vaqtida o'z familiyasini o'zgartirgan er (xotin) nikohdan ajratilgandan keyin ham shu familiyada qolishga haqli yoxud uning xohishiga binoan, sud

tomonidan nikohdan ajratish to'g'risidagi hal qiluv qarorini chiqarayotganda unga nikohgacha bo'lgan familiyasi qaytarilishi mumkin (Oila kodeksining 46-moddasi).

Oila kodeksining 44-moddasiga binoan, nikohdan sud tartibida ajratilayotganda er va xotin voyaga yetmagan bolalar kim bilan yashashi, bolalarga va (yoki) mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj er yoki xotinga ta'minot berish uchun mablag' to'lash tartibi, bu mablag'ning miqdori yoxud er-xotinning umumiy mol-mulkini bo'lishga doir kelishuvni ko'rib chiqish uchun sudga taqdim qilishlari mumkin.

Ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan masalalar bo'yicha er va xotin o'rtasida kelishuv bo'lmagan taqdirda, shuningdek, ushbu kelishuv bolalar yoki er-xotindan birining manfaatlariga zid ekanligi aniqlangan taqdirda sud:

– nikohdan ajratilgandan keyin voyaga yetmagan bolalar otanasining qaysi biri bilan yashashini aniqlashi;

– voyaga yetmagan bolalarga ta'minot berish uchun otanonaning qaysi biridan va qancha miqdorda aliment undirilishini aniqlashi;

– er va xotinning (ulardan birining) talabiga ko'ra ularning birgalikdagi mulki bo'lgan mol-mulkni bo'lishi;

– er (xotin) dan ta'minot olishga haqli bo'lgan xotin (er) ning talabiga ko'ra ana shu ta'minot miqdorini belgilashi shart.

Mahalliy urf-odat va an'analardan kelib chiqqan muhim yangiliklardan biri nikohdan ajratish ishi ko'rib chiqilayotganda to'yni o'tkazishga ketgan sarf-xarajatlarni undirish haqidagi talablar qondirilmasligi Oila kodeksi 44-moddasining oxirgi bandida o'z ifodasini topgan.

Yangi qonunda sud er-xotinning har ikkalasi yoki ulardan biri to'laydigan davlat boji miqdorini belgilashi lozim. Agar sud bu bojni er-xotinning har ikkalasidan undirish lozim deb topsa, ularning har biri to'laydigan boj miqdorini belgilaydi.

Sud ularning har birining moddiy ahvolini, oilaning barbod bo'lishidagi aybi darajasini va boshqa muayyan holatlarni, jumladan, voyaga yetmagan bolalarning er-xotindan qaysi biri bilan yashash uchun qolayotganligini hisobga oladi.

Yuqorida ko'rsatilgan nizolar, nikohdan ajralish jarayonida er-xotindan bittasi yoki ikkalasining talabiga muvofiq, sudning tashabbusiga asosan, agar buni voyaga yetmagan bolalarning yoki mehnatga layoqatsiz er yoki xotinning manfaatlarini muhofaza qilish taqozo etsa, ko'riladi.

Biroq, bu nizolar sud nikohdan ajralish to'g'risida hal qiluv qarorini chiqargan holdagina ko'riladi. Agar sud nikohdan ajralishni rad etsa, ko'rsatilgan nizolar mustaqil ish tartibida ko'rilishi lozim.

Taraflarning xohishiga binoan, sanab o'tilgan talablarning har biri, agar nikohdan ajralish to'g'risidagi da'vo sud tomonidan qanoatlantirilsa, u mustaqil masala sifatida ko'rilishi mumkin.

Oila kodeksiga nikohdan ajratilganda nikohning tugatilishi vaqti masalasiga muhim yangilik kiritildi. Endilikda nikohdan sudda ajratilganda, sudning hal qiluv qarori qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab nikoh tugatiladi. O'n kun ichida sud nikoh tuzilganligi ro'yxatga olingan fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organiga ushbu qarordan ko'chirma yuborishi shart.

Nikohdan ajralish er-xotinning shaxsiy, shuningdek, mulkiy huquqiy munosabatlarining kelajak vaqt uchun tugallanganligini anglatadi. Nikoh faqat oila huquqi bilangina tartibga solinadigan huquqiy munosabatlarni keltirib chiqarmaydi. Nikoh tuzilishi bilan ma'lum yuridik faktlarning mavjudligi tufayli fuqarolik, mehnat huquqi bilan tartibga solinadigan huquqiy munosabatlar vujudga keladi. Nikohdan ajralish o'z munosabatlarining tugallanishiga qaratilgandir.

Nazorat savollari

- 1. Nikohning tugatilish asoslari.*
- 2. Nikohdan sud tartibida ajratish.*
- 3. Nikohdan fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organida ajratish.*
- 4. Nikohdan ajralishning huquqiy oqibatlari.*

X BOB.

OTA-ONALAR VA BOLALARNING SHAXSIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

Bobning maqsadi: Ota-ona va bolalarning bir-biriga nisbatan huquq va majburiyatlari bolaning nasl-nasabiga qarab belgilanadi. Bolaning otadan paydo bo'lganligi va onadan tug'ilganlik yuridik fakti qonun bilan belgilangan tartibda bo'lishligi lozimligini asoslash ota-ona va bolalar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar kelib chiqishiga asos bo'lishini yoritish.

Mazkur bobda bolaning nasl-nasabini belgilash asoslari, o'zaro nikohdan tug'ilmagan bolalarning shaxsiy nomulkiy huquqlari, otalik faktini tan olish tartibi, ixtiyoriylik va sud tomonidan otalnikni tan olish kabi masalalar yoritiladi.

1-§. Bolaning nasl-nasabini belgilash

Oila kodeksining 60-moddasiga binoan, bolaning shu onadan tug'ilganligi (onalik) Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDI) organi tomonidan bola tug'ilgan tibbiy muassasaning hujjatlariga asosan, agar bola tibbiy muassasada tug'ilmagan holda boshqa dalillarga asosan belgilanadi. Agar bola tibbiy muassasadan tashqari joyda tug'ilgan bo'lsa, u holda bu yuridik fakt guvohlar ko'rgazmalari va boshqa dalillar bilan belgilanadi.

Ayolning nikoh tuzilgandan keyin yoki erining vafoti, nikohdan ajratilganligi yoxud nikoh haqiqiy emas deb topilganligi tufayli nikoh tugaganidan so'ng uch yuz kun ichida tug'ilgan bolasi nikohda tug'ilgan bola hisoblanadi.

Bola bilan uning onasi o'rtasida huquqiy munosabat uni qonuniy nikohda bo'lgan yoki bo'lmasligidan qat'i nazar, tug'ilish faktiga asoslanadi. Bolaning otadan bunyod bo'lganligini belgilash anchagina murakkab. Agar bola qayd etilgan nikohda tug'ilgan bo'lsa, onasi bilan nikohda bo'lgan shaxs uni otasi degan ehtimolga asoslaniladi. Bu shaxsni otaligi ehtimollikka asoslanib, ushbu faktni isbotlash shart emas.

FHDY organi tomonidan berilgan bolaning tug'ilganligi to'g'risidagi guvoynoma unda ko'rsatilgan ota-onadan bolaning paydo bo'lganligini isbotlovchi hujjat bo'lib hisoblanadi.

Agar nikoh tugagandan keyin uch yuz kun ichida tug'ilsa va bu davrda ayol yangi nikohga kirgan bo'lsa, bola yangi nikohda tug'ilgan hisoblanadi. Bunday hollarda sobiq er yoki uning otanasi bolaning nasl-nasabi xususida nizolashish huquqiga ega.

Bolaning huquqiy otasi, otalikni o'z xohishi bilan tan olishi mumkin, agar u buni inkor etsa, u holda otalik sud tartibida belgilanadi.

Otalikni tan olish fakti alohida sud tartibida belgilanadi. Manfaaddor shaxs otalikni tan olish maqsadida ariza bilan sudga murojaat etishi mumkin. Manfaaddor shaxslar bolaning onasi, uning vasiysi (homiysi), voyaga yetgandan so'ng bolaning o'zi hamda prokuror hisoblanadi. Ariza boshqa manfaaddor shaxslar tomonidan ham berilishi mumkin.

Otalikni tan olish faktini belgilash to'g'risidagi ishda muayyan fakti belgilash unda qanday maqsadlar uchun zarur ekanligi arizada ko'rsatilishi lozim. Qoida bo'yicha otalikni tan olish fakti boquvchisini yo'qotgan vaqtda unga pensiya tayinlash, meros olish, ya'ni mulkiy huquqlarni amalga oshirish maqsadida belgilanadi.

Sudning otalikni tan olish to'g'risidagi ajrimiga asosan bolaning tug'ilganligi to'g'risidagi dalolatnoma yozuviga ota to'g'risidagi ma'lumot yozilib, bolaga tug'ilganlik to'g'risida guvoynoma beriladi.

2-§. Ota-onaning arizasi bo'yicha bolaning nasl-nasabini belgilash

Amaldagi qonunlarga asosan ayrim hollarda ota-onalar o'zaro yuridik jihatdan rasmiylashtirilgan nikohda bo'lmasalar, u holda qonun bilan belgilangan tartibda o'z huquq va majburiyatlarini ixtiyoriy ravishda bajara olishlari mumkin.

Oila kodeksi 61-moddasining 1-qismiga muvofiq, bolaning onasi bilan nikohda bo'lmagan shaxsning otaligi o'zini bolaning otasi deb tan olgan shaxs va onaning fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organiga birgalikda topshirgan arizasiga binoan belgilanadi.

Otalikni tan olish bolaning onasi bilan nikoh tuzish vaqtida ham bo'lishi mumkin. Bunday holatda otalikni qayd etishga faqat uning roziligi bo'lgandagina yo'l qo'yiladi. Bolaning ota-onasini boshqa shaxslar bilan nikohda bo'lishi otalikni ixtiyoriy tan olish uchun to'siq bo'lmaydi.

Nikohdan tashqari tug'ilgan bolaga nisbatan faqatgina muomala layoqatiga ega bo'lgan fuqaro tomonidan emas, voyaga yetmagan shaxs tomonidan ham otalik tan olinishi mumkin. Ammo bu to'g'risida qonunda aniq qoida belgilanmagan. Qonun oldiga qo'yilgan maqsad voyaga yetmaganlarning otaligi va onaligini belgilab, favqulodda hollarda ularga nikoh tuzish uchun yo'l qo'yib, alohida holatlarda ularga nikoh yoshini kamaytirish uchun imkon yaratishdan iborat.

Biroq yoshi 17 yoshdan kam bo'lmagan shaxsning otaligi tan olinishi mumkin, chunki nikoh yoshi kamaytirilganda shunga to'g'ri keladi. Otalikni tan olish qat'iy bo'lib hisoblanadi. U to'g'risida nizolashishga faqat sud tartibida yo'l qo'yiladi.

Otalikni tan olishlik ota va bola o'rtasida, shuningdek, bolaning ota tomonidan qarindoshlari bilan huquqiy munosabatni keltirib chiqaradi.

Otalikni ixtiyoriy tan olishlikda faqat otaning roziligi yetarli emas. Odatda buning uchun ona ham o'z roziligini bildirsa, ota va bola o'rtasida huquqiy munosabat vujudga keladi.

Oila kodeksi 61-moddasining 3-bandiga asosan, bolaning otasi sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsa, vasiylik va homiylik organining ruxsati bilan otalikni belgilash to'g'risidagi arizani uning nomidan homiysi berishi mumkin.

Otalikni belgilash to'g'risidagi ariza bolaning tug'ilganligini qayd etish vaqtida, shuningdek, bola tug'ilganligi qayd etilgandan keyin ham berilishi mumkin. Agar er-xotin bola tug'ilgandan so'ng otalikni belgilash to'g'risida birgalikda ariza berishining imkoni bo'lmay qolishi yoki mushkul bo'lishini ko'rsatuvchi asoslar mavjud bo'lsa, tug'ilajak bolaning o'zaro nikohda bo'lmagan ota-onasi shunday arizani ona homiladorlik vaqtida ham fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organiga berishga haqli.

Otalikni belgilash rad etilganda, o'zini bolaning otasi deb tan olgan shaxs sudga shikoyat qilishi mumkin.

3-§. Otalikni sud tartibida belgilash

Otalik hamma vaqt ham ixtiyoriy ravishda belgilanavermaydi. Nikohsiz tug'ilgan bolaning otasi undan voz kechib, otalikni qayd etishni inkor etadigan hollar ham bo'ladi. Bunday holatda bolalar manfaatini himoya qilib, sud tartibida otalikni belgilashga yo'l qo'yiladi.

Oila kodeksining 62-moddasiga binoan, otalikni sud tartibida belgilash ota-onadan birining yoki bolaning vasiysi (homiysi)ning yoxud bola kimning qaramog'ida bo'lsa, shu shaxsning arizasiga, shuningdek, bola voyaga yetganidan keyin uning o'zi bergan arizasiga muvofiq amalga oshiriladi.

Otalikni belgilash bilan bog'liq masalalar da'vo ishini yuritish tartibida ko'riladi. Sud otalikni belgilash vaqtida javobgarning bolaning otasi ekanligini aniq tasdiqlovchi dalillarga asoslanadi.

Otalikni belgilashda sudlar amaldagi qonunlar bilan birga O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining 2011-yil 25-noyabrdagi «Sudlar tomonidan otalikni belgilashga oid ishlarni ko'rishda qonunchilikning qo'llanilishi to'g'risida»gi 8-son Qaroriga asosan to'g'ri hal qilmoqdalar.

Qarorda ko'rsatilishicha, «Otalikni belgilash, otalik fakti va otalikni tan olganlik fakti tushunchalarini sud amaliyotida farqlay olish zarur.

Otalikni sud tartibida belgilashga 1968-yilning 1-oktabridan keyin tug'ilgan bolalarga nisbatan otasi deb taxmin qilinayotgan shaxs hayot bo'lgandagina yo'l qo'yiladi va bunday talablar da'vo yuritish tartibida hal etiladi.

Otalik faktini belgilash — 1968-yilning 1-oktabridan keyin tug'ilgan bolalarga nisbatan bolaning otasi, deb taxmin qilinadigan shaxs vafot etgan taqdirda manfaatdor shaxsning arizasi bilan qo'zg'atilgan ish tushuniladi va bunday talab alohida ish yurituv tartibida ko'riladi. Mazkur faktni belgilash jarayonida manfaatdor

shaxslar o'rtasida nizo (meros, boquvchisini yo'qotganlik hollarida) kelib chiqsa, u holda ariza sudda ko'rilmasdan qoldiriladi va manfaatdor shaxslarga umumiy asoslarda da'vo qo'zg'atish huquqlari tushuntiriladi.

Bunday fakt aniq ish holatlarini inobatga olgan holda bolaning onasi homilador bo'lgan davrda o'zini tug'ilajak farzandining otasi deb tan olgan shaxs vafotidan so'ng tug'ilgan bolaga nisbatan ham belgilanishi mumkin.

Otalikni tan olganlik fakti deganda, 1968-yilning 1-oktabrigacha tug'ilgan bolalarga nisbatan bolaning otasi deb taxmin qilinadigan shaxs vafot etgan taqdirdagina manfaatdor shaxsning arizasiga binoan qo'zg'atilgan ish tushuniladi va bunday ariza alohida ish yuritish tartibida ko'riladi. Bunday bolalarga nisbatan otalikni sud tartibida belgilashga yo'l qo'yilmaydi»¹.

Oila kodeksining 62-moddasiga muvofiq, bunday dalillarga quyidagilar kiradi: bolaning onasi bola tug'ilishiga qadar javobgar bilan birga yashaganligi va umumiy ro'zg'or yuritganligi yoki ular bolani birgalikda tarbiyalaganliklari yoxud ta'minlab turganliklarini, yoki javobgarning otalikni tan olganligini aniq tasdiqlovchi boshqa dalillar.

Amaldagi qonunda sanab o'tilgan holatlar erkak va ayol o'rtasidagi munosabatda amaliy oilaviy munosabatni nazarga olmasdan, faqat asosida qonuniy oila qurishga qaratilgan maqsad bo'lishligini qo'riqlaydi.

Shu bilan birga, otalikni belgilashda sanab o'tilgan barcha holatlarning birgalikda bo'lishi talab etilmaydi, balki ulardan faqat birortasi bo'lsa ham kifoya.

A. Bolaning onasi bola tug'ilishiga qadar javobgar bilan birga yashaganligi va umumiy ro'zg'or yuritganligi. Ushbu holatda bolaning ota-onasi doimo birga turganligi e'tiborga olinib, qoida bo'yicha onaning homiladorlik davrida umumiy ro'zg'or ishlarini birgalikda olib borganliklari nazarda tutilib, birgalikdagi daromadlar va xarajatlar, uy-ro'zg'or buyumlarini olishlik, turmushda o'zaro

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2001-yil 1-iyundagi qarorlari. – T., 2011.

yordam va boshqalar tushuniladi (ba'zi vaqtda ular bir turarjoyda yashamasliklari ham mumkin). Masalan, talabalar yoki yosh xodimlar har xil yotoqxonalarda yoki xonalarda yashasalar-da, katta bo'lmagan umumiy «uy xo'jaligiga» ega bo'lishlari mumkin. Muhimi shundaki, bolaning onasi va javobgar o'rtasidagi oilaviy-maishiy aloqalar bola tug'ilguniga qadar, aniqrog'i, ona homilador bo'lishi davrida bo'lishi lozim. Agar bu aloqalar bola paydo bo'lguniga qadar tugagan bo'lsa, ular otalikni o'rnatish uchun asos bo'la olmaydi.

B. Ular bolani birgalikda tarbiyalaganliklari yoxud ta'minlab turganliklari. Agar birinchi shart ikki zarur fakt — birga yashash va umumiy ro'zg'or yuritishning qo'shilishidan tarkib topgan bo'lsa, ikkinchi shart faqat bolani birgalikda tarbiyalaganlik yoxud ta'minlab turganlik holatlarini o'z ichiga oladi. Bolani tarbiyalash uni ta'minlash bilan birga bo'lmasligi ham mumkin. Bu faqat otasi tomonidan bo'lmasdan (u oliy o'quv yurtida o'qiydi), onasi tomonidan ham bo'lishi mumkin, masalan, agar onani va uning bolasini ota-onasi ta'minlab turgan bo'lsa (buva va buvi). Otalikni belgilash nizosini ko'rishda sud uchun otaning bolani tarbiyalashda ishtirok etganligi yetarlidir. Teng asosda faqat ta'minotni berishlik (tarbiyalashda ishtirok etmasa ham) otalikni belgilash uchun yetarlidir. Biroq bolaning onasi uchun berilgan har qanday moddiy yordam ham otalikni isbotlash uchun tegishli asos bo'la olmaydi (moddiy yordam bolaning onasi bilan samimiy munosabatda bo'lgan do'stining xotirasi uchun berilgan yordam ham bo'lishi mumkin). Moddiy jihatdan ta'minlab yurgan shaxs bola o'ziniki ekanligini bilishi va bolaning otasi sifatida harakat qilishi lozim. Ta'minot berayotgan shaxs bola o'z farzandi va u ota sifatida harakat qilayotganligini bilishi lozim.

Qoida bo'yicha ta'minot deganda, bolaning doimiy ta'minoti uchun vaqti-vaqti bilan berib turilgan moddiy yordam tushuniladi.

Otalikni sud tartibida belgilash huquqi da'vo muddati bilan o'tib ketmaydi, shuning uchun qancha vaqt o'tmasin, bu to'g'risida da'vo qilish mumkin.

V. Javobgarning otalikni tan olganligini aniq tasdiqlovchi boshqa dalillarni e'tiborga olish.

Bu asosning oldingilaridan farqi shundan iboratki, javobgar otalikni rad etsa ham, otalikni tasdiqlovchi obyektiv faktlar mavjud bo'ladi. Javobgar tomonidan otalikni tan olishlik subyektiv (ya'ni, ongli va erkli) holat bo'lib, ma'lum harakatlarda ifodalanadi: so'zlab berish, xatlar va hujjatlarda ehtimol qilinayotgan ota o'z bolasi ekanligini tan oladi. Bunday tan olishlik onaning homiladorlik davrida, shuningdek, bola tug'ilgandan keyin ham bo'lishi mumkin. Uning qarindosh-urug'lar, do'stlar, qo'ni-qo'shnilar, birga ishlovchilar va mansabdor shaxslar bilan bo'lgan suhbatlarda bolaning otasi ekanligini tan olishi javobgar tomonidan otalikni tan oluvchi dalil bo'lib hisoblanadi.

Otalikni belgilash ishlari da'vo ishini yurgizish va alohida tartibda ko'riladi.

Ishda ishtirok etish uchun ariza beruvchi, bolaning onasi yoki uning vasiysi va manfaatdor fuqarolar hamda tashkilotlar jalb etilishi mumkin. O'lganning xotini va qarindosh-urug'lari manfaatdor shaxslar bo'lib hisoblanadi.

4-§. O'zaro nikohda bo'lmagan shaxslardan tug'ilgan bolalarning huquq va majburiyatlari

Amaldagi Oila kodeksining 61- va 62-moddalarida nazarda tutilgan tartibda otalik belgilanganda bolalar ota-onasi va ularning qarindoshlariga nisbatan o'zaro nikohda bo'lgan shaxslardan tug'ilgan bolalar bilan teng huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi.

Nikohsiz tug'ilgan bolalarning huquqlari bilan nikohda tug'ilgan bolalarning huquqlarini tenglashtirishga intilish qonunchilik siyosatining eng to'g'ri va demokratik yo'nalishidir. Biroq ijtimoiy taraqqiyot sharoitidagi tabiiy sabablar oqibatida bunday bolalar barcha huquq va majburiyatlarining to'la tengligini ta'minlash imkoniyati deyarli yo'q¹.

Maxsus huquqiy adabiyotlarda to'g'ri ta'kidlab o'tilganidek, yolg'iz ayoldan tug'ilgan bolalarning huquqiy holati birgina alohida

¹ O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. —T.. «Adolat», 2000. 125-bet.

xususiyatga ega: bunday bolalar faqat onaning qarindoshlari sirasiga kiradilar, ota va uning qarindoshlariga nisbatan esa, hech qanday huquq va majburiyatlarga ega bo'lmaydilar.

Nikohda bo'lgan va sun'iy homila hosil qilish yoki embriionni ko'chirishga yozma rozilik bergan shaxslarda shu usullarni qo'llashi natijasida bola tug'ilsa, tug'ilish to'g'risidagi yozuvlar daftariga ular shu bolaning ota-onasi deb yozilganda bir qator muammolar yuzaga keladi.

Me'yoriy hujjatlarda hayotdan kelib chiqadigan savollarga javob berilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Nazorat savollari

- 1. Ota-ona va bolalar shaxsiy huquq va majburiyatlarining vujudga kelish asoslari.*
- 2. Bola nasl-nasabini belgilashning FHDY va sud tartibi.*
- 3. Ota-onasi noma'lum bo'lgan bolalar nasl-nasabini belgilanishi.*

XI BOB.

VOYAGA YETMAGAN BOLALARNING SHAXSIY NOMULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

Bobning maqsadi voyaga yetmagan bolalarning oiladagi huquqiy maqomi bilan bog'liq holatlarni ilmiy-nazariy va amaliy jihatlarini umumlashtirgan holda ochib berishdan iborat.

Mazkur bobda bolaning oiladagi huquqiy holati, voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy hamda mulkiy huquqlari kabi masalalarga alohida to'xtalib o'tiladi.

1-§. Bolaning oiladagi huquqiy holati

Insoniyat tarixiga nazar solsak, bolalar oilada tug'ilganlar, yashaganlar va tarbiyani birinchi navbatda ota-onalaridan va boshqa oila a'zolaridan olganlar. Jamoat tarbiyasini qo'ni-qo'shnilardan, mahalla aholisi va qarindosh-urug'lardan olganlar. 1917-yilgi davlat to'ntarishidan so'ng Rossiyada, shuningdek, Turkistonda «bolalarning Oliy vasiysi» deb, birinchi o'ringa «jamoat tarbiyasi» qo'yildi.

Bolalarga bo'lgan munosabatni boshqacha talqin etish ko'proq Yevropa davlatlarida paydo bo'ldi va ular o'z ifodasini 1989-yil 20-noyabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 44-sessiyasida qabul qilingan «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya»da o'z ifodasini topdi¹.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 1992-yil 9-dekabrda «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya»ga qo'shilish haqida qaror qabul qildi. Bu qarorda bolalar alohida g'amxo'rlik va himoya huquqiga ega ekanligi e'tirof etildi.

Shunga ham alohida e'tibor berish kerakki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomida e'lon qilingan tamoyillarga muvofiq,

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993. 1-son. 41-modda.

jamiyat barcha a'zolarining qadr-qimmatini, teng va daxlsiz huquqlarini e'tirof etish inson erkinliklarini ta'minlashning asosi ekanligini e'tiborga olinganligi ham qayd etilgan. Bunday tarixiy va siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan Konvensiyaga qo'shilish O'zbekiston Respublikasining Mustaqillikka erishganligining sharofatidir.

Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasida belgilangan, oilani jamiyat va davlat muhofazasida bo'lishi to'g'risida davlat g'amxo'rligi Respublikaning Fuqarolik, Oila, Mehnat va Jinoyat kodekslarida, Sog'liqni saqlash, Davlat pensiya ta'minoti to'g'risidagi qonunlarda o'z ifodasini topgan. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida xotin-qizlarning mehnat qilish, uning uchun haq olish, dam olish kabi huquqiy munosabatlarini amalga oshirishdagi keng imtiyozlari berilishi bilan birga ularning hayotga tatbiq qilinishi ham kafolatlangan.

Bolalar deyilganda amaldagi kodekslarda quyidagi iboralar ishlatiladi: «bola», «go'dak», «emizadigan bola», «kichik yoshdagi bola», «o'spirin» (14 yoshdan 18 yoshgacha), «voyaga yetmagan bolalar» (18 yoshga to'lmagan).

Sharqda bolalar tarbiyasida oila tarbiyasi, ota-onalar tarbiyasi birinchi bo'lib turgan. Bolalarning jamiyatdagi o'rni va holati ota-onasining maqomi bilan belgilangan. Jamoat tarbiyasi ikkinchi o'rinda bo'lgan.

2-§. Voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy huquqlari

Voyaga yetmagan bolalar deyilganda, o'n sakkiz yoshga to'lmagan bolalar tushuniladi. Amaldagi qonunlar bilan belgilangan bolalarning huquqlari ular tug'ilishi bilan vujudga keladi. Ularning muomala layoqati Fuqarolik kodeksining 22-moddasi va Oila kodeksining tegishli moddalari bilan belgilanadi.

Fuqaroning o'z harakatlari bilan fuqarolik huquqlariga ega bo'lish va ularni amalga oshirish o'zi uchun fuqarolik burchlarini vujudga keltirish va ularni bajarish layoqati (muomala layoqati)

u voyaga yetgach, ya'ni o'n sakkiz yoshga to'lgach to'la hajmda vujudga keladi.

Bolalar huquqi deyilganda, Oila kodeksida Birlashgan Millatlar Tashkilotining «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi»da ifodalangan terminlardan foydalanilgan. Qonunchilikda foydalanilgan «bolalarning shaxsiy huquqlari» yig'ilgan xarakterga ega bo'lib, har xil mazmuni ifodalaydigan bir xil bo'lmagan maqsadlarni nazarda tutadi.

Voyaga yetmaganlarning shaxsiy huquqlarini quyidagi birinchi darajadagi va mustaqil shaxsiy huquqlarga bo'lish mumkin: oilada yashash va tarbiyalanish huquqi; ota-onasi va boshqa qarindoshlari bilan ko'rishish huquqi; o'zini himoya qilishga bo'lgan huquqi; o'z fikrini erkin ifoda etish huquqi; ism, ota ismi va familiya olish huquqi.

Sanab o'tilgan huquqlarning har biri bolaga davlat tomonidan berilgan bo'lib, oilada tarbiyalanishi, o'zini himoya qilishi mumkin. Oila kodeksi bu huquqlarni 11-bobda belgilab, davlat o'z navbatida, birinchidan, ularning ahamiyatini ko'rsatadi, ikkinchidan, ularni amalga oshirishini kafolatlaydi. Ammo shuni bilmoq kerakki, voyaga yetmaganlarning har qanday shaxsiy huquqlari o'z mazmuniga ega bo'lib, kodeksning tegishli moddalarida aniq ifodalangan.

Oila kodeksining 65-moddasida belgilangan bolaning yashash va tarbiyalanish huquqi, avvalo, bola o'z ota-onasi bilan birga yashashi mumkin ekanligini anglatadi.

Fuqarolik kodeksining 21-moddasiga binoan, o'n to'rt yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlarning (kichik yoshdagi bolalarning) yoki vasiylikda bo'lgan fuqarolarning qonuniy vakillari ota-onalari, farzandlikka oluvchilari yoki vasiylari yashaydigan joy voyaga yetmaganlar yoki vasiylikda bo'lgan fuqarolarning yashash joyi hisoblanadi. Tabiiy, ulardan katta bo'lgan yoshdagi voyaga yetmagan bolalar ham ular bilan yashaydilar.

Bolaning oilada yashash va tarbiyalanish huquqi o'z ota-onasini bilish huquqi bilan mustahkam bog'liqdir. Bu haqda «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya»ning 7-moddasida to'g'ridan to'g'ri belgilanadi. Haqiqatda qo'shimcha shart bilan, agar bu mumkin bo'lsa, bunday holat voyaga yetmagan bolaning

huquqi sud tartibida otalik belgilanayotgan vaqtda nazarga olinadi.

Oila kodeksi 66-moddasining birinchi qismiga binoan, bolaning otasi, onasi, bobosi, buvisi, aka-ukalari, opa-singillari va boshqa qarindoshlari bilan ko'rishish huquqiga ota-onasining nikohdan ajralishi, nikohning haqiqiy emas deb topilishi yoki ota-onaning boshqa-boshqa yashashi ta'sir etmaydi.

Ota va ona alohida yashayotgan bo'lsalar, u holda bola ularning har biri bilan ko'rishish huquqiga ega. Ota-ona turli davlatlarda yashayotgan bo'lsalar ham, bola ular bilan ko'rishish huquqiga ega.

Oila kodeksi 66-moddasining 3-qismida favqulodda vaziyatlarga tushib qolgan bolaning uchrashish huquqini amalga oshirish muammosi masalasiga alohida to'xtab o'tiladi. Oila kodeksi ularga qarab turish, qamoqqa olish, hibsga olish, davlat muassasasida bo'lish va boshqa hollarni nazarda tutadi. Bu sanab o'tilgan hollar mutlaq bo'lib hisoblanmaydi.

Har qanday holatda ham bu favquloddagi holatlar voyaga yetmaganni tashqi dunyodan, oiladan, ota-onadan, yaqin qarindoshlardan ajratilganligi bilan bog'liqdir. Ular bilan uchrashish uchun berilgan bu huquq o'z mazmuni bo'yicha nafaqat insonparvarlik, shu bilan birga tarbiyalash, zarur hollarda esa qayta tarbiyalashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksining 37-moddasi voyaga yetmagan mahkumlarga yaqin qarindoshlari bilan har oyda bir marta muddati uch soatgacha bo'lgan qisqa muddatli uchrashuv imkoniyatini beradi.

Oila kodeksining 67-moddasiga binoan, bola o'z huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilish huquqiga ega.

Bolaning huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uning ota-onasi (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar), amaldagi qonunda nazarda tutilgan hollarda esa, vasiylik va homiylik organi, prokuror va sud tomonidan amalga oshiriladi.

Voyaga yetmagan bola qonunga muvofiq to'la muomala layoqatiga ega deb e'tirof etilsa, u o'z huquqi va majburiyatlarini, shu jumladan himoyaga bo'lgan huquqini mustaqil amalga oshirishga haqlidir.

Bolani himoyaga bo'lgan huquqini belgilab, Oila kodeksi yanada kengroq yangilikni olib kirdi. Endilikda voyaga yetmagan bola ota-ona (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) tomonidan qilinadigan suiiste'molliklardan himoyalani sh huquqiga ega.

Ma'lumki, har qanday fuqaroning huquqi shu bilan birga voyaga yetmagan bolalarning huquqi sud tartibida himoya qilinadi. Oila kodeksining 68-moddasi bolaning o'z fikrini ifoda etish huquqini belgilaydi; bu huquqning harakat doirasini aniqlaydi; har qanday holatlarda voyaga yetmaganlarning fikri hisobga olinadi.

Oila kodeksining 69-moddasiga binoan, bola ism, ota ismi va familiya olish huquqiga ega. Bolaga ism ota-onaning kelishuviga binoan, ota ismi esa otasining ismiga ko'ra beriladi.

Bolaning familiyasi ota-onaning familiyasiga qarab belgilanadi. Ota-ona turli familiyalarda bo'lsalar, ota-onaning kelishuviga binoan, bolaga otasining yoki onasining familiyasi beriladi. Ota-onaning xohishiga ko'ra, bolaga ota yoki ona tomonidan milliy an'analarga ko'ra boboning ismi bo'yicha familiya berilishi mumkin. Ota-ona o'rtasida bolaning ismi va (yoki) familiyasi bo'yicha kelishuv bo'lmaganda, kelib chiqqan nizo vasiylik va homiylik organi tomonidan hal etiladi.

3-§. Voyaga yetmagan bolalarning mulkiy huquqlari

Voyaga yetmagan bolalarning mulkiy huquqlari ilgari amalda bo'lgan qonunlarda o'zining ifodasini topmagan edi. Endilikda ular Oila kodeksining 90-moddasida o'zining tegishli o'rniga ega bo'ldi. Bu holat yana bir bor bolaga nisbatan unga huquq subyekti sifatida keng huquqlar belgilanganligini anglatadi.

Amaldagi qonun voyaga yetmagan bolalarning mulkiy huquqlarini to'plovchi tushuncha xarakteriga ega ekanligini inobatga olib ularning har biriga alohida e'tibor beradi.

Oila kodeksining 90-moddasiga binoan, voyaga yetmagan bolalar o'z ota-onasidan va boshqa shaxslardan qonunda nazarda tutilgan miqdorda va tartibda ta'minot olish huquqiga ega. Voyaga

yetmagan bolalar ta'minoti uchun olingan mablag', pensiya, aliment uning otasi yoki onasi tasarrufida bo'lib, bolaning ta'minoti, tarbiyasi va ta'lim olishi uchun sarflanishi kerak.

Voyaga yetmagan bolalarning mol-mulkini tasarruf etishga doir vakolatlar amalga oshirilayotganda fuqarolik qonun hujjatlarida belgilangan qoidalar qo'llaniladi. Bulardan tashqari, bolalar quyidagi mulk huquqiga ega:

sovg'a tariqasida olingan mulk;

Fuqarolik kodeksi tomonidan belgilangan meros tartibida olingan mulklar, u qonun yoki vasiyatnoma tartibida olinishidan qat'i nazar, ulardan olingan daromadlar.

Sovg'a an'anaviy va juda ko'p tarqalgan mulk olish usuli bo'lib hisoblanadi. Bunday mulk nafaqat qarindoshlardan, shuningdek, boshqa jismoniy shaxslar, hatto, yuridik shaxslardan ham olingan mulk bo'lishi mumkin.

Fuqarolik kodeksining 29-moddasiga binoan, o'n to'rt yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlar (kichik yoshdagi bolalar) uchun bitimlarni, ushbu moddaning ikkinchi qismida ko'rsatilganlardan tashqari, ularning nomidan faqat ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoki vasiylari tuzishlari mumkin.

Olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan kichik yoshdagi bolalar quyidagilarni mustaqil ravishda amalga oshirishga haqlidirlar: mayda maishiy bitimlar; tekin manfaat ko'rishga qaratilgan, notarial tasdiqlanishi yoki davlat ro'yxatidan o'tkazishni talab qilmaydigan bitimlar; qonuniy vakil yoki uning roziligi bilan uchinchi shaxs tomonidan muayyan maqsad yoki erkin tasarruf etish uchun berilgan mablag'larni tasarruf etish borasidagi bitimlar.

Kichik yoshdagi bolaning bitimlari bo'yicha, shu jumladan o'zi mustaqil tuzgan bitimlar bo'yicha uning ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoki vasiysi, agar ular majburiyatning buzilishida o'zlarining ayblari yo'qligini isbotlay olmasalar, mulkiy javobgar bo'ladilar.

Ushbu shaxslar qonunga muvofiq, kichik yoshdagi bolalar yetkazgan zarar uchun ham javobgar bo'ladilar.

4-§. Voyaga yetmagan bolalarning huquqlarini himoya qilish

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 45-moddasiga binoan, voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar va yolg'iz keksalarning huquqlari davlat himoyasidadir.

Davlat har bir shaxs, shu jumladan voyaga yetmagan bolalarning o'z huquq va erkinliklarini himoya qilishga ko'maklashadi. Shu bilan birga quyidagini nazarga olish lozimki, voyaga yetmagan bolalar o'zlarining jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga ko'ra hamma vaqt ham hayotiy vaziyatni to'g'ri baholay olmaydilar. Shuning uchun Oila kodeksi 67-moddasining 2-qismiga binoan, bolaning huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni uning ota-onasi (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) amalga oshiradilar.

Nazorat savollari

- 1. Voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy nomulkiy huquqlariga nimalar kiradi?*
- 2. Oilada voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy huquqlari.*
- 3. Oilada voyaga yetmagan bolalarning mulkiy huquqlari.*
- 4. Voyaga yetmagan bolalarning huquqlarini himoya qilish.*

XII BOB.

OTA-ONANING SHAXSIY NOMULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

Bobning maqsadi: Oila kodeksining 71-moddasi normalarini ochib berish, ota-onaning o'z bolalariga nisbatan teng huquq va majburiyatlarga ega ekanligini, ota-onalik huquqlari qonun bilan belgilangan tartibda amalga oshirilishini yoritish.

Mazkur bobda voyaga yetmagan ota-onaning huquqlari, ota-onaning bolalarga ta'lim-tarbiya berishga oid huquq va majburiyatlari, oiladan alohida yashayotgan ota (ona)ning ota-onalik huquqini amalga oshirishi kabi masalalar yoritiladi.

1-§. Voyaga yetmagan ota-onaning huquqlari

Oila kodeksida birinchi marotaba ota-onalik huquqlarini voyaga yetmagan ota-onalarga berilishi belgilandi. Unda boshqa yangiliklar to'g'risida so'z yuritilib, ota-onalarning huquqiy maqomini yuqori ko'tarib, ularning o'z bolalariga nisbatan huquq va majburiyatlarini aniqladi. Har bir ota-ona bevosita bolalariga ism berish, uni tarbiyalash, unga ta'lim-tarbiya berish, shuningdek, ularning shaxsiy hamda mulkiy huquqlarini himoya qilishda teng huquq va majburiyatlarga egadirlar. Agar ota-onalar bolalari bilan birga yashasalar, u holda qoida asosida ota-onalarning huquqlarini amalga oshirish masalalari er-xotinlarning ikkalasi bilan hal qilinishi (masalan, bolani o'qish joyini tanlash va boshqalar) ilmiy asoslangan.

Voyaga yetmagan ota-ona o'z bolasi bilan birga yashash va uning tarbiyasida ishtirok etish huquqiga ega.

O'zaro nikohda bo'lmagan voyaga yetmagan ota-ona ulardan bola tug'ilganda hamda ularning onaligi va (yoki) otaligi belgilanganda o'n olti yoshga to'lishlari bilan ota-onalik huquqlarini mustaqil ravishda amalga oshirishga haqlidirlar. Voyaga yetmagan

ota-ona bilan birgalikda tarbiyalash uchun bolaga vasiy tayinlanishi mumkin.

Bolaning vasiysi bilan voyaga yetmagan ota-ona o'rtasida kelib chiqadigan kelishmovchiliklar vasiylik va homiylik organi tomonidan hal etiladi.

Voyaga yetmagan ota-ona o'z otaligi va onaligini umumiy asoslarda e'tirof etish yoki unga e'tiroz bildirish huquqiga ega.

2-§. Ota-onaning bolalarga ta'lim-tarbiya berishga oid huquq va majburiyatlari

Oila kodeksining 73-moddasi ota-onalarni o'z bolalarini tarbiyalash huquqlarini belgilaydi. Shu bilan birga ushbu moddada o'z bolalarini tarbiyalash majburiyati ham aniqlangan.

Shunday qilib, ota-onalik huquqlari biryo'la bolalarini tarbiyalash majburiyati ham bo'lib hisoblanadi. Bu haqda Konstitutsiyaning 64-moddasida shunday deyiladi: ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar.

Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart. Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir.

Ular o'z bolalarining sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari lozim.

Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalashda boshqa barcha shaxslarga nisbatan ustunlik huquqiga ega.

Ota-ona bolalarining qonun hujjatlarida belgilangan zarur darajada ta'lim olishini ta'minlashi kerak.

3-§. Bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha ota-onaning huquq va majburiyatlari

Oila kodeksining 74-moddasi bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilishni ota-onalar zimmasiga yuklaydi. Ota-onalar o'z bolalarining qonuniy vakillaridir. Ularning har biri shundan foydalanadi.

Ota-ona o'z bolalarining vakillari bo'lganligi uchun har qanday jismoniy va yuridik shaxslar bilan bo'lgan munosabatlarda, shu jumladan sudda alohida vakolatsiz ularning huquq va manfaatlarini himoya qiladilar. Buning uchun bolaning tug'ilganligi to'g'risidagi guvohnoma yoki pasportini ko'rsatishi yetarli, chunki bundan bolaning huquqiy otasi yoki onasi ekanligi bilinib turadi.

Nikohsiz tug'ilgan bolaning huquqini himoya qilish, qoida asosida ona tomonidan amalga oshiriladi. Bunday bolaning huquqini himoya qilish amaldagi otaga agar ota o'z otaligini o'z xohishi bilan tan olsa yoki otalik sud tartibida belgilangan bo'lsa, unga yuklatiladi.

Bolaning yoshi kattalashib borgan sari fuqarolik muomala layoqati ham kengayib boradi. Shuning uchun masalan, Fuqarolik kodeksining 27, 29-moddalari o'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan, shuningdek, o'n to'rt yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlar (kichik yoshdagi bolalar)ning muomala layoqatini aniq belgilab beradi.

Bularni hisobga olib o'n to'rt yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlar uchun fuqarolik-huquqiy bitimlarni (FK 28-moddasining 2-qismida ko'rsatilgan hollardan tashqari) ular nomidan faqat ularning ota-onalari amalga oshiradilar, ya'ni o'z bolalarining qonuniy vakili sifatida qatnashadilar.

O'n to'rt yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlarning fuqarolik huquq va majburiyatlarini belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan harakatlari haqiqiy emas deb topiladi.

Biroq agar bitim kichik yoshdagi bolalar manfaatini ko'zlab tuzilgan bo'lsa, ota-onasi, farzandlikka olganlari yoki vasiyning talabi bo'yicha u sud yo'li bilan haqiqiy deb topiladi. 14 yoshga to'lgan bolalar uchun fuqarolik-huquqiy munosabatlarda ota-onalar o'z bolalarining homiylari sifatida qatnashadilar (FKning 32-moddasiga qarang).

Voyaga yetmagan bolaning o'n sakkiz yoshga to'lishi yoki uning nikoh tuzishi va boshqa hollarda voyaga yetganning to'la muomalaga ega bo'lishi alohida qarorsiz voyaga yetmagan ustidan bo'lgan homiylikni tugatadi.

4-§. Ota-onalik huquqini amalga oshirish

O'z bolalariga nisbatan (Oila kodeksining 75–78-moddalariga qarang) ota-onalarga keng huquqlarni berib, umumiy qoida bo'yicha davlat ularni amalga oshirish jarayoniga aralashmaydi. Biroq bunda davlat o'z shartlarini qo'yadi. Asosiy e'tibor ota-onalik huquqi bolalar manfaatlariga zid tarzda amalga oshirilishi mumkin emasligiga qaratiladi. (Oila kodeksi 75-moddasining 1-bandi)

Amaldagi qonunchilikka asosan, ota-onalik huquqini amalga oshirishda ota-ona bolalarning jismoniy va ruhiy sog'lig'iga, axloqiy kamolotiga zarar yetkazmasliklari lozim. Bolalarni tarbiyalash usullarini mensimaslik, shafqatsizlik, qo'pollik, insoniy qadr-qimmatini kamsituvchi harakatlardan, bolalarni haqoratlash yoki ularga tazyiq o'tkazishdan xoli bo'lishlarini ta'kidlaydi.

Agar ota-onalar o'zlarining ota-onalik huquqlarini bolalarning huquq va manfaatlariga qarshi qaratib amalga oshirsalar buning uchun ularning javobgarligi qonun tomonidan belgilangan tartibda vujudga keladi. Javobgarlik fuqarolik-huquqiy, jinoiy, ma'muriy bo'lishi mumkin. Bu aniq ota-onaning o'z bolasiga nisbatan qanday huquqni buzganligiga, ya'ni jinoiy nojo'ya ish va boshqa turdagi huquq buzilishiga bog'liq bo'ladi.

Ota yoki ona tomonidan voyaga yetmagan bolani tilamchilikka, spirtli ichimliklar iste'mol qilishga, giyohvandlik yoki psixotrop hisoblanmagan, lekin kishining aql-idrokiga ta'sir qiladigan vosita va moddalarni iste'mol etishga jalb qilish, shunday harakatlar uchun ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin sodir etilgan bo'lsa, jinoiy oqibatni keltirib chiqaradi. (Jinoyat kodeksi 127-moddasining 1-bandi)

Ota-onalarning javobgarligi oila qonunchiligi normalari asosida ham vujudga kelishli mumkin. Ma'lum shartlarning mavjud bo'lishi ota-onani ota-onalik huquqidan mahrum etishi uchun asos bo'lishi mumkin (Oila kodeksining 79-moddasiga qarang).

Oila kodeksining 75-moddasi 4-bandiga muvofiq, bolalarning ta'lim-tarbiyasiga taalluqli barcha masalalar bolalar manfaatidan

kelib chiqadi va ularning fikrini hisobga olgan holda ota-ona tomonidan o'zaro kelishuv asosida hal etiladi. Agar ota-ona o'rtasida kelishmovchiliklar mavjud bo'lsa, ular (ulardan biri) bu kelishmovchiliklarni hal qilish uchun vasiylik va homiylik organiga yoki sudga murojaat qilishga haqlidir.

Ota-onalik huquqlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bolalar o'zlarining ota-onalari yoki ulardan biri bilan yashashlari maqsadga muvofiq. Agar ota-onalar alohida yashasalar bolaning yashash joyi ota-onalarning kelishuvi bilan hal qilinadi. Agar ota-onalar o'rtasida kelishuv bo'lmasa, u holda nizo bolalar manfaatlaridan kelib chiqib, ularning fikrini hisobga olgan holda hal etiladi.

Bunda sud, bolaning ota-onadan, aka-uka, opa-singillaridan qaysi biriga bog'lanib qolganligi, bolaning yoshi, ota-onasining axloqiy va boshqa shaxsiy fazilatlarini, ota-onaning har biri bilan bola o'rtasidagi munosabatlarni, bolani tarbiyalash va uning kamoloti uchun shart-sharoitlar (ota-onasining mashg'ulot turi, ish tartibi, moddiy hamda oilaviy ahvoli va boshqalar) yaratish imkoniyatini hisobga oladi.

5-§. Boladan alohida yashayotgan ota (ona)ning ota-onalik huquqini amalga oshirishi

Oila kodeksining 76-moddasida boladan alohida yashayotgan ota (ona)ning ota-onalik huquqini amalga oshirish asosiy tamoyillari mustahkamlangan. Boladan alohida yashayotgan ota (ona) bola bilan ko'rishish, uning tarbiyasida ishtirok etish va ta'lim olish masalasini hal etishda qatnashish huquqiga ega. Bunda bola bilan yashayotgan ota (ona) bolaning ona (ota)si bilan ko'rishishga, agar bunday ko'rishish bolaning jismoniy va ruhiy holatiga, axloqiy kamolotiga zarar keltirmasa, qarshilik qilmasligi kerak.

Ota (ona) tomonidan ko'rishishlikni baholash mezoni, albatta, har xil bo'lishi mumkin. Biroq har qanday holatda ham bolaning huquq va manfaatlari ishonchli himoya qilinishi lozim. Alohida yashayotgan bolaning ota (ona) bilan ko'rishishi bolaga jiddiy ta'sir etib, shundan so'ng asabiylashib, qo'pol bo'lib qolish hollari ham

kam emas. Shu asosda ruhiy kasallik rivojlanishi hollari bo'lishi mumkin.

Ota-ona boladan alohida yashaydigan ota (ona)ning ota-onalik huquqlarini amalga oshirish tartibi to'g'risida yozma ravishda kelishuv tuzishga haqlidir. Agar ota-ona kelisha olmasalar, nizo ota-ona (yoki ulardan biri)ning talabiga binoan sud tomonidan vasiylik va homiylik organi ishtirokida hal qilinadi.

Bolaning ota-onadan bittasi bilan alohida yashashi sud majlisidan xoli, o'qituvchisi, sinf rahbari ishtirokida bolaga savol berish orqali aniqlanadi.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, 10 yoshdan oshgan bolaning xohishini olmasdan sudning chiqargan hal qiluv qarorini bajarish murakkab. Masalan, A. Petrova N. Sidorovga da'vo bilan murojaat etib, nikohdan ajrashgandan so'ng 10 va 11 yoshdagi bolalarini uning tarbiyasidan o'ziga olib berishni so'raydi. Da'vo qanoatlantiriladi.

Biroq bu hal qiluv qarorini bajarish imkoni bo'lmadi, chunki bolalar otasidan ketishlikni xohlamadilar¹. Shuning uchun bolalar otasida qoldiriladi.

6-§. Ota-onalik huquqidan mahrum qilish

Oila kodeksining 79-moddasiga binoan, ota-ona o'zlarining ota-onalik majburiyatlarini bajarmasalar, u holda ular ota-onalik huquqidan mahrum etiladilar.

Ota-onalik huquqidan mahrum etish so'nggi chora bo'lib hisoblanadi. Ota-onalik huquqidan mahrum qilish ularga ta'sir qiladigan hamma chora-tadbirlar tegishli natija bermaganidan so'ng qo'llanadi.

Oila kodeksining 79-moddasida sanab o'tilgan ota-onalik huquqidan mahrum qilish asoslari doirasi yangi oila qonunchiligida yanada kengaydi.

Ota-ona (ulardan biri) quyidagi hollarda: ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bosh tortsa, shu jumladan aliment to'lashdan

¹ Бюллетень Верховного суда РСФСР. 1973. № 5. 5-бет.

bo'yin tovlasa; uzrsiz sabablarga ko'ra o'z bolasini tug'uruqxona yoki boshqa davolash muassasasi va shunga o'xshash boshqa muassasalardan olishdan bosh tortsa; ota-onalik huquqini suiiste'mol qilsa, bolalarga nisbatan shafqatsiz muomalada bo'lsa, jumladan, jismoniy kuch ishlatga yoki ruhiy ta'sir ko'rsatsa; muttasil ichkilikbozlik yoki giyohvandlikka muhtalo bo'lgan bo'lsa, o'z bolalarining hayoti va sog'lig'iga yoxud eri (xotini)ning hayoti yoki sog'lig'iga qarshi qasddan jinoyat sodir qilgan bo'lsa, ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi mumkin.

Amaldagi Oila kodeksining 80-moddasi ota-onalik huquqidan mahrum qilish tartibini belgilaydi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilish sud tartibida amalga oshiriladi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilish to'g'risidagi ishlar ota (ona)ning (ularning o'rni bosuvchi shaxslarning), prokurorning, shuningdek, voyaga yetmagan bolalarning huquqlarini himoya qilish majburiyati yuklatilgan organ yoki muassasalarning (vasiylik va homiylik organi, voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalar, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar muassasalari hamda boshqa muassasalarning) da'vosiga binoan ko'riladi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilish to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishda bolaning ta'minoti uchun ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota-onadan (ularning biridan) aliment undirish masalasini hal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi umumlashtirish jarayonida qonun talabiga zid ravishda ota-onalik huquqidan mahrum qilingan shaxslardan aliment undirish masalasi hal etilmay qolishi, voyaga yetmagan bolalarning huquqlarini himoya qilmaslik hollarini ham aniqladi.

Jumladan, Toshkent shahar M. Ulug'bek tuman sudi tomonidan tuman prokurori da'vosi bilan javobgar A. Shkilevichning bir nafar farzandiga otalik huquqidan mahrum qilish haqida 2011-yilda hal qiluv qarori qabul qilinganda, javobgardan aliment undirish masalasi hal etilmagan. Shuningdek, Toshkent viloyati O'hangaron shahar sudi tomonidan 2011-yil 8-noyabrda shahar

prokurorining javobgar L.Brandelesga nisbatan onalik huquqidan mahrum qilish haqidagi da'vo arizasi qanoatlantirilgan, ammo javobgardan aliment undirish masalasi hal etilmagan.

Shu kabi holatni Surxondaryo viloyati Termiz tuman sudi tomonidan 2011-yil 30-dekabrda ko'rilgan (da'vogar Termiz tuman prokurori, javobgar I. Gaybullayeva) onalik huquqidan mahrum qilish haqidagi fuqarolik ishida ham ko'rish mumkin¹.

Agar sud ota-onalik huquqidan mahrum qilish haqidagi ishlarni ko'rishda ota-ona (ulardan biri)ning harakatida jinoyat alomatlari mavjudligini aniqlasa, bu haqda prokurorga xabar berishi lozim.

Sud ota-onalik huquqidan mahrum qilish haqidagi sudning hal qiluv qarori qonuniy kuchga kirgandan keyin uch kun ichida ushbu qarorning ko'chirmasini bolaning tug'ilganligi davlat tomonidan ro'yxatga olingan fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organiga yuborishi shart.

Nazorat savollari

- 1. Ota-onanning shaxsiy nomulkiy huquqlari tushunchasi.*
- 2. Ota-onalik huquqlarini amalga oshirish.*
- 3. Ota-onalik huquqidan mahrum etish.*
- 4. Ota-onalik huquqlarini himoya qilish tartibi.*

¹ O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining 2011-yil 1-yarim yillik ish rejasi 4-bo'lim 4-bandiga asosan mamlakat miqyosida ota-onalik huquqidan mahrum qilish ishlarini umumlashtirish materiallari.

XIII BOB. OTA-ONA HAMDA BOLALARNING MULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

Bobning maqsadi: ota-ona hamda bolalarning mulkiy huquq va majburiyatlari amaldagi Oila kodeksining 13-bobi 90–95-moddalari bilan tartibga solinishini, ota-ona va voyaga yetmagan bolalar oʻrtasidagi umumiy, umumiy birgalikdagi hamda ularning har birining mulkiy huquqlarini ochib berish.

Mazkur bobda ota-ona va bolalar oʻrtasidagi mulkiy huquq va majburiyatlar yoritiladi.

1-§. Ota-ona va bolalarning mulkiy huquq va majburiyatlari

Ilgari amalda boʻlgan Oʻzbekiston SSRning Nikoh va oila kodeksida (1969-yil 1-oktabr) bolalarning mulkiy huquqlari toʻgʻrisida tegishli normalar yoʻq edi. Bolalarning mulkka boʻlgan huquqlarini himoya qilishda ayrim murakkab qiyinchiliklar vujudga kelardi. Faqat yangi Oila kodeksining qabul qilinishi bilan bu muammo oila qonunchiligida oʻzining ijobiy yechimini topdi.

Oila kodeksining 90-moddasiga binoan, ota-ona hayotligida bolalar ularning mol-mulkiga nisbatan mulkdor boʻlish huquqiga ega emas. Ota-ona ham voyaga yetmagan bolalarning mol-mulkiga nisbatan mulkdor boʻlish huquqiga ega emas.

Ota-ona va bolalarning ular oʻrtasidagi umumiy mol-mulkka boʻlgan mulk huquqi Oʻzbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 18-bobi 216–227-moddalari bilan tartibga solinadi.

Avvalgi kodeksda umumiy mulk tushunchasi ikki xil: hissalariga boʻlinadigan (hissali) yoki hissalariga boʻlinmaydigan (birgalikdagi) mulk deb ajratilgan edi (128-moddasining 2-qismi). Yangi kodeksda bunday ajratish saqlab qolindi. Lekin «hissa» atamasi «ulush» degan atama bilan almashtirildi. Umumiy mulk tushunchasi faqat atamani oʻzgartirish bilan cheklanmadi, mulk egalarining tarkibiy qismi,

uning vujudga kelish asoslari, unga nisbatan egalik qilish, undan foydalanish, uni tasarruf qilish huquqlarini belgilashga qaratilgan yangi qoidalar bilan to'ldirildi.

Voyaga yetmagan bolalar o'z ota-onasidan va boshqa shaxslardan qonunda nazarda tutilgan miqdorda va tartibda ta'minot olish huquqiga ega. Voyaga yetmagan bolalar ta'minoti uchun olingan mablag', pensiya, nafaqa uning otasi yoki onasi tasarrufida bo'lib, bolaning ta'minoti, tarbiyasi va ta'lim olishi uchun sarflanishi kerak.

Voyaga yetmagan bolalarning mol-mulkini tasarruf etishga doir vakolatlar amalga oshirilayotganda fuqarolik qonun hujjatlarida belgilangan qoidalar qo'llaniladi.

Voyaga yetmagan bolalar o'z ish haqi, stipendiyasi va boshqa daromadlarini tasarruf etish. fan, adabiyot, san'at bobidagi asarlari, ixtirolari yoxud o'z intellektual faoliyati samaralarini, shuningdek, qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa mualliflik huquqini amalga oshirish, qonunga muvofiq kredit muassasalariga omonatlar qo'yish va ularni tasarruf etish hamda qonunda belgilangan (FK 29-moddasining 2-qismi) mayda maishiy bitimalarni tuzishni mustaqil amalga oshirishlari mumkin¹.

2-§. Ota-ona va bolalarning alohida mol-mulki

Oila kodeksining 91-moddasiga binoan, ota-ona va bolalarning alohida-alohida mulki bo'lishi mumkin va birga yashab turganda ular bir-birlarining roziligi bilan bunday mulkka egalik qilishlari va undan foydalanishlari mumkin.

Bolalar mulkdorlik huquqiga ega. Bu holat bolaga bo'lgan e'tibor, uni huquqning mustaqil subyekti ekanligini anglatadi.

Voyaga yetmagan bolalarning mulkka bo'lgan huquqlari yig'ma xarakterga ega bo'lgan huquqlar bo'lib, ularning har biriga Oila kodeksida alohida e'tibor beriladi. Bularning zaminida birinchi navbatda har bir voyaga yetmagan bolalar o'z ota-onasidan va

¹ O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. — T., «Adolat», 2000. 183-bet.

boshqa shaxslardan qonunda nazarda tutilgan miqdorda va tartibda ta'minot olish huquqiga ega ekanligi yotadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasiga binoan, ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar.

Bunday huquqlarning berilishi bolalarni muhim hayotiy ehtiyoji (oziq-ovqat, kiyim-kechak, turarjoy va boshqalar) birinchi navbatda ota-onalari, oilasi yoki uning o'rnini bosuvchi oila a'zolari tomonidan qondirilishini belgilaydi.

Oilada bolalarga ta'minot berishlikning bir qancha manbalari mavjud. Ularga voyaga yetmagan bolalarning normal hayotiy ehtiyojini qondirish uchun ota-onasi, farzandlikka oluvchilari ish haqining ma'lum qismini qaratish; ularga tegishli bo'lgan alimentlar, agar ota-onalar (ulardan biri) uni moddiy ta'minotidan xabar olmasa; qonun yo'li bilan bolalarga tegishli bo'lgan pensiyalar, har xil nafaqalar undiriladi.

Voyaga yetmagan bolalar ta'minoti uchun olingan mablag', pensiya, nafaqa uning otasi yoki onasi tasarrufida bo'lib, bolaning ta'minoti, tarbiyasi va ta'lim olishi uchun sarflanishi kerak.

Quyidagilar bolalarning mol-mulkka huquqlarining kelib chiqishga asos bo'lishi mumkin: mayda maishiy bitimlar tuzish, kichik tadbirkorlik yuritish; hadya shartnomasini tuzish; ish haqidan; stipendiyasidan; fan, san'at va adabiyot bo'yicha qo'lga kiritilgan yutuqlari va ixtiro yaratgan bo'lsa, undan foydalanishdan tushgan daromad; merosdan; banklarga qo'yilgan omonatlardan mol-mulk orttirish holatlari.

Voyaga yetmagan bolalar o'zlariga tegishli bo'lgan mol-mulkni o'zleri tasarruf qilolmasliklari mumkin. Bunday hollarda ularga ota-onalari va boshqa qonuniy vakillari yordam beradilar. Demak, ota-onalar oilada bolalarini mulkdorlik his-tuyg'usi asosida tarbiyalashlari lozim. Mulkdor o'z mol-mulkidan foydalanayotganda boshqalarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga putur yetkazmasligi, o'zining ustunlik mavqeyini suiiste'mol qilmasligi, fuqaroning hayoti va sog'lig'iga, atrof-tabiiy muhitga zarar yetkazmasligi kerak.

3-§. Ota-ona va bolalarning umumiy mulki

Amaldagi Oila kodeksining 92-moddasiga binoan, ota-ona va o'n to'rt yoshga to'lgan voyaga yetmagan bolalar o'rtasida qonunda belgilangan tartibda umumiy mulk huquqi vujudga kelishi mumkin.

Ota-ona va voyaga yetmagan bolalar umumiy mol-mulkni vujudga keltirish to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin.

Ota-ona va voyaga yetmagan bolalarning umumiy mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqi fuqarolik qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Oilada ota-ona va bolalarning birga yashaganligi, turmush tarzi tufayli ular o'rtasida umumiy mulk bo'lishi mumkin. Umumiy mulk huquqi faqat o'n to'rt yoshga to'lgan voyaga yetmagan bolalar bilan ota-onalari o'rtasida tuzilgan bitim yoki kelishuv asosida vujudga keladi.

Umumiy mulk bo'yicha bolalar va ota-onalar o'rtasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan munosabatlar Fuqarolik kodeksining 216–227-moddalarida nazarda tutilgan qoidalar asosida tartibga solinadi.

Olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan kichik yoshdagi bolalar quyidagilarni mustaqil ravishda amalga oshirishga haqlidirlar:

1) mayda maishiy bitimlar;

2) tekin manfaat ko'rishga qaratilgan, notarial tasdiqlashni yoki davlat ro'yxatidan o'tkazishni talab qilmaydigan bitimlar.

O'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar ota-onalari, farzandlikka oluvchilar va homiy-larning roziligisiz quyidagilarni mustaqil ravishda amalga oshirishga haqli:

1) o'z ish haqi, stipendiyasi va boshqa daromadlarini tasarruf etish;

2) fan, adabiyot va san'at asarining, ixtironing yoxud o'z intellektual faoliyatining qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa natijasi — muallifi huquqini amalga oshirish;

3) qonunga muvofiq, kredit muassasalariga omonatlar qo'yish va ularni tasarruf etish;

Ota-ona bilan bolalar o'rtasidagi mol-mulk mulkdorlardan har birining mulkiy huquqiga ko'ra, ularning ulushi aniqlanib qo'yilgan bo'lishi yoki bunday ulushlar aniqlanmay qo'yilgan bo'lishi mumkin.

4-§. Bolalarning oiladagi xususiy mulki

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasiga asosan, har bir shaxs mulkdor bo'lish huquqiga ega. Shaxsning mulkdorlik huquqi cheklanmaydi, unga mutlaq huquq sifatida beriladi. Bu huquq shaxsning yoshi bilan cheklanmaydi. Ko'pchilik qatori voyaga yetmagan bolalar ham xususiy mulk egasi bo'lishlari mumkin.

Mamlakatimizda barcha fuqarolarga amaldagi qonunlar bilan ~~man etilmagan har qanday shartnomalarni tuzish~~ huquqi berilgan. Ota-onalar ham o'z bolalari bilan shunday shartnomalar tuzishlari mumkin. Hayotda ota-onalar bilan bolalar o'rtasida, ko'pincha, hadya shartnomasi tuziladi. Bola o'ziga tegishli bo'lgan mulkdan olgan daromadiga ham mulkdor bo'lishi mumkin.

O'n olti yoshga to'lgan voyaga yetmagan bolalar mehnat shartnomasi bo'yicha ishlab yoki ota-onasi, farzandlikka oluvchilar yoxud homiysining roziligida tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanib xususiy mulk orttirishlari mumkin.

Bola xususiylashtirish tufayli olgan uyga, kvartiraga (ularning qismiga) xususiy mulkdor bo'lishi mumkin. Xususiylashtirish tufayli berilgan uylar nafaqat voyaga yetgan bolalarga, shuningdek, oila a'zolari hisoblangan 14 yoshdan 18 yoshga to'lmagan voyaga yetmagan bolalarga ham o'tishi mumkin. Agar uyda faqat voyaga yetmagan bolalar yashasalar, u holda vasiylik va homiylik organlari ularni bolalarning nomiga hujjatlashtirib berishga yordam beradilar.

Voyaga yetmagan bolalarning kundalik ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan shaxsiy foydalanishdagi buyumlari, kiyim-bosh, poyabzal, ishlab chiqarish qurol va aslahalari, o'quv anjomlar va boshqalar ularning xususiy mulki hisoblanadi.

5-§. Voyaga yetmagan bolalarning xususiy mulkini boshqarish va tasarruf etish

Fuqarolik qonunchiligi bolalarga o'z mulkini mustaqil ravishda tasarruf etish huquqini beradi. Bolalarning bu imkoniyatlari Fuqarolik kodeksining tegishli moddalari bilan belgilanadi. Hozirgi vaqtda ayrim voyaga yetmagan bolalar muruvvat uylarida istiqomat vaqtlarida ularning nomlariga jamg'arma banklariga pul mablag'lari qo'yish an'anaga aylanib bormoqda. Ularning bu mablag'larini muhofaza qilish ularni boshqarish va tasarruf etish muassasalari, vasiylik va homiylik organlari tomonidan hal qilinishi lozim.

Voyaga yetmagan bolalar nomiga ota-onalari va boshqa shaxslar tomonidan qo'yilgan mablag'larni boshqarish va tasarruf etish Fuqarolik kodeksi qoidalari asosida amalga oshiriladi.

Voyaga yetmagan bolalar nomiga qo'yilgan pul mablag'lari, bolalar o'n to'rt yoshga kirgunga qadar ularning ota-onalari yoki boshqa qonuniy vakillari tomonidan tasarruf etilishi mumkin. Ular o'n to'rt yoshga to'lgandan keyin esa, faqat o'zlari tomonidan ota-onalari yoki boshqa qonuniy vakillarning roziligi bilan tasarruf etilishi mumkin.

Kichik yoshdagi bolalar (14 yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlar), olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lganlar: mayda maishiy bitimlar tuzishlari, tekin manfaat ko'rishga qaratilgan, notarial tasdiqlashni yoki davlat ro'yxatidan o'tkazishni talab qilmaydigan bitimlarni tuzishlari mumkin.

Mayda maishiy bitimlar tushunchasi aniq bo'lmasligi ham mumkin, chunki bizning davrimizda ashyoning qadri va uning bahosi tez o'zgarib turmoqda. So'zsiz har bir oilada bolani moddiy ta'minlash darajasi o'zgarishi tufayli uni qondirish ham o'zgarib bormoqda. Uni belgilashda ota-onaning madaniyati, oila pedagogikasi va ularning maqsadi oxirgi o'rinda turmaydi. Shuning uchun kundalik hayotda mayda maishiy bitimlar tushunchasi kam uchramoqda.

Ota-ona va voyaga yetmagan bolalar o'rtasida kelib chiqqan mulkiy nizolar sud tomonidan umumiy asoslarda hal qilinadi.

O'n to'rt yoshga to'lmagan kichik yoshdagi voyaga yetmagan bolalar o'z huquqlarini sudda himoya qila olmaydilar. Ularning ota-onalari esa, nizo munosabati bilan ishda taraf sifatida ishtirok etganliklari tufayli, voyaga yetmagan bolalarning qonuniy vakili sifatida ishtirok eta olmaydilar. Shuning uchun, kichik yoshdagi bolalarning mulkiy huquqlarini himoya qilish qonuniy vakil sifatida vasiylik va homiylik organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Nazorat savollari

- 1. Ota-ona va voyaga yetmagan bolalarning mulkiy huquq va majburiyatlari tushunchasi, vujudga kelish asoslari.*
- 2. Ota-ona va voyaga yetmagan bolalar o'rtasidagi umumiy birgalikdagi mulklar.*
- 3. Ota-ona va voyaga yetmagan bolalar har birining xususiy mulklari tarkibi.*
- 4. Voyaga yetmagan bolalarning xususiy mulkini boshqarish.*

XIV BOB. ALIMENT MAJBURIYATLARI

Bobning maqsadi aliment huquq va majburiyatlarini to'laqonli ravishda ochib berishdan iborat.

Mazkur bobda aliment tushunchasi, aliment huquq va majburiyatlari tushunchasi, alimentlar to'g'risida umumiy qoidalar, aliment huquq va mujburiyatlarining vujudga kelish asoslari kabi masalalar ochib beriladi.

1-§. Aliment majburiyatlarining umumiy qoidalari

Alimentlar (lotincha alimentum so'zi «oziq-ovqat», «nafaqa», «ta'minot», «boqish uchun mablag'lar», degan ma'nolarni anglatadi) — bir shaxsning ikkinchi shaxsga majburan to'laydigan moddiy narsasi.

Aliment majburiyatlari oila a'zolari o'rtasida sodir bo'ladi.

Amaldagi qonunchilikda bir tomonda davlat, ikkinchi tomonda jismoniy shaxs ishtirok etsa yoki ijtimoiy huquqiy munosabatlar sodir bo'lsa, u holda «nafaqa» so'zi ishlatiladi. Agar oilaviy huquqiy munosabat bo'lib, unda oila a'zolari ishtirok etsalar, u holda «aliment» so'zi ishlatiladi.

Aliment majburiyatlari mulkiy huquqiy munosabatlar doirasiga kirib shu bilan birga o'zining ba'zi bir maxsus belgilariga va xususiyatlariga ham ega. Aliment majburiyatining fuqarolik huquqidagi majburiyatdan farq qiladigan tomonlari ham bor¹. Bu belgilar quyidagilardan iborat: aliment majburiyatlarining kelib chiqish asoslari birinchidan qonunda imperativ asosda belgilangan (qonqarindoshlik, mehnatga layoqatsizlik, muhtojlik), ikkinchidan, aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv, aliment majburiyatlari shaxsiy xarakterga ega. U aliment to'lashga majbur bo'lganning, shuningdek, talab qiluvchi shaxsning vafoti tufayli tugallanadi,

¹ *Qarang: А.И. Пергамент. Алиментные обязательства по советскому праву. Автореферат кандидатской диссертации. —М., 1951.*

meros bo'yicha boshqa shaxslarga o'tmaydi. Ularga talab qilishni boshqalarga o'tkazish va qarz qoidasi tatbiq etilmaydi: aliment majburiyatlari bepuldir. Agar xatolikka yo'l qo'yib undirilgan bo'lsa ham qaytarilmaydi. Yolg'on ma'lumotlarga va qalbaki hujjatlarga asoslangan hollar bundan mustasnodir; aliment majburiyatlari davomli bo'ladi. Aliment kelajak vaqt uchun olinib, da'vo qilingan kundan boshlab har oyda undiriladi. Bolalar uchun aliment ular voyaga yetgunlariga qadar undirilishi mumkin.

Amaldagi qonunda aliment majburiyatlarida bir qator yangi qoidalar belgilangan.

Yangi oila qonuni aliment undirishning uch tartibini belgilaydi: aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv tuzish (17-bob, 130-134-moddalar), alimentni ixtiyoriy to'lash (18-bob, 135-modda), alimentni sud tartibida undirish (18-bob, 136-modda).

Amaldagi qonunehilik bu uch tartib o'rtasidagi farqlarni aniq belgilab beradi. Aliment to'lash to'g'risidagi kelishish mavjud bo'lganida sud tartibida aliment undirishga yo'l qo'yilmaydi.

Aliment majburiyati bu shunday huquqiy munosabatki, ular qonunda belgilangan yuridik faktlar sodir bo'lganida sodir bo'ladi. Taraflar o'zaro kelishganda yoki sudning hal qiluv qarori mavjud bo'lganida bir xil oila a'zolari boshqa oila a'zolariga to'lashga majbur bo'ladi, so'ngisi esa uni talab etish huquqiga ega bo'ladi.

Jamiyatda aliment to'g'risidagi tushunchalar o'zgarib turadi. Sovet davrining 20-yillarida alimentlar «ijtimoiy ta'minotning yasama, sun'iysi»¹, degan tushuncha mavjud edi. Ijtimoiy ta'minotning rivojlanishi aliment majburiyatining asta-sekin yo'q bo'lib ketishiga olib keladi degan nazariya mavjud edi. Keyinchalik bu nazariya o'z o'rnini yo'qotdi. Biroq aliment majburiyati bilan ijtimoiy ta'minotning rivojlanish tizimi o'rtasida so'zsiz bog'lanish bor, chunki ular umumiy bir maqsadni, u ham bo'lsa, voyaga yetmagan muhtoj shaxslarga moddiy ta'minot berishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Bizning mamlakatda oldingidek boshqa mamlakatlarga qaraganda moddiy ta'minot beruvchilar doirasi keng.

¹ *Гайхберг А.Г.* Брачное, семейное, опекуное право советских республик. — М., 1920. 62-бет.

Davlat ijtimoiy yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz shaxslarni ijtimoiy ta'minot hisobidan zarur mablag'lar bilan ta'minlashni kafolatlaydi.

Aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv, sud yo'li bilan aliment undirish huquqiga ega bo'lgan shaxslar o'rtasida ham (Oila kodeksi 18-bobining 131-moddasiga binoan), bunday huquqqa ega bo'lmaganlar o'rtasida ham tuzilishi mumkin, chunki bu holatda aliment to'lash majburiyatini ixtiyoriy ravishda o'z zimmasiga olish to'g'risida gap boradi. Masalan, Oila kodeksining 16-bobiga ko'ra, uy-ro'zg'or ishlari bilan shug'ullanuvchi mehnatga layoqatli er yoki xotinga, amaldagi xotin yoki er, vasiy, homiy va ularning homiyligidagilar, amaki-tog'alar, amma-xolalar va jiyalar hamda qonun bilan sud tartibida aliment talab qilinish huquqiga ega bo'lgan shaxslar doirasiga kiritilmagan boshqa shaxslar tomonidan aliment to'lash to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin.

Oila kodeksining 130-moddasiga binoan, aliment to'lash to'g'risida kelishuv tuzish uchun muomalaga layoqatli bo'lish talab etilmaydi.

14 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar hamda sud tartibida muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar nomidan kelishuv ularning qonuniy vakillari (voyaga yetmaganlarning ota-onalari, vasiylari, homiylari) tomonidan tuziladi. 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar hamda muomala layoqati sud tartibida cheklangan shaxslar o'z qonuniy vakillarining roziligi bilan aliment to'lash to'g'risida kelishuv tuzadilar.

Oila kodeksining 131-moddasida kelishuvni yozma ravishda tuzish va uni notarial tarzda tasdiqlash shartligi belgilangan. Notarial tartibda tasdiqlanmagan aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv haqiqiy hisoblanmaydi.

Biroq aliment to'lash to'g'risida (yozma shaklda) kelishuv tuzgan tomonlardan biri amalda uni ijro etishga kirishgan bo'lsa-yu, ikkinchi tomon uni notarial tasdiqlashdan bo'yin tovlayotgan bo'lsa, Fuqarolik kodeksining 12-moddasiga muvofiq, kelishuv sud tartibida haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Bunday holatda keyinchalik kelishuvni notarial tasdiqlash talab etilmaydi.

Notarial tasdiqlangan kelishuv o'z ijro kuchiga ko'ra ijro varaqasiga tenglashtiriladi. Bu esa aliment ushlab qolish uchun boshqa hujjatlarni ko'rsatish talab qilinmasligini bildiradi. Notarial tasdiqlangan kelishuvni jo'natish, hisobga olish va saqlashga nisbatan ijro varaqalarini jo'natish, hisobga olish va saqlash qoidalari qo'llaniladi.

Aliment to'lash to'g'risidagi Fuqarolik kodeksining 150-moddasida belgilangan da'vo qo'zg'atish muddati doirasida e'tiborsiz qoldirilishi ham, rad etilishi ham mumkin.

Aliment to'lash to'g'risidagi kelishuvning tomonlarning o'zaro kelishuvlariga binoan o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi yozma ravishda amalga oshirilib notarial tasdiqlanishi zarur.

Oila kodeksining 16-bobiga binoan, aliment kelishuvlarini quyidagi shaxslar tuzishlari mumkin:

a) ota-onalar o'zlarining voyaga yetmagan bolalarini ta'minlash to'g'risida. Agar aliment 14 yoshga to'lmagan bolalarga beriladigan bo'lsa, u holda kelishuv aliment to'lovchi ota yoki ona bilan ona yoki ota o'rtasida tuziladi, bunda ikkinchi tomon sifatida farzandlikka oluvchi ota yoki onasi, vasiysi yoki farzandlikka oluvchisining roziligi bilan kelishuv tuzadilar;

b) ota-onalar yordamiga muhtoj, mehnatga layoqatsiz voyaga yetgan farzandlarini ta'minlash to'g'risida. Ota-onalar bunday kelishuvni o'zlarining mehnatga yaroqli, voyaga yetgan farzandlari bilan ham tuzishlari mumkin;

v) mehnatga layoqatli farzandlari o'zlarining mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj ota-onalarini ta'minlash to'g'risida. Bunday holatda kelishuv voyaga yetgan har bir farzand bilan ota va onaning har biri o'rtasida, tomonlardan biri muomalaga layoqatsiz bo'lgan hollarda esa uning qonuniy vakili o'rtasida tuziladi. Bunday bitim ota-onalar mehnatga layoqatsizligi va muhtojligidan qat'i nazar, tuzilishi mumkin;

g) er-xotindan biri mehnatga layoqatsiz, muhtoj bo'lgan hollarda, masalan, xotin homiladorligi davrida hamda umumiy farzand tug'ilganidan keyin uch yil davomida yoki er yoxud xotin nogiron umumiy farzandni parvarish qilayotganida u 18 yoshga to'lgunicha yo bo'lmasa 1-guruh nogironi bo'lgan umumiy

farzandni parvarish qilayotganida er-xotinlar aliment kelishuvi tuzishlari mumkin. Bitimda, aliment oluvchi er yoki xotin mehnatga layoqatsizligi yoki muhtojligidan qat'i nazar, ulardan birini ta'minlash nazarda tutilishi mumkin;

d) sobiq er-xotinlar, nikoh mavjudligi davrida ham, ular nikohdan ajralganidan keyin ham. Sobiq er yoki xotin mehnatga layoqatsizligidan yoki muhtojligidan qat'i nazar, bunday kelishuvni tuzishlari mumkin;

e) shunday bitim tuzishlari mumkin bo'lgan aka-ukalar va opa-singillar;

j) bobolar va buvilar. Ular nabiralari bilan o'zlarini ta'minlash to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin;

z) bobolari va buvilarini ta'minlash to'g'risida kelishuv tuzish huquqiga ega nabiralari;

i) voyaga yetgan amaldagi tarbiyalanuvchilar. Ular o'zlarining sobiq amaldagi tarbiyachilarini ta'minlash to'g'risida kelishuv tuzish huquqiga egadirlar;

k) voyaga yetgan asrandi o'g'illar va qizlar. Ular o'gay otalari yoki o'gay onalarini ta'minlash to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin.

Oila kodeksining 145-moddasida xorijiy davlatga doimiy istiqomat qilish uchun jo'nab ketayotgan shaxs bilan aliment to'lash to'g'risida kelishuv tuzish mumkinligi nazarda tutilgan. Bu kelishuvda tomonlar aliment olish huquqiga ega bo'lgan shaxslarni ta'minlashning har qanday usulini ko'zda tutishga haqlidirlar.

Kelishuvga muvofiq, voyaga yetmagan bolalar uchun belgilanadigan aliment miqdori ular sud tartibida undirganda olish mumkin bo'lgan aliment miqdoridan kam bo'lmasligi kerak. Bu miqdor Oila kodeksining 99-moddasi bilan belgilab qo'yilgan va bir bola uchun ish haqi va (yoki) boshqa daromadning 1/4 qismini, ikki bola uchun 1/3 qismini va uchta hamda undan ortiq bola uchun 1/2 qismini tashkil qiladi.

Alimentlar aliment to'lashga majbur shaxsning ish haqi va (yoki) boshqa daromadiga nisbatan hissada muntazam (har oyda, har chorakda va shu kabi) to'lanadigan qat'iy pul miqdorida mulk berish yo'li bilan, shuningdek, bo'lakcha usullarda to'lanishi

mumkin. Kelishuvda to'lashning turli usullarini aralash qo'llanish nazarda tutilishi mumkin.

Aliment miqdorini indekslash tartibi. Indekslashning eng keng tarqalgan usuli – aliment miqdorini eng kam ish haqiga yoki chet el valutasiga bog'liq qilib qo'yish.

Kelishuv, tomonlarning o'zaro kelishuviga binoan, istalgan paytda o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Bu ish ham kelishuv tuzilgan tartibda amalga oshirilishi kerak.

Tomonlarning moddiy yoki oilaviy ahvoli jiddiy ravishda o'zgargan hamda aliment kelishuvini o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risida kelishuvga erishilmagan holatlarda manfaatdor tomon ushbu kelishuvni o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risidagi da'vo bilan sudga murojaat qilish huquqiga ega.

Aliment kelishuvidagi tomonlardan biri, odatda, mehnatga layoqatsiz muhtoj shaxs bo'lib, uning manfaatlarini qattiq himoya qilish talab etiladi. Shu munosabat bilan Oila kodeksi aliment to'lash to'g'risidagi kelishuvni, uni o'zgartirishning Fuqarolik kodeksining 383-moddasida belgilangan umumiy tartibiga qaraganda ancha ixcham tartib bo'lgan, sud nazorati ostida o'zgartirishni nazarda tutadi.

2-§. Ota-ona hamda bolalarning aliment huquqi va majburiyatlari

Ota-ona hamda bolalarning aliment huquqi va majburiyatlari aliment majburiyatlarining birinchi toifasiga kiradi. Ota-onalar va bolalar boshqa qarindoshlari bo'lish-bo'lmasliklaridan qat'i nazar, bir-birlariga moddiy ta'minot berishga majburlar.

Ota-onalarni voyaga yetmaganlarga aliment to'lash majburiyatining asosi bo'lib, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi qon-qarindoshlik va voyaga yetmagan bolalarning mavjud bo'lishligi hisoblanadi. Ishlashi yoki ishlamasligidan qat'i nazar, 18 yoshga to'lmagan bolalar voyaga yetmagan bola bo'lib hisoblanadilar.

Oila kodeksining 96-moddasiga binoan, ota-ona voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berishi shart. Voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berish majburiyatini ixtiyoriy ravishda

bajarmagan ota (ona) dan sudning hal qiluv qaroriga asosan aliment undiriladi.

Voyaga yetmagan bolalarga aliment to'lash haqida ota-ona o'rtasida kelishuv bo'lmaganda yoki aliment ixtiyoriy ravishda to'lanmaganda va ota-onadan birortasi ham aliment undirish to'g'risida sudga da'vo ariza bilan murojaat qilmagan hollarda, vasiylik va homiylik organlari voyaga yetmagan bolaning ta'minoti uchun ota yoki onadan qonunda belgilangan miqdorda aliment undirish to'g'risida da'vo qo'zg'atishga haqlidir¹.

Agar voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berish haqida ota-ona o'rtasida kelishuv bo'lmasa, ularning ta'minoti uchun aliment sud tomonidan ota-onaning har oydagi ish haqi va (yoki) boshqa daromadining bir bola uchun to'rt dan bir qismi; ikki bola uchun uchdan bir qismi; uch va undan ortiq bola uchun yarmisi miqdorida undiriladi. Bu to'lovlarning miqdori, taraflarning moddiy yoki oilaviy ahvolini va boshqa e'tiborga loyiq holatlarni hisobga olgan holda, sud tomonidan kamaytirilishi yoki ko'paytirilishi mumkin. Har bir bola uchun undiriladigan aliment miqdori qonun hujjatlari bilan belgilangan eng kam ish haqining uchdan bir qismidan kam bo'lmasligi kerak (Oila kodeksining 99-moddasi).

3-§. Bolalarning ta'minoti uchun aliment undirish

Amaldagi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 64-moddasiga muvofiq, ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburlar.

Amaldagi qonunda voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlaganlik uchun jinoiy javobgarlik belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 122-moddasiga binoan, moddiy yordamga muhtoj bo'lgan voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxsni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash, ya'ni ularni moddiy jihatdan ta'minlash

¹ O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 2003-yil 12-dekabrda qonuni tahririda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2004, 1-2-son, 18-modda.

uchun sudning hal qiluv qaroriga binoan undirilishi lozim bo'lgan mablag'ni jami bo'lib uch oydan ortiq muddat mobaynida to'lamaslik, eng kam oylik ish haqining ellik barobarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq bilan jazolanadi.

Ota-onaning voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bolalariga nisbatan tegishli majburiyatlari Oila kodeksining 100-moddasida belgilab qo'yilgan.

Voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bolalariga aliment to'lash ota-onaning majburiyatidir. To'lanadigan aliment miqdori taraflarning moddiy va oilaviy ahvolini hisobga olib qat'iy summada belgilanadi. Bunday aliment oyma-oy to'lanadi.

Amaldagi qonunda voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bolalariga aliment to'lashdan bosh tortgan ota-onaning javobgarligi belgilangan.

4-§. Bolalarning o'z ota-onalariga aliment to'lash majburiyatlari

Oila kodeksining 109-moddasiga binoan, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj o'z ota-onasiga ta'minot berishlari va ular to'g'risida g'amxo'rlik qilishlari shart.

Qonun bilan mustahkamlangan, mehnatga layoqatli voyaga yetgan bolalarning o'z ota-onalariga g'amxo'rlik qilish majburiyati, birinchi navbatda, bolalarning ma'naviy burchi va vazifasi hisoblanadi. O'zbek xalqida ota-onalarga g'amxo'rlik qilish bolalarning muqaddas burchi hisoblanadi. Bu majburiyatni bolalar o'z xohishlari bilan bajarib kelmoqdalar.

Moddiy yordamga muhtoj mehnatga layoqatsiz ota-ona foydasiga aliment undirilishi vaqtida ota-onaning ham, bolalarning ham moddiy, oilaviy sharoitlari, shuningdek, taraflarning e'tiborga loyiq barcha holatlari hisobga olinishi lozim.

Yordamga muhtoj mehnatga layoqatsiz ota-onaga aliment to'lash to'g'risidagi da'vo oiladagi barcha mehnatga layoqatli voyaga yetgan bolalarga nisbatan qo'zg'atilishi mumkin.

5-§. Ota-onalar va bolalarning yordamchi xarajatlarda ishtirok etishlari

Oila kodeksining 111-moddasiga binoan, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar ota-onasining kasalligiga va boshqa uzrli sabablarga ko'ra qilinadigan qo'shimcha xarajatlarda ishtirok etishlari shart. Bu qoida qonunchilikda yangilikdir. Har bir voyaga yetgan bolaning zimmasiga yuklatiladigan qo'shimcha xarajatlarni qoplash summasini belgilashda ularning moddiy sharoitlari hisobga olinadi.

6-§. Nizo sudda hal etilgunga qadar aliment undirish

Umuman amaldagi qonunlarga ko'ra, aliment sudga murojaat qilingan kundan boshlab sudning hal qiluv qarori bilan undiriladi. Ammo Oila kodeksining 112-moddasiga binoan, aliment undirish to'g'risidagi nizo uzil-kesil hal etilgunga qadar sudya shu nizo bo'yicha undan belgilangan miqdorda vaqtincha aliment undirish to'g'risida ajrim chiqarishi mumkin. Bunda moddiy ta'minot sudning ajrimi bilan, ta'minot berishi gumon qilinayotgan shaxsdan ma'lum summada undirilishi mumkin.

Nazorat savollari

- 1. Aliment tushunchasi va mohiyati.*
- 2. Aliment huquq va majburiyatlarining vujudga kelish asoslari.*
- 3. Ota-onaning voyaga yetmagan bolalariga to'laydigan alimenti*
- 4. Nizo sudda hal etilgunga qadar aliment undirish.*

XV BOB.
ER-XOTINLAR VA SOBIQ ER-XOTINLARNING
ALIMENT MAJBURIYATLARI

Bobning maqsadi er-xotinlar va sobiq er-xotinlar o'rtasidagi aliment majburiyatlarini yoritish.

Mazkur bobda er-xotinlar o'rtasidagi aliment majburiyatlarining vujudga kelishi, sobiq er-xotinlar o'rtasidagi aliment majburiyatlarining mazmuni, uning o'zgarishi, bekor bo'lishi kabi masalalar ochib beriladi.

1-§. Er-xotin o'rtasidagi aliment majburiyatlari

Er-xotinning aliment huquq va majburiyatlari, ya'ni birbirlariga moddiy ta'minot berish majburiyatlari mulkiy huquq va majburiyatlar turlaridan biri hisoblanadi. Bu masala bo'yicha jinsiy holat hech qanday imtiyoz belgilamaydi.

Er-xotinlar va sobiq er-xotinlarning aliment majburiyatlari Oila kodeksining 15-bob, 117–121-moddalari bilan tartibga solinadi.

Agar er va xotin xohlasalar, Oila kodeksining 31-moddasiga muvofiq, nikoh shartnomasida o'zaro moddiy ta'minot berish bo'yicha huquq va majburiyatlar belgilash yoki aliment to'lash to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin (Oila kodeksining 130-moddasi).

Oila kodeksining 117-moddasida er-xotinning bir-biriga moddiy ta'minot berish majburiyatlari belgilangan. Unga muvofiq, «Er-xotin bir-biriga moddiy yordam berishi shart. Bunday yordam berishdan bosh tortilgan taqdirda, yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz er yoki xotin, shuningdek, xotin homiladorlik davrida va o'rtada bola tug'ilgan kundan boshlab uch yil davomida, o'rtadagi nogiron bola o'n sakkiz yoshga to'lguncha yoki bolalikdan 1-guruh nogironi bo'lgan o'rtasidagi bolaga qaragan yordamga muhtoj er (xotin) yordam berishga qodir bo'lgan xotin (er)dan sud tartibida ta'minot (aliment) olish huquqiga ega».

Er yoki xotinga beriladigan ta'minot mablag'ining miqdori sud tomonidan ta'minot to'lovchining va oluvchining moddiy va oilaviy ahvolini hisobga olgan holda, har oyda to'lanadigan qat'iy summada belgilanadi. Biroq bu summa qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqining uchdan bir qismidan kam bo'lmashligi lozim.

Er yoki xotinga aliment, agar umuman yashashi uchun mablag'i bo'lmaganda, shuningdek, mablag'i bo'lsa ham, muhtoj bo'lsa tayinlanishi mumkin.

Ushbu turdagi nizolarni ko'rishda sud quyidagi holatlarni aniqlashi lozim, chunonchi: muhtoj er (xotin)ning yashashi uchun mablag'ga ega yoki ega emasligini va bu mablag' uning asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli yoki yetarli emasligini; er (xotin)ning bolalari va boshqa boqimandalari bor-yo'qligini; muhtoj er (xotin)ning voyaga yetmagan bolalaridan moddiy yordam olish yoki olmasligini va shu kabi boshqa holatlar.

Aliment to'lovchi yoki oluvchi er yoki xotinning moddiy va oilaviy ahvolidagi o'zgarish ularning hayotiga katta ta'sir etishi mumkin. Bu esa manfaatdor er yoki xotinga sudga murojaat etib aliment miqdorini o'zgartirish yoki uni kamaytirishni talab qilish huquqini beradi.

Er yoki xotinni ta'minot berish majburiyatidan ozod qilish yoxud bu majburiyatni ma'lum muddat bilan cheklash sudning hal qiluv qaroriga asosan yo'l qo'yiladi. Hal qiluv qarorini chiqarishda sud holatlarni nazarga olishi mumkin. Nikohda qisqa vaqt turgan bo'lsalar; o'ziga nafaqa talab qilayotgan er yoki xotin oilada o'zini nomunosib tutgan bo'lsa; agar yordamga muhtoj er yoki xotin spirtli ichimliklar, narkotik moddalarni suiiste'mol qilish yoki qasddan jinoyat sodir etib, uch yildan kam bo'lmagan muddatga sud tomonidan hukm qilingan bo'lsa. Er yoki xotinni ta'minot berishdan ozod etish yoki bu majburiyatni muddat bilan cheklash uchun yuqorida keltirilgan shartlardan bittasi bo'lishi lozim. Ammo bunday holatlar mavjud bo'lganda ham, har bir vaziyatda sud ishning aniq holatiga qarab da'voni qondirishi yoki uni rad etishi mumkin.

Masalan, nikohda bo'lish muddatining uzoq yoki qisqaligiga qarab sud tomonidan hal qilinadi. Er yoki xotinning oilada o'zini

nomunosib tutganligini aniqlash ham sudga tegishlidir. Ammo boshqa tomon bu sharoitni isbotlashi lozim. Shu maqsadda hujjatlar (masalan, sud yoki boshqa organlarning qarorlari, tavsiyanomalari va boshqalar)dan foydalanish mumkin. Shuningdek, er yoki xotinning nomunosib xulqini tasdiqlaydigan faktlar va boshqa isbotlar talab etiladi. Qonun nomunosib xulq-atvorni faqat nikoh davridagi hayot bilan bog'lamaydi. Nikohdan o'tgunga qadar va nikohdan keyin ham mehnatga layoqatsizlik yoki muhtojlik vujudga kelishi mumkin.

Er yoki xotinning moddiy ta'minot bo'yicha nafaqa olish yoki berish majburiyati, aliment undirish uchun zarur bo'lgan sharoitlar tugashi bilan; er yoki xotinning mehnat qobiliyati tiklanishi (agar mehnatga layoqatsizlik nogironlik tufayli sodir bo'lgan bo'lsa); muhtojlik tugashi (masalan, davlatdan pul yordami olish, pensiya, ~~meros olish~~ hamda boshqa manbalardan yashash uchun mablag' olish tufayli, masalan, aliment olayotgan tomonning katta pul yutug'ini olishi) bilan, shuningdek, aliment to'lovchi tomonning ta'minot berish imkoniyati bo'lmay qolishi bilan tugaydi.

Nikohdan ajralib aliment olayotgan shaxsning yangi nikohga o'tishi ham aliment to'lashning tugashiga asos bo'ladi. Chunki nikoh tuzish munosabati bilan u ikkinchi tomonning moddiy ta'minot berish majburiyatini o'z zimmasiga oladi.

2-§. Sobiq er-xotinlar o'rtasidagi aliment majburiyatlari

Amaldagi Oila kodeksining 118-moddasiga muvofiq, yetarli mablag'ga ega bo'lgan sobiq er (xotin)dan:

sobiq xotin homiladorlik davrida va o'rtada bola tug'ilgan kundan boshlab uch yil davomida;

o'rtadagi nogiron bola o'n sakkiz yoshga to'lguncha yoki bolalikdan 1-guruh nogironi bo'lgan bolaga qaragan yordamga muhtoj sobiq er (xotin);

nikohdan ajralgan paytdan boshlab besh yil ichida pensiya yoshiga yetgan yordamga muhtoj xotin (er), agar er-xotin uzoq

vaqt nikohda turishgan bo'lsa, sud tartibida aliment talab qilish huquqiga egadir.

Nikohdan ajralgandan keyin sobiq er yoki xotinga to'lanadigan aliment miqdori va uni to'lash tartibi sobiq er-xotin o'rtasidagi kelishuv bilan belgilanishi mumkin.

Mamlakatimizda bozor iqtisodiyotiga o'tilayotganini hisobga olib, er-xotin (sobiq er-xotin) o'rtasida aliment to'lash to'g'risida kelishuv mavjud bo'lmagan hollarda er yoki xotinga (sobiq er yoki xotinga) sud tartibida undirib beriladigan aliment miqdori sud tomonidan er yoki xotinning (sobiq er yoki xotinning) moddiy va oilaviy ahvolini hamda taraflarning e'tiborga loyiq boshqa manfaatlarini e'tiborga olib, har oyda pul bilan to'lanadigan qat'iy summada belgilanadi, biroq bu summa qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqining uchdan bir qismidan kam bo'lmasligi lozim.

Oila kodeksining 120-moddasi er va xotinni bir-birlariga ta'minot berish majburiyatidan ozod qilish yoki bu majburiyatni muayyan muddat bilan cheklash hollarini belgilab beradi.

Sud quyidagi hollarda:

agar er-xotin nikohda qisqa vaqt mobaynida bo'lgan bo'lsa;

agar o'z ta'minoti uchun mablag' to'lanishini talab qilayotgan er yoki xotinning noloyiq xulq-atvori tufayli nikohdan ajratilgan bo'lsa;

agar yordamga muhtoj er yoki xotinning mehnatga layoqatsiz bo'lib qolishi uning spirtli ichimliklarni, giyohvandlik vositalarini, psixotrop moddalarni suiiste'mol qilishi yoki qasddan jinoyat sodir etishi oqibatida yuz bergan bo'lsa, er (xotin)ni yordamga muhtoj mehnatga layoqatsiz xotin (er)ga ta'minot berish majburiyatidan ozod qilishi yoxud bu majburiyatni muayyan muddat bilan cheklab qo'yishi mumkin.

Amaldagi qonunda nikohning qisqa vaqt davom etganligi er yoki xotinni ta'minot berishdan ozod etish uchun sabab bo'lishi mumkin deb ko'rsatilgan. Ammo moddiy ta'minot berishni talab qilish huquqini beradigan nikohning davomiylik muddati belgilanmagan. Bu masala har bir fuqarolik ishida sud tomonidan hal etiladi. Tajribada esa, qoida tariqasida, 5 yilgacha bo'lgan davr qisqa davom etgan nikoh hisoblanadi.

Farzandlarni tarbiyalash va ularga ta'minot berish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi vazifalarni bajarmaslik, shuningdek, spirtli ichimliklarni, giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish er (xotin) ning oiladagi noloyiq xulq-atvoriga misol bo'la oladi.

Oila kodeksining 146-moddasiga muvofiq, sud ulardan har birining talabiga ko'ra alimentning belgilangan miqdorini o'zgartirishga yoki aliment to'lashi shart bo'lgan shaxsni aliment to'lashdan ozod qilishga haqli.

Amaldagi qonunchilikda sud tartibida undiriladigan aliment va uni to'lash majburiyatining bekor bo'lishi asoslarining ro'yxati berilgan: bola voyaga yetgan yoki voyaga yetmasdan turib to'la muomala layoqatiga ega bo'lgan; foydasiga aliment undirilayotgan bola farzandlikka olingan; sud aliment oluvchining mehnatga layoqati tiklangan yoki uni yordamga muhtoj bo'lmay qolgan deb topgan; mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj aliment oluvchi sobiq er yoki xotin yangi nikohga kirgan; aliment oluvchi yoki aliment to'lashi shart bo'lgan shaxs vafot etgan holatlar.

Umuman olganda, er-xotin o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar ular o'rtasidagi mulkiy munosabatlarning barqaror bo'lishiga, oilani mustahkamlashga xizmat qiladi. Er-xotin o'rtasida vujudga keladigan nizolarni to'g'ri hal qilish alohida ahamiyatga egadir. Bu nizolar sudlar tomonidan adolatli asosda hal qilinishi lozim.

Nazorat savollari

- 1. Er-xotinlar o'rtasidagi aliment majburiyatlari.*
- 2. Sobiq er-xotinlar o'rtasidagi aliment majburiyatlari.*
- 3. Er-xotinlar va sobiq er-xotinlar o'rtasidagi aliment majburiyatlarining o'zgarishi, bekor bo'lishi.*

XVI BOB.
QARINDOSHLAR VA BOSHQA SHAXSLARNING
ALIMENT MAJBURIYATLARI

Bobning maqsadi qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlarini huquqiy tartibga solish masalalarini amaldagi O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi normalari asosida ochib berilishini yoritishdan iborat.

Mazkur bobda qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyati masalalari ochib beriladi.

**1-§. Bobo va buvining o'z nevaralariga aliment
to'lash majburiyati**

Amaldagi Oila kodeksining 123-moddasiga binoan, ota-onasi yo'q bo'lgan yoki ulardan ta'minot ololmaydigan voyaga yetmagan nevaralariga ta'minot berish majburiyati yetarli mablag'ga ega bo'lgan bobo va buvi zimmasiga yuklatilishi mumkin.

Bobo va buvi nabiralari bilan ularga moddiy ta'minot to'lash to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin. Bunday kelishuvga Oila kodeksi 17-bobining qoidalari tatbiq etiladi. Kelishuv tuzilgan taqdirda, aliment miqdori, shartlari va to'lash tartibi belgilanadi.

Bobo va buvining aliment majburiyatlari aliment to'lovchilarning ikkinchi navbatdagi a'zolariga kirib, agar ular aliment to'lovchilarning birinchi navbatdagilari (ota-onasi)dan ta'minot ololmaydigan bo'lsa, ularga yuklatiladi.

Agar voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj nevaralarning ota-onasi, eri yoki xotini (sobiq eri yoki xotini) va voyaga yetgan mehnatga layoqatli bolalari bo'lmasa yoxud ulardan ta'minot uchun mablag' ololmasa, ularga nisbatan ham bu majburiyat bobo va buvining zimmasiga yuklatilishi mumkin. Nabiralarga aliment undirish uchun ikkala ota-ona tomonidagi bobo va buvisini jalb etishlik mumkin. Undiriladigan alimentning miqdori sud tomonidan aliment undirilayotgan shaxsning va aliment

olayotgan shaxsning moddiy va oilaviy ahvolini hisobga olib, har oyda pul bilan to'lanadigan qat'iy summada belgilanadi.

2-§. Nevaralarning bobo va buvilariga aliment to'lash majburiyati

Amaldagi Oila kodeksining 124-moddasiga muvofiq, o'zlarining voyaga yetgan bolalaridan yoxud eri yoki xotinidan (sobiq eri yoki xotinidan) ta'minot ololmaydigan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bobo va buviga ta'minot berish majburiyati yetarli mablag'ga ega bo'lgan voyaga yetgan mehnatga layoqatli nevaralar zimmasiga yuklatilishi mumkin.

Bobo va buvilarning nevaralar bilan yaqin qon-qarindoshlik munosabatlarini hisobga olib, ular o'rtasidagi aliment majburiyatlari sud tartibida yoki ixtiyoriy ravishda belgilanadi. Ko'pincha o'zbek oilalarida nabiralar dastlabki tarbiyani va moddiy ta'minotni o'zlarining bobo va buvilaridan oladilar va ular bilan mustahkam bog'langan bo'ladilar. Ularning bola tarbiyasidagi tajribalari asqatadi.

Bobo va buvilarga aliment to'lashlik majburiyati yetarli mablag'ga ega bo'lgan voyaga yetgan mehnatga layoqatli nevaralar zimmasiga yuklatiladi. Ilgari amalda bo'lgan Nikoh va oila kodeksining 112-moddasiga muvofiq, nevaralarning voyaga yetishidan qat'i nazar, ulardan moddiy ta'minot undirilishi mumkin edi. Yangi Oila kodeksining qabul qilinishi munosabati bilan bunday majburiyat faqat voyaga yetgan nevaralar zimmasiga yuklatilishi mumkin.

Nabiralarning aliment majburiyatlari shu turdagi huquqiy munosabatlarning ikkinchi navbatiga kiradi. Bobo yoki buvi faqat birinchi navbatdagi aliment majburiyatdagi shaxslardan: (o'zlarining voyaga yetgan bolalaridan, er-xotinlar va sobiq er-xotinlardan) undira olmasalar, u holda ulardan undiriladi.

Bobo va buvi uchun undiriladigan moddiy ta'minot nabiralarning moddiy holatini pasaytirib qo'ymasligi lozim.

Aliment to'lovchi nabiralardan biriga da'vo qilinganda da'volar boshqa aliment to'lovchi nabiralarni, shuningdek, boshqa ikkinchi navbatdagi aliment to'lovchilarni ham hisobga olishi lozim.

Bobo va buvi bilan nabiralar o'rtasida aliment to'lash to'g'risida o'zaro kelishuv bo'lmagan taqdirda bobo va buvi foydasiga nabiralardan aliment undirish sud tartibida qonun asosida hal qilinadi.

3-§. Aka-uka va opa-singillarning aliment to'lash majburiyati

Amaldagi Oila kodeksining 125-moddasiga binoan, ota-onasi yo'q bo'lgan yoki ulardan ta'minot ololmaydigan voyaga yetmagan aka-uka va opa-singillariga ta'minot berish majburiyati yetarli mablag'ga ega bo'lgan aka-uka va opa-singillar zimmasiga yuklatilishi mumkin.

Aka-uka va opa-singillar aliment to'lash to'g'risida o'zaro kelishuv tuzishlari mumkin. Bunday kelishuvga Oila kodeksining 17-bobi qoidalari tatbiq etiladi. Kelishuvning shartlari, tartibi va alimentning miqdori bu kelishuv bilan belgilanadi.

Ilgari amalda bo'lgan Nikoh va oila kodeksida aka-uka va opa-singillarga voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz voyaga yetgan aka-uka va opa-singillarga ta'minot berish majburiyati yuklatilgan edi. Yangi qonunni qabul qilish munosabati bilan endilikda bu majburiyat faqat mehnatga layoqatli aka-uka va opa-singillarga yuklatiladi.

4-§. Doimiy tarbiyada bo'lganlarning o'z tarbiyachilariga aliment to'lash majburiyati

Oila kodeksining 126-moddasiga binoan, mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj eri yoki xotini (sobiq eri yoki xotini) yoki voyaga yetgan mehnatga layoqatli bolalari bo'lmagan yoxud ulardan ta'minot uchun mablag' ololmaydigan, amalda ularni tarbiyaga olganlarga ta'minot berish majburiyati ularning doimiy tarbiyasi va ta'minotida bo'lgan shaxslar zimmasiga yuklatilishi mumkin. Bunday majburiyat vasiylikda (homiylilikda) turgan shaxslar zimmasiga yuklatilmaydi.

Doimiy tarbiyalovchi vasiy (homiyl) yoki shartnoma asosida bolalarni tarbiyaga olmagan (patronat oila) bo'lmasdan, balki

begona voyaga yetmagan bolalarni o'z tarbiyasiga va ta'minotiga olgan shaxslardir. Ular bolaning qarindoshlari, shuningdek, boshqa begona shaxslar bo'lishi mumkin. Oila kodeksining (116-moddasi) mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj eri yoki xotini (sobiq eri yoki xotini) yoki voyaga yetgan mehnatga layoqatli bolalari bo'lmagan yoxud ulardan ta'minot uchun mablag' olmaydigan, amalda ularni tarbiyalaganlarga ta'minot berish majburiyati ularning doimiy tarbiyasi va ta'minotida bo'lgan shaxslar zimmasiga yuklatilishi mumkin. Bunday majburiyat vasiylikda (homiylilikda) turgan shaxslar zimmasiga yuklatilmaydi. Mehnatga layoqatli doimiy tarbiyada bo'lganlardan doimiy tarbiyaga olganlarga undiriladigan aliment tartibi va uning hajmi taraflarning yozma kelishuvi bilan belgilanadi. (Oila kodeksining 130-moddasi)

Doimiy tarbiyada bo'lganlarning o'z tarbiyachilariga ta'minot berish to'g'risida kelishuv bo'lmasa, voyaga yetgan doimiy tarbiyada bo'lganlardan aliment sud tartibida undiriladi. Doimiy tarbiyada bo'lganlarning o'z tarbiyachilariga ta'minot berish majburiyati aliment undirish uchun asos bo'ladi. Mazkur holat yuridik fakt hisoblanib, bola farzandlikka olinmaydi, vasiylik (homiylilik), bolani oilaga tarbiyaga olish (patronat), qarindoshlik yoki qayinbo'yinchilik ham bo'lmasdan, balki bolani tarbiyalash va ta'minlashga olishdir.

Sud tarbiyada bo'lganlarni, agar ular tarbiyachilarning tarbiyasi va ta'minotida besh yildan kam turgan bo'lsa, qonunda ko'rsatilgan majburiyatdan ozod qilishga haqli.

Tarbiyalanuvchini aliment to'lashdan ozod qilish sudning majburiyati bo'lmasdan, balki huquqidir. Shuning uchun sud ishni ko'rishda hamma holatlarni hisobga olib uni hal qiladi.

5-§. O'gay ota va o'gay onaning o'gay o'g'il va o'gay qizlariga aliment to'lash majburiyati

Oila kodeksining 127-moddasiga binoan, o'gay ota va o'gay onaning tarbiyasida yoki ta'minotida bo'lgan voyaga yetmagan o'gay o'g'il va o'gay qizlarning ota-onasi yo'q bo'lsa yoxud o'z ota-onasidan yetarli mablag' olmayotgan bo'lsa, ularga ta'minot berish

majburiyati o'gay ota va o'gay ona zimmasiga yuklatilishi mumkin.

Bu aliment majburiyati qon-qarindoshlik munosabatiga asoslangan bo'lmay, o'gay ota va o'gay ona tomonidan o'gay bolalarni tarbiyalaganlik yoki ta'minlaganlik yuridik faktiga asosan kelib chiqadi.

O'gay bolalarga o'gay ota yoki o'gay ona tomonidan tarbiya va ta'minot berilganlik yuridik fakti ularning bir oilada birga yashaganliklari bilan tasdiqlanishi mumkin.

Aliment majburiyatini belgilash uchun o'gay ota va o'gay ona bilan o'gay bolalarning uzoq vaqt birga yashagan bo'lishlari shart emas.

O'gay ota va o'gay ona bilan o'gay bolalar o'rtasidagi aliment majburiyati ta'minot berish uchun majbur bo'lgan boshqa qarindoshlar bo'lmagan holda vujudga keladi. Xususan, voyaga yetmagan o'gay bolalarga ta'minot berish majburiyatini o'gay ota va o'gay onaga yuklash uchun bolaning o'z ota-onalari bo'lmashligi yoki u ota-onalaridan ta'minot uchun yetarli mablag' ololmasligi lozim.

Voyaga yetgan yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz o'gay o'g'il va o'gay qizlarning ota-onasi, eri yoki xotini (sobiq eri yoki xotini) va voyaga yetgan mehnatga layoqatli bolalari bo'lmasa yoxud ulardan ta'minot uchun yetarli mablag' ololmasa, o'gay ota va o'gay onaning zimmasiga ularga nisbatan ham aliment majburiyati yuklatilishi mumkin.

O'gay ota va o'gay onaning voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz ta'minotga muhtoj o'gay o'g'il va o'gay qizlarni ixtiyoriy ravishda moddiy ta'minlashga rozi bo'lishi ular o'rtasida tuzilgan shartnoma asosida amalga oshiriladi.

6-§. O'gay o'g'il va o'gay qizlarning o'gay ota va o'gay onaga aliment to'lash majburiyati

Oila kodeksining 128-moddasiga binoan, mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj o'gay ota va o'gay onaning ota-onasi, eri yoki xotini (sobiq eri yoki xotini) yoki voyaga yetgan mehnatga layoqatli

bolalari bo'lmasa yoxud ulardan ta'minot uchun mablag' ololmasa, ularga ta'minot berish majburiyati o'gay o'g'il va o'gay qizlar zimmasiga yuklatilishi mumkin.

O'gay bolalarning o'gay ota, o'gay onaga aliment berish majburiyati belgilangan bo'lib, u o'z mazmuni bilan amaldagi Oila kodeksining 127-moddasida belgilangan bolalarning o'z ota-onasiga ta'minot berish majburiyatlariga o'xshaydi.

O'gay bolalarda o'gay ota-onaga aliment to'lash majburiyatining kelib chiqishi uchun birinchidan, o'gay ota va o'gay onaning o'z ota-onasi, eri yoki xotini (sobiq eri yoki xotini) hamda voyaga yetgan mehnatga layoqatli bolalari bo'lmashligi yoxud ulardan qandaydir sabablarga ko'ra ta'minot uchun mablag' olishlari mumkin bo'lmashligi. ikkinchidan, ta'minot talab qiluvchi o'gay ota, o'gay ona mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bo'lishi shart.

Aliment to'lovchi bolalarning o'zi voyaga yetgan, mehnatga layoqatli va ta'minot berish imkoniyatiga ega bo'lishlari shart. Bu talablar ham aliment majburiyatini belgilashda zaruriy shart bo'lib hisoblanadi.

Quyidagi hollarda sudga o'gay o'g'il va o'gay qizni mehnatga layoqatsiz yordamga muhtoj o'gay ota va o'gay onaga ta'minot berish majburiyatidan ozod qilish huquqi berilgan. Bular jumlasiga o'gay o'g'il va o'gay qizning tarbiyasi va ta'minoti uncha uzoq davom etmagan (ya'ni. 5 yildan kam muddatni tashkil etgan) bo'lishi, shuningdek, o'gay ota va o'gay ona o'gay o'g'li va o'gay qizini tarbiyalash yoki unga ta'minot berish borasidagi o'z majburiyatlarini lozim darajada bajarmaganligi kiradi.

Nazorat savollari

- 1. Qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari tushunchasi.*
- 2. Bobo-buvilarning o'z nabiralariga aliment to'lash majburiyatlari.*
- 3. Nabiralarning o'z bobo-buvilariga aliment to'lash majburiyatlari.*
- 4. O'gay qarindoshlar o'rtasidagi aliment majburiyatlari.*

XVII BOB. ALIMENTLARNI TO‘LASH VA UNDIRISH TARTIBI

Bobning maqsadi: aliment to‘lash va undirish tartibini atroflicha ochish.

Mazkur bobda aliment to‘lash to‘g‘risidagi kelishuv Oila kodeksining 130–134-moddalari bilan tartibga solinishi, bu qoidalar oila qonunchiligi tajribasida yangilik hisoblanishi asoslab beriladi.

1-§. Alimentni to‘lash to‘g‘risida kelishuv tuzish

Avvalgi Nikoh va oila kodeksiga binoan, aliment to‘lash bo‘yicha ota-onalar hamda bolalarning qarindoshlari hamda boshqa shaxslarning huquq va majburiyatlari qonun bilan belgilangan.

Oila kodeksining 130-moddasiga muvofiq, aliment to‘lash to‘g‘risidagi kelishuv (aliment miqdori, shartlari va to‘lash tartibi) aliment to‘lashi shart bo‘lgan shaxs bilan aliment oluvchi o‘rtasida tuziladi. Agar aliment oluvchi muomalaga layoqatsiz bo‘lsa, kelishuv uning qonuniy vakili bilan tuziladi.

14 yoshgacha bo‘lgan voyaga yetmaganlar hamda sud tartibida ~~muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar nomidan~~ kelishuv ularning qonuniy vakillari (voyaga yetmaganlarning ota-onalari, vasiylari, homiylari) tomonidan tuziladi. 14 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan voyaga yetmaganlar hamda muomalaga layoqati sud tartibida cheklangan shaxslar o‘z qonuniy vakillarining roziligi bilan aliment to‘lash to‘g‘risida kelishuv tuzadilar. Kelishuvni yozma ravishda tuzish va uni notarial tarzda tasdiqlash sharti belgilangan. Notarial tartibda tasdiqlanmagan aliment to‘lash to‘g‘risidagi kelishuv haqiqiy hisoblanmaydi.

Notarial tasdiqlangan kelishuv o‘z ijro kuchiga ko‘ra ijro varaqasiga tenglashtiriladi. Bu aliment ushlab qolish uchun boshqa hujjatlarni ko‘rsatish talab qilinmasligini bildiradi. Notarial tasdiq-

langan kelishuvni jo'natish, hisobga olish va saqlashga nisbatan ijro varaqalarini jo'natish, hisobga olish va saqlash qoidalari qo'llaniladi.

Aliment to'lash to'g'risidagi kelishuvni tuzish, ijro etish, bekor qilish va haqiqiy emas deb topish Fuqarolik kodeksi bilan tartibga solinadi.

Aliment to'lash to'g'risidagi kelishuvlar Fuqarolik kodeksining 150-moddasida belgilangan da'vo qo'zg'atish muddati doirasida e'tiborsiz qoldirilishi ham, rad etilishi ham mumkin.

Oila kodeksining 16-bobiga binoan aliment kelishuvlarini quyidagilar tuzishi mumkin:

ota-onalar yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz voyaga yetgan farzandlarini ta'minlash to'g'risida. Ota-onalar bunday kelishuvni o'zlarining mehnatga yaroqli, voyaga yetgan farzandlari bilan ham tuzishlari mumkin;

shunday bitim tuzishlari mumkin bo'lgan aka-ukalar va opa-singillar;

bobolar va buvilar. Ular nabiralari bilan o'zlarini ta'minlash to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin;

bobolari va buvilarini ta'minlash to'g'risida kelishuv tuzish huquqiga ega nabiralar;

voyaga yetgan amaldagi tarbiyalanuvchilar o'zlarining sobiq amaldagi tarbiyachilarini ta'minlash to'g'risida kelishuv tuzish huquqiga egadirlar;

voyaga yetgan asrandi o'g'illar va qizlar. Ular o'gay otalari yoki o'gay otalari va o'gay onalarini ta'minlash to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin;

o'gay ota va o'gay onaning o'gay o'g'il va o'gay qizlariga, shuningdek, o'gay o'g'il va o'gay qizlarning o'gay ota va o'gay onaga ta'minot to'lash to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin.

Oila kodeksining 145-moddasida xorijiy davlatga doimiy istiqomat qilish uchun jo'nab ketayotgan shaxs bilan aliment to'lash to'g'risida kelishuv tuzish mumkinligi nazarda tutilgan. Bu kelishuvda tomonlar aliment olish huquqiga ega bo'lgan shaxslarni ta'minlashning har qanday usulini ko'zda tutishga haqlidirlar.

2-§. Aliment miqdori, uni to'lash usuli va tartibi

Kelishuvga muvofiq, voyaga yetmagan bolalar uchun belgilanadigan aliment miqdori ular sud tartibida undirganda olishi mumkin bo'lgan aliment miqdoridan kam bo'lmasligi kerak. Bu miqdor Oila kodeksining 99-moddasi bilan belgilab qo'yilgan va bir bola uchun ish haqi va (yoki) boshqa daromadning 1/4 qismini, ikki bola uchun 1/3 qismini va uchta hamda undan ortiq bola uchun 1/2 qismini tashkil qiladi.

Alimentlar aliment to'lashga majbur shaxsning ish haqi va (yoki) boshqa daromadiga nisbatan hissada muntazam (har oyda, har chorakda va shu kabi) to'lanadigan qat'iy pul miqdorida mulk berish yo'li bilan, shuningdek, bo'lakcha usullarda to'lanishi mumkin. Kelishuvda to'lashning turli usullarini aralash qo'llanish nazarda tutilishi mumkin.

Aliment miqdorini indekslash tartibi. Indekslashning eng keng tarqalgan usuli — aliment miqdorini eng kam ish haqiga yoki chet el valutasiga bog'liq qilib qo'yish.

Aliment kelishuvini o'zgartirish va bekor qilish tartibi. Kelishuv, tomonlarning o'zaro kelishuviga binoan, istalgan paytda o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Bu ish ham kelishuv tuzilgan tartibda amalga oshirilishi kerak.

Tomonlarning moddiy yoki oilaviy ahvoli jiddiy ravishda o'zgargan hamda aliment kelishuvini o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risida kelishuvga erishilmagan holatlarda mantaatdor tomon ushbu kelishuvni o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risidagi da'vo bilan sudga murojaat qilish huquqiga ega.

Aliment kelishuvidagi tomonlardan biri, odatda, mehnatga layoqatsiz, muhtoj shaxs bo'lib, uning manfaatlarini qattiq himoya qilish talab etiladi. Shu munosabat bilan Oila kodeksi aliment to'lash to'g'risidagi kelishuvni, uni o'zgartirishning Fuqarolik kodeksining 383-moddasida belgilangan umumiy tartibiga qaraganda ancha ixcham tartib bo'lgan sud nazorati ostida o'zgartirishni nazarda tutadi.

3-§. Alimentni ixtiyoriy to'lash

Oila kodeksining 135-moddasiga binoan, aliment to'lashi shart bo'lgan shaxs tomonidan aliment ixtiyoriy ravishda shaxsan yoki o'z arizasiga muvofiq, ishlab turgan joyida yoxud pensiya, nafaqa, stipendiya va boshqa turdagi mablag' olayotgan joyida to'lanadi. Voyaga yetmagan bolalar uchun olinadigan aliment arizaga muvofiq, Oila kodeksining 99-moddasida belgilangan miqdorlarda ushlab qolinadi.

Alimentning ixtiyoriy ravishda to'lab turilishi aliment undiruvchini aliment undirish haqidagi da'vo yoki ariza bilan xohlagan vaqtda sudga murojaat qilish huquqidan mahrum etmaydi¹.

Amaldagi oila qonunchiligida aliment bo'yicha nizo bo'lmagan hollarda, uni ixtiyoriy ravishda to'lashning umumiy tartiblari belgilangan.

Aliment to'lashning bu tartibi birinchi marta SSSR Oliy Soveti Prezidiumining 1967-yil 21-iyuldagi «Bolalarni boqish uchun aliment to'lash va undirish tartibini yaxshilash to'g'risida»gi Farmonda belgilangan edi². Bu Farmonda aliment to'lashdan bosh tortgani uchun pasportiga belgi (yozish) chorasi birinchi marotaba belgilangan.

Qonunga asosan ixtiyoriy tartibda mablag', bolalar bilan bir qatorda, qonun bilan belgilangan hollarda er-xotindan biriga, otionalarga, aka-uka, opa-singil va boshqa qarindoshlarga ham berilishi mumkin. Qonun voyaga yetmagan bolalarning manfaatlarini alohida himoya qiladi. Ixtiyoriy tartibda to'lanayotgan aliment nafaqat bolalarga, er-xotinlarga, shuningdek, qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari bo'lib hisoblanadi.

4-§. Alimentni sud tartibida undirish

Oila kodeksining 96-129-moddalarida belgilanganidek, ota-ona voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berishi shart. Voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berish majburiyatini ixtiyoriy ravishda bajarma-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 2003-yil 12-dekabrda qonuni tahririda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2004, 1-2-son, 18-modda.

² SSSR Oliy Sovetining Vedomostlari, 1967, 30-son, 418-modda.

gan ota (ona)dan sudning hal qiluv qaroriga yoki sud buyrug'iga asosan aliment undiriladi¹. Qarindoshlar va boshqa shaxslardan voyaga yetmagan bolalar uchun, shuningdek, voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj shaxslar ta'minoti uchun undiriladigan alimentning miqdori sud tomonidan aliment undirilayotgan shaxsning va aliment olayotgan shaxsning moddiy va oilaviy ahvolini hisobga olib, har oyda pul bilan to'lanadigan qat'iy summada belgilanadi. A'zolarining va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari to'g'risida, aliment to'lash to'g'risida kelishuv bo'lmasa, u holda aliment to'lash to'g'risida sudga da'vo bilan murojaat etish mumkin.

Oila kodeksining 136-moddasida alimentni sud tartibida undirishga oid qoidalar berilgan.

Aliment olish huquqiga ega bo'lgan shaxs, aliment talab qilish huquqi vujudga kelganidan so'ng qancha muddat o'tganidan qat'i nazar, xohlagan vaqtda aliment undirish to'g'risidagi talab bilan sudga murojaat qilishga haqlidir. Mazkur shaxs, nizo bo'lmagan taqdirda, voyaga yetmagan bolalar uchun aliment undirish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqli bo'lib, bu ariza buyruq tartibida ish yuritish tarzida ko'rib chiqiladi.

Aliment sudga murojaat etilgan paytdan boshlab undiriladi.

Agar ta'minot uchun mablag' olish choralari sudga murojaat qilingunga qadar ko'rilganligi, ammo aliment to'lashi shart bo'lgan shaxsning uni to'lashdan bosh tortganligi oqibatida aliment olinmaganligi sud tomonidan aniqlansa, o'tgan davr uchun aliment sudga murojaat etilgan paytdan boshlab uch yillik muddat doirasida undirib olinishi mumkin.

5-§. Aliment qarzini undirish

Oila kodeksining 139-moddasiga binoan, aliment qarzi aliment to'lashi shart bo'lgan shaxsning ish haqi va (yoki) boshqa daromadidan undiriladi. Ish haqi va (yoki) boshqa daromad yetarli

¹ O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 2003-yil 12-dekabrda qonuni tahririda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2004. 1-2-son, 18-modda.

bo'lmaganda, aliment to'lashi shart bo'lgan shaxsning banklar va boshqa kredit tashkilotlaridagi hisobvaraqlarida turgan pul mablag'idan, tijorat va tijoratchi bo'lmagan tashkilotlarga shartnoma asosida o'tkazilgan pul mablag'idan undiriladi, mulk huquqining o'tishiga olib keluvchi shartnomalar bundan mustasno.

Ma'lumki, avvalgi Nikoh va oila kodeksiga muvofiq, aliment undirish uni to'lashga mas'ul bo'lgan shaxsning ish haqi (daromadi)dan undirilardi. Bu qoida bozor iqtisodiyotiga o'tishda zamon talablariga javob bermay qoldi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasiga muvofiq, bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi.

Davlat iste'motchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligining, barcha mulk shakllarining teng huquqliligini va huquqiy jihatdan babbaravar muhofaza etilishini kafolatlaydi.

Aliment qarzi aliment to'lashga majbur shaxsning hamma daromadidan undiriladi. Ammo undirish tartibi birmuncha o'zgardi.

Oil kodeksining aliment undirishga qaratilgan tartibi Fuqarolik kodeksida belgilangan tartibda hamda Fuqarolik protsessual kodeksida belgilangan tartib va shartlar asosida amalga oshiriladi.

Dastlab aliment xodimning asosiy ish joyida oladigan maoshidan, keyin uning banklar yoki boshqa kredit muassasalaridagi mablag'laridan undiriladi.

Aliment to'lash to'g'risidagi notarial tartibda tasdiqlangan kelishuv yoki ijro varaqasi asosida o'tgan davrdagi aliment qarzi ijro yoki aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv aliment undirish uchun taqdim qilingunga qadar o'tgan uch yildan ortiq bo'lmagan muddat uchun undiriladi. Amaldagi qonun undan ortiq muddat uchun ham istisno tariqasida aliment undirilishi mumkinligini belgilaydi.

Alimentlar ijro varaqasi yoki aliment to'lash to'g'risidagi notarial tartibda tasdiqlangan kelishuv bo'yicha aliment to'lashi shart bo'lgan shaxsning aybi bilan undirilmagan bo'lsa, qonunda

ko'rsatilgan uch yillik muddatdan qat'i nazar, o'tgan barcha vaqt uchun undiriladi.

6-§. Alimentni o'z vaqtida to'lanmaganlik uchun javobgarlik

Oila kodeksining 142-moddasiga, aliment to'lash to'g'risidagi kelishuvga muvofiq, aliment to'lashi shart bo'lgan shaxsning aybi bilan qarz vujudga kelgan bo'lsa, aybdor shaxs ushbu kelishuvda belgilangan tartibda javobgar bo'ladi.

Aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv tuzuvchi taraflar mustaqil ravishda aliment majburiyatini tegishli ravishda bajarmaganlik uchun javobgarlik belgilashlari mumkin.

Aliment majburiyatini bajarmaganligi uchun belgilangan javobgarlik javobgarni o'z vaqtida alimentni bajarishlik va uni to'xtab qolishi bilan bog'liq holatlarni tezlashtiradi. Aliment majburiyatini o'z vaqtida bajarmaslik uchun javobgarlik Fuqarolik kodeksining 24-bobi qoidalari bilan tartibga solinadi. Aliment to'lovchining aybli axloqi keltirilgan zararni va neustoykani to'lash uchun asos bo'lib hisoblanadi. Qarz paydo bo'lishida uning aybi bo'lmasa bunday tadbirlar qo'llanilmaydi.

Sudning hal qiluv qaroriga ko'ra aliment to'lashi shart bo'lgan shaxsning aybi bilan qarz vujudga kelgan bo'lsa, aybdor shaxs kechiktirilgan har bir kun uchun to'lanmay qolgan aliment summasining o'ndan bir foizi miqdorida aliment oluvchiga neustoyka to'laydi (Oila kodeksi 142-moddasining 2-qismi).

Nazorat savollari

- 1. Aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv tushunchasi.*
- 2. Alimentni ixtiyoriy to'lash.*
- 3. Alimentni sud tartibida to'lash.*
- 4. Alimentni kelishuv asosida to'lash.*

XVIII BOB.

OTA-ONA QARAMOG'IDAN MAHRUM BO'LGAN BOLALARNI ANIQLASH VA JOYLASHTIRISH

Bobning maqsadi: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 64-moddasining 2-qismiga binoan, davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarning vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o'qitishni ta'minlashini, bolalarga bag'ishlangan xayriya faoliyatlarni rag'batlantirishini asoslash.

Mazkur bobda O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi maxsus 6-bo'limining «Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish shakllari»ga bag'ishlangan 19-bob, 148–150-moddalari sharhlanadi.

1-§. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar huquq va manfaatlarini himoya qilish

Oila kodeksining 148-moddasiga muvofiq, ota-ona vafot etganda, ota-onalik huquqidan mahrum etilganda, ularning ota-onalik huquqi cheklanganda, ular muomalaga layoqatsiz deb topilganda, kasal bo'lganda, uzoq muddat bo'lmaganda, ota-ona bolalarni tarbiyalash yoki ularning huquq va manfaatlarini himoya qilishdan bo'yin tovlaganda, shu jumladan ona tarbiya, davolash, aholini ijtimoiy himoyalash muassasalari va shunga o'xshash boshqa muassasalardagi bolasini olishdan bosh tortganda, shuningdek, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan boshqa hollarda bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish vasiylik va homiylik organlari zimmasiga yuklatiladi.

O'zbekiston Respublikasi prokuraturasi tomonidan ota-onalik huquqidan mahrum qilish haqidagi ishlar yuzasidan sud-prokuror amaliyoti hamda mazkur huquqlardan mahrum qilingan shaxslarning farzandlari manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan qonunlar ijrosi holati umumlashtirildi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilish ishlari Oila kodeksi 80-moddasining talablariga binoan, vasiylik va homiylik organi ishtirokida ko'rilishi lozim.

Oila kodeksining 148-moddasida nazarda tutilgan holatlar yuz berganda vasiylik va homiylik organlarida bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish majburiyati vujudga keladi. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning huquq va majburiyatlarini himoya qilish vasiylik va homiylik organlarining ham huquqi va majburiyatidir. Chunki bu huquq va majburiyatlarni amalga oshirish vakolati davlat tomonidan vasiylik va homiylik organlariga berilgan. Shuning uchun ham bolaning ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lganlik fakti qachon ro'y berganligi va bu faktning mavjudligini nimalar tasdiqlashini bilish muhim ahamiyatga ega¹.

Ma'muriy organlar faoliyatida ota-onalik huquqidan mahrum qilish haqidagi qonuniy kuchga kirgan sud qarorlari o'z vaqtida ijroga qaratilsa-da, vasiylik va homiylik organlari o'z vazifalariga sovuqqonlik bilan qarab, qarorlar ijrosini o'z vaqtida bajarmaslik holatlari hamon uchrab turmoqda.

Ota-onasidan mahrum bo'lgan bolalarning uy-joylari ular voyaga yetgunga qadar saqlanishi lozim bo'lsa-da, lekin ayrim hollarda bunday bolalarning uy-joylari sotilishga yoki ularning boshqa moddiy va ijtimoiy huquqlari buzilishiga yo'l qo'yilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, vasiylik va homiylik organlari tomonidan Oila kodeksining 182-moddasiga binoan, vasiy va homiyilar o'z vazifalarini bajarishlari ustidan nazorat yetarli darajada o'rnatilmaganligidan dalolat beradi.

2-§. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash va hisobga olish

Oila kodeksining 149-moddasi vasiylik va homiylik organlari tomonidan ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash va hisobga olish tartibini belgilaydi.

¹ O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. —T., «Adolat», 2000. 282-bet.

Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash va hisobga olish qoidalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to'g'risida Nizom»da belgilab qo'yilgan. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish vasiylik va homiylik organlari zimmasiga yuklatiladi.

Oila kodeksi 149-moddasining 3-qismiga binoan, quyidagilar ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar haqida vasiylik va homiylik organlariga xabar berishga majburlar:

- maktabgacha tarbiya muassasasining mansabdor shaxslari;
- umumta'lim muassasalarining mansabdor shaxslari;
- davolash muassasalarining mansabdor shaxslari;
- aholini ijtimoiy himoyalash muassasalarining mansabdor shaxslari;

- fuqarolar o'zini-o'zi boshqarish organlari (fuqarolar yig'ini, mahalla qo'mitalari va boshqalar)ning mansabdor shaxslari;

- qarovsiz qolgan bolaning yaqin qarindoshlari;
- fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish bo'limlari (FHDY) ning mansabdor shaxslari (agar shaxsning o'lganligini yoki o'lgan deb e'lon qilinganligini qayd etishda bolaning qarovsiz qolganligi ma'lum bo'lib qolsa);

- sud ota-onalik huquqidan mahrum qilish yoki ota-onalik huquqini cheklash, muomalaga layoqatsiz deb topish haqida va bolaning ota-ona qaramog'idan mahrum qilinishiga sabab bo'lgan holatlar haqida hal qiluv qarori chiqarganda;

- o'z faoliyati turiga muvofiq oila va bolalar bilan bog'liq boshqa muassasalarning mansabdor shaxslari;

- shunday bolalar haqida ma'lumotga ega bo'lgan boshqa mansabdor shaxslar va fuqarolar.

O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to'g'risidagi Nizomning 7-bandiga, Oila kodeksi va boshqa qonun hujjatlariga binoan, vasiylik va homiylik organlari quyidagi vazifalarni amalga oshiradilar:

A) ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlaydilar, ularni hisobga oladilar va ota-ona qaramog'idan

mahrum bo'lgan har bir holatdan kelib chiqib, bolalarni joylashtirish shakllarini tanlaydilar (Oila kodeksining 149-moddasi);

B) bola manfaatlar uchun zarur hollarda unga vasiy yoki homiy tayinlaydilar (Oila kodeksining 177, 179-moddalari).

Vaqtinchalik bolalarni joylashtirish ularni qarindosh-urug'lariga yoki bolalarga yaqin bo'lgan shaxslarga berishdan iborat. O'zbek oilalarida bolalar tog'asi, ammasi, amakisi va xolasiga beriladi. Qadimdan mahalliy xalqlarda yetim bolalar yaqin qarindoshlari tarbiyasida qoldirilgan. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni qarindosh-urug'larida qoldirish maqsadga muvofiq hisoblanib, bolalar yaqin kishilaridan uzoqlashib ketmagan. Bolalar yaqin qarindoshlarida qoldirilsa ota-onasidan ajralib qolganliklarini unchalik sezmaydilar.

Agarda bolalarni bunday shaxslarga berishlikning iloji bo'lmasa, unday holatda ular bolalar muassasalariga joylashtirilgan. Bunday joylashtirish bolalarni oilada tarbiyalashning ustunligini ko'rsatadi.

Ota-ona homiyligidan mahrum bo'lgan bolalar, tarbiyalanish uchun oilaga joylashtiriladigan bolalar albatta hisobga olinishi kerak. Hisobga olishning bunday tartibi bolalar manfaatlarini har taraflama himoya qilishga qaratilgan. Bolalarni bunday qayd etish tizimi ularni oilaga tarbiyalash uchun berishda suiieste'mol qilishlikka yo'l qo'ymaslikdan iborat.

Oilaga bolalarni tarbiyalash uchun berishda dastlabki ma'lumotnomani birinchi navbatda ularni davolash va tarbiyalash muassasalarining rahbarlariga topshiriladi.

Qoidaga ko'ra, birinchi navbatda, ularga bolalarni tarbiyaga berish to'g'risida, u nima bilan bog'liq ekanligi to'g'risida xabar beriladi. Masalan, bola ota-onasining vafot etishi, ushbu muassasadan bolani olib ketishlikni rad etish, ota-onalarni ota-onalik huquqidan mahrum etish. Yetti kun ichida vasiylik va homiylik organlari bunday bola oilaga tarbiyaga berilishi bolalar muassasalarining rahbarlariga ma'lum bo'lganligi to'g'risida xabar berishlari lozim.

Ota-onasiz qolgan bolalar to'g'risida birinchi hisob bolalar yashab turgan joydagi vasiylik va homiylik organlari tomonidan

amalga oshiriladi. Vasiylik va homiylik organlari bir oy davomida bolalarni oilaga joylashtirish shakli haqida xabar beradilar.

3-§. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish

Oila kodeksining 150-moddasiga muvofiq, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar oila (farzandlikka olinishi, vasiylik, homiylik belgilanishi yoki tutingan oila)ga berilishi, bunday imkoniyat bo'lmaganda esa, yetim bolalar yoxud ota-onalar qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar uchun tayinlangan muassasalar (tarbiya, davolash, aholini ijtimoiy himoyalash muassasasi va shunga o'xshash boshqa muassasalar)ga tarbiyaga berilishi lozim.

Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish shakllari har xildir.

Amaldagi oila qonunchiligi bolalarni joylashtirishda ularni oilaga tarbiyaga olinishini ta'minlovchi shakllarga (farzandlikka olinishi, vasiylik, homiylik belgilanishi yoki tutingan oilaga berish) afzallik beradi.

Bolani oilada yashashi va tarbiyalanishi uning «Bola huquqi to'g'risida»gi Konvensiyada va oila qonunchiligida nazarda tutilgan eng muhim huquqlaridandir. Bu holatda, odatda, bolaning o'z ota-onasi oilasida yashashi va tarbiyalanishi tushuniladi.

Bolalarni joylashtirishda uning etnik kelib chiqishi, ma'lum din va madaniyatga tegishli ekanligi, ona tili, tarbiyalash va ma'lumot olishda izchillik holati hisobga olinishi kerak.

Oila kodeksi 150-moddasining 2-qismiga binoan, oilaga yoki muassasalarga tarbiyalash uchun joylashtirish masalasi hal bo'lguniga qadar vasiylik (homiylk) majburiyatlarini bajarish vaqtincha vasiylik va homiylik organlari zimmasiga yuklatiladi.

Nazorat savollari

- 1. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar huquq va manfaatlarini himoya qilish.*
- 2. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash.*
- 3. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish.*

XIX BOB. FARZANDLIKKA OLISH

Bobning maqsadi: farzandlikka olish Oila kodeksining 20-bobi 151–172-moddalari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-son qarori bilan tasdiqlangan «Voyaga yetmagan bolalarni farzandlikka va bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) to‘g‘risida Nizom» bilan tartibga solinishini asoslash.

Mazkur bobda farzandlikka olish tushunchasi, farzandlikka olish tartibi va shartlari, farzandlikka olishni rasmiylashtirish, farzandlikka oluvchilar va olinuvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni huquqiy tartibga solish masalalari ochib beriladi.

1-§. Farzandlikka olish tushunchasi

Farzandlikka olish munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy normalar ota-onasi bo‘lmagan yoki har xil sabablarga ko‘ra ular tarbiyasidan mahrum bo‘lib qolgan bolalarga oilaviy tarbiyani ta‘minlab, bolalar huquq va manfaatlarini qo‘riqlashga qaratilgandir.

Farzandlikka olish huquqiy dalolatnoma bo‘lib, bunga asosan farzandlikka oluvchilar bilan farzandlikka olinuvchilar o‘rtasida ota-onalar bilan bolalar o‘rtasidagi kabi huquqiy munosabatlarni vujudga keltiradi.

Farzandlikka olish tufayli bolalar yangi ota-onalarga va boshqa qarindosh-urug‘larga ega bo‘lib, o‘zlarining ota-onalari va qarindosh-urug‘lari bilan huquqiy munosabatni tugallaydi. Farzandlikka olish huquqiy munosabatni vujudga keltiruvchi va bekor qiluvchi akt hisoblanadi.

Oila kodeksi 151-moddasining 1-qismiga binoan, farzandlikka olishga faqat voyaga yetmagan bolalarga nisbatan va ularning manfaatlarinigina ko‘zda tutib yo‘l qo‘yiladi.

O‘zining belgilangan maqsadi bo‘yicha farzandlikka olish instituti juda insonparvar institutdir. U o‘z ota-onalaridan mahrum bo‘lgan

yoki ayrim sabablarga ko'ra ota-ona tarbiyasini ololmaydigan bolalarga normal oilaviy tarbiyani ta'minlashga qaratilgandir. Farzandlikka olish tufayli ota-onasini yo'qotgan bola boshqa oilaga joylashtirilib, unga oilaviy tarbiya beriladi. Farzandlikka olinuvchilar farzandlikka oluvchilar tufayli hamma masalalarda ota-onasining o'rnini bosadigan shaxslarga ega bo'ladilar.

Farzandlikka olish tufayli bolalari bo'lmagan shaxslar otalik va onalikdan iborat bo'lgan tabiiy ehtiyojlarini qondiradilar. Farzandlikka olish, ayniqsa, Ikkinchi jahon urushi yillarida juda ko'p tarqalgan bo'lib, fuqarolar ota-onasidan yetim qolgan bolalarni o'z bag'rilariga olganlar.

O'zbekistondagi ko'pgina bolalarni o'z bag'riga olib tarbiyalagan oilalar juda ko'p. Jumladan, rus, o'zbek, qozoq, qirg'iz, yahudiy, tatar, moldavan va boshqa millatlarning 14 bolasini o'z bag'riga olib, ularni bir-biriga do'st, mehribon, aka-ukadek qilib o'stirgan oddiy temirchi Shomahmud Shomahmudov va uning rafiqasi Bahri Akramovaning vatanparvarligi juda yuksakdir. Bunday mehribon ota-onalar jamiyatimizning faxridir¹.

Farzandlikka olish – bu o'zganing farzandini o'z farzandiga tenglashtirib olishdir. Farzandlikka oluvchilar bilan farzandlikka olinganlar o'rtasida tuqqan ota-ona bilan bolalar o'rtasidagi kabi huquqiy munosabatlar vujudga keladi.

Farzandlikka olish farzandlikka oluvchi (va uning qarindoshlari) hamda farzandlikka olinganlar (va ularning bo'lg'usi avlodlari) o'rtasida qonunda ota-ona va bolalarga nisbatan belgilangan qonun hujjatlarida maxsus ko'rsatilgan yoki ko'rsatilmaganligidan qat'i nazar, barcha shaxsiy va mulkiy huquq hamda majburiyatlarni vujudga keltiradi.

2-§. Farzandlikka olish shartlari va tartibi

Farzandlikka olish shartlari deganda, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish shakllaridan biri tushuniladi. Ular doirasiga quyidagilar kiradi: a) bolaning ota-onasi yoki ularning

¹ F. Otaxo'jayev. Oila va qonun. –T., 1983. 29-bet.

o'rnini bosadigan shaxslarning roziligi; b) o'n yoshga to'lgan bolani o'zining roziligi; d) agar er-xotindan bittasi tomonidan farzandlikka olinayotgan bo'lsa, farzandlikka olayotganning eri yoki xotining roziligi.

Bu shartlarning mohiyati nimalardan iborat. Bu shartlar mazmuni nimalarni anglatadi.

Oila kodeksining 159-moddasiga binoan, bolani farzandlikka olish uchun farzandlikka olinayotgan bola ota-onasining roziligi talab etiladi. Ota-onaning bolani farzandlikka olinishiga roziligi yozma shaklda bayon etilishi kerak.

Oila qonunchiligiga ko'ra quyidagi hollarda ota-onaning rozilgisiz farzandlikka olishga yo'l qo'yiladi:

- ota-onaning kimligi noma'lum bo'lsa;
- ota-ona ota-onalik huquqidan mahrum qilingan bo'lsa;
- ota-ona muomalaga layoqatsiz, bedarak yo'qolgan deb topilgan yoki vafot etgan deb e'lon qilingan bo'lsa;
- ota-ona bir yildan ortiq muddat davomida bolalar yoki davolash muassasalaridagi bolalardan uzrli sabablarsiz xabar olmagan bo'lsa.

Farzandlikka olishning navbatdagi sharti bo'lib, o'n yoshga to'lgan bolani farzandlikka olish uchun uning roziligi talab qilinadi.

Farzandlikka olishda bolaning roziligi vasiylik va homiylik organlari yoki sud tomonidan farzandlikka olish to'g'risidagi ish ko'rib chiqilayotganda aniqlanadi. (Oila kodeksining 155-moddasi)

Farzandlikka olishda bolani farzandlikka olishga bo'lgan munosabatini aniqlash muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning huquq va manfaatlarini qo'riqlashga qaratilgan.

Farzandlikka oluvchining shaxsiyati to'g'risida bola shaxsan xabardor bo'lishi kerak.

Oila kodeksining 156-moddasiga muvofiq, agar bola farzandlikka oluvchilarning oilasida tarbiyalanayotgan bo'lsa va ularni o'z ota-onasi deb e'tirof etsa, farzandlikka olish farzandlikka olinayotgan bolaning rozilgisiz amalga oshirilishi mumkin. Bu qoida bolani kutilmagan his-tuyg'u va ruhiy ta'sirlardan xoli qilib, farzandlikka olinayotganni tug'ishgan o'g'il (qiz) sifatida o'sayotganligiga ta'sir etadi.

Agar bola er-xotinning har ikkalasi tomonidan farzandlikka olinmayotgan bo'lsa, bunga xotin (er)ning roziligi talab etiladi. (Oila kodeksi 157-moddasining 1-bandi) Ko'pincha amaliyotda er-xotinlarning ikkalovlari tomonidan bolalar farzandlikka olinadi.

O'zbekiston Respublikasida farzandlikka olish Oila kodeksiga 2013-yil 30-aprelda qo'shimcha va o'zgartishlar kiritilgunga qadar ma'muriy tartibda belgilanar edi. Farzandlikka olish masalasi bugungi kun talabidan kelib chiqqan holda sud tartibida amalga oshirilishini alohida ta'kidlab o'tish zarur. Farzandlikka olish bolani farzandlikka olishni istagan shaxslarning (shaxsning) arizasiga ko'ra, vasiylik va homiylik organlarining farzandlikka olishning asosiligi va farzandlikka olinayotgan bola manfaatlariga to'g'ri kelishi haqidagi xulosasi hisobga olingan holda sud tomonidan amalga oshiriladi.

~~Farzandlikka olish to'g'risidagi ishlar O'zbekiston Respublikasi~~ Fuqarolik protsessual kodeksida nazarda tutilgan qoidalar bo'yicha alohida ish yuritish tartibida, farzandlikka oluvchilar (oluvchi), vasiylik va homiylik organlari vakillari, shuningdek, prokuror ishtirokida sud tomonidan ko'rib chiqiladi.

Aka-ukalar va opa-singillarni turli shaxslar tomonidan farzandlikka olishga yo'l qo'yilmaydi, farzandlikka olish bolalarning manfaatlariga muvofiq kelgan hollar bundan mustasno.

Farzandlikka olishni istovchi shaxslar quyidagi hujjatlarni taqdim etadilar:

– farzandlikka oluvchilarning ismi, familiyasi, otasining ismi, yashash joyi, nikohda qachondan beri turganligi, ularning birga yoki alohida yashashi, agar farzandlari bo'lsa, ularning soni va yoshlari, farzandlikka olinadigan bolaning familiyasi, ismi, otasining ismi, yoshi va jinsi ko'rsatilgan arizasi;

– shaxsini tasdiqlovchi hujjat;

– nikoh tuzilganligi (nikohdan ajralganlik) haqidagi guvohnomaning nusxasi;

– oila a'zolari ko'rsatilgan holda turarjoydan ma'lumotnoma;

– ish joyidan ish haqi ko'rsatilgan ma'lumotnoma;

– farzandlikka olishni istovchi shaxsning sog'lig'i to'g'risida tibbiy maslahat komissiyasining xulosasi, psixiatriya, narkologiya

muassasalari, teri-tanosil kasalliklari dispanserining ma'lumotnomasi.

Sudning farzandlikka olish to'g'risidagi hal qiluv qarori qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab o'n kun ichida fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlari farzandlikka olinayotganning tug'ilishi qayd etilgan daftarga zarur o'zgartirishlar kiritishi lozim. Farzandlikka oluvchilar bolaning tug'ilganligi to'g'risidagi yozuvlar daftariga uning ota-onasi deb yozilishi kerak. Zarur hollarda bolaning familiyasi, ismi, otasining ismigina emas, balki tug'ilgan sanasi ham bir yildan ortiq bo'lmagan farq bilan o'zgartiriladi.

3-§. Farzandlikka olishni bekor qilish

Oila kodeksining 169-moddasida farzandlikka olishni bekor qilish asoslari beriladi.

Farzandlikka olish agar farzandlikka oluvchilar:

– o'z zimmlariga yuklatilgan majburiyatlarni bajarishdan bo'yin tovlayotgan yoki ularni lozim darajada bajarmayotgan bo'lsalar;

– ota-onalik huquqini suiiste'mol qilayotgan bo'lsalar;

– farzandlikka olinuvchilarga nisbatan shafqatsizlik bilan muomalada bo'lsalar;

– muttasil ichkilikbozlikka yoki giyohvandlikka muhtalo bo'lgan bo'lsalar bekor qilinishi lozim.

Farzandlikka olinuvchining xulq-atvori farzandlikka oluvchilarning sha'ni va qadr-qimmatiga putur yetkazayotgan, ularning hayoti yoki sog'lig'iga xavf solayotgan bo'lsa, farzandlikka olinuvchi voyaga yetganidan keyin farzandlikka olish bekor qilinishiga yo'l qo'yiladi.

Sud boshqa asoslarga ko'ra ham, bolaning manfaatlaridan kelib chiqib, uning fikrini hisobga olgan holda farzandlikka olishni bekor qilishga haqlidir.

Farzandlikka olishni bekor qilish huquqni bekor qilish va huquqni tiklovchi yuridik fakt bo'lib ham hisoblanadi.

Farzandlikka olishni bekor qilishda farzandlikka olishdagi barcha huquqiy oqibatlar kelajak vaqt uchun tugallanadi. Agar bu bolalar

manfaatiga mos kelsa bir vaqtda uning huquqiy aloqalari ota-onalari va boshqa qon-qarindoshlari bilan ham tiklanadi.

Farzandlikka olishni bekor qilish faqat sud tartibida amalga oshiriladi. Farzandlikka olishni bekor qilishning mezonini shu bekor qilishlik bolalar manfaatiga qaratilishi bilan belgilanadi.

Umumiy qoida bo'yicha farzandlikka olishni bekor qilish bola to'la muomala layoqatiga to'lishiga qadar sodir bo'ladi. Bu esa ularning muomala layoqatiga to'lishi bilan ota-onalarni huquq va majburiyatlarining tugallanishi bilan bog'liq bo'lib, farzandlikka olishni bekor qilish uchun ham zaruriyat qolmaydi.

Farzandlikka olishni bekor qilish farzandlikka olingan, farzandlikka olinuvchilar va farzandlikka olinganlar ota-onalarining roziligi mavjud bo'lganida yo'l qo'yilishi mumkin.

Agar farzandlikka olinuvchining ota-onasi ota-onalik huquqidan mahrum etilgan yoki ~~muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsalar~~, ularning roziligini olmasdan farzandlikka olishlik bekor qilinadi. Agar farzandlikka olish farzandlikka olinuvchilar ota-onalarining rozilgisiz yoki majburlash yo'li bilan amalga oshirilgan bo'lsa, bolalarning ota-onalari farzandlikka olishni bekor qilishlikni talab etishlari mumkin.

Odatda, ko'pincha, farzandlikka notinch bo'lgan oilalardan bolalar beriladi. Ko'pincha, farzandlikka olish bekor qilinganda bola vaqtincha vasiylik va homiylik organlariga topshiriladi.

Farzandlikka olish bekor qilinganda sud farzandlikka olgandan bola manfaati uchun aliment undiradi. Bu masalani hal qilishda sud birinchi navbatda bola manfaatlarini hisobga oladi. Agar bolaning holati aliment olishlikni talab etsa, u holda farzandlikka oluvchidan aliment undiriladi. Aliment undirishlik o'zining huquqiy tabiati bo'yicha javobgarlik chorasini bo'lmasdan, balki uning birdan bir maqsadi bolaning ta'minotidir.

Agar bola o'zining ota-onasiga qaytarilsa, agar bola ishlasa yoki tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanib o'zini o'zi ta'minlasa, u holda aliment undirilmaydi.

Sud qarori bilan farzandlikka olish bekor qilinganda, bolaning manfaatini himoya qilish maqsadida, u ismi, familiyasi va ota ismini saqlab qolish huquqiga ega. Bu holat bolani tug'ilgan joyi va oy-

kuniga ham tegishlidir. Bolani familiyasi va ota ismini saqlab qolish to'g'risida farzandlikka oluvchining fikri ahamiyatga ega emas. 10 yoshga to'lgan bolaning ismi, familiyasi va ota ismini o'zgartirish uning roziligisiz mumkin emas. Bu masala qonunda ko'rsatilgan bo'lmasa-da, ushbu holat uning tug'ilish joyiga ham tegishlidir.

Oila kodeksining 170-moddasiga ko'ra, farzandlikka olishni bekor qilishni talab etish huquqiga ega bo'lganlar doirasiga farzandlikka olinganning ota-onasi, prokuror, vasiylik va homiylik organlari, voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalar, shuningdek, o'n olti yoshga to'lgan farzandlikka olingan bola kiradi.

Farzandlikka olishni bekor qilish sud tartibida amalga oshiriladi.

Farzandlikka olish bekor qilinganda farzandlikka olinuvchi bola bilan farzandlikka oluvchilarning (farzandlikka oluvchilarning qarindoshlari) o'zaro huquq va majburiyatlari tugatiladi hamda bola bilan uning ota-onasi (ota-onaning qarindoshlari) o'rtasidagi huquq va majburiyatlar tiklanadi. Farzandlikka olish bekor qilinganda, bola sudning hal qiluv qarori bilan ota-onasiga olib beriladi. Bolaning ota-onasi yo'q bo'lsa, shuningdek, bolani ota-onasiga berish uning manfaatlariga zid bo'lsa, u vasiylik va homiylik organlari qaramog'iga beriladi.

Sudning hal qiluv qarorida farzandlikka olinuvchining familiyasi, ismi va ota ismini saqlash-saqlanmasligi ko'rsatilishi kerak.

Nazorat savollari

- 1. Farzandlikka olish tushunchasi.*
- 2. Farzandlikka olish tartibi va shartlari.*
- 3. Farzandlikka olishni bekor qilish.*
- 4. Farzandlikka olishni haqiqiy emas deb topish.*

XX BOB. VOYAGA YETMAGAN BOLALAR UCHUN VASIY VA HOMIY TAYINLASH

Bobning maqsadi: vasiylik va homiylik munosabatlari va ular bilan bog'liq munosabatlarni yoritish.

Mazkur bobda voyaga yetmagan bolalar uchun vasiy va homiy tayinlash masalalari ochib beriladi.

1-§. Vasiylik va homiylikning maqsadi

Hayotda baxtsiz tasodif va har xil sabablar tufayli ota-ona tarbiyasidan va uning ta'minotidan mahrum bo'lgan voyaga yetmagan bolalarga oilaviy tarbiyaga yaqin bo'lgan tarbiyani ta'minlaydigan vositalardan biri – vasiylik va homiylikdir.

Oila kodeksining 175-moddasiga binoan, vasiylik va homiylik vazifalarini amalga oshirish o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarga nisbatan – xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish bo'limlariga, sud tomonidan muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan shaxslarga nisbatan – sog'liqni saqlash bo'limlariga, sog'lig'ining yomonligi sababli homiy tayinlanishiga muhtoj muomalaga layoqatli shaxslarga nisbatan – mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlari zimmasiga yuklatiladi.

Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to'g'risidagi Nizom»ning 4-bandiga ko'ra, vasiylik va homiylik vazifalarini amalga oshirish mahalliy hokimiyat organlarining qaysi bo'limlari tomonidan amalga oshirilishi ko'rsatilgan. Qonun bu masalani hal qilishda vasiy yoki homiy tayinlashning maqsad va vazifalaridan kelib chiqadi.

Vasiylik va homiylik Oila kodeksining XXI bobi, 179–199-moddalari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-

yil 12-apreldagi 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O‘zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to‘g‘risidagi Nizom» bilan huquqiy tartibga solinadi.

Oila kodeksining 173-moddasiga binoan, vasiylik va homiylik ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarga ta‘minot berish, ularni tarbiyalash va ularga ta‘lim berish, shuningdek, bunday bolalarning shaxsiy hamda mulkiy huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun belgilanadi.

Vasiylik 14 yoshga to‘lmagan bolalarga va sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslarga nisbatan quyidagi hollarda belgilanadi:

- ota-onasi vafot etgan bo‘lsa;
- ota-onasi sud qarori bilan ota-onalik huquqidan mahrum etilganida yoki ularning ota-onalik huquqi cheklanganda;
- ota-onasi kasal bo‘lganda;
- ota-onasi sud qarori bilan muomalaga layoqatsiz deb topilganda;
- ota-onasi 6 oydan ortiq muddat bo‘lmagan hollarda;
- ota-onasi bedarak yo‘qolganda;
- ota-onasi bolalarni tarbiyalash yoki ularning huquq va manfaatlarini himoya qilishdan bo‘yin tovlaganda, shu jumladan ota-ona tarbiya, davolash muassasalari, aholini ijtimoiy himoyalash muassasalari va shunga o‘xshash muassasalardan bolasini olishdan bosh tortganda, shuningdek, boshqa zarur hollarda.

2-§. Vasiylik va homiylikni belgilovchi organlar

Amaldagi qonunlarga muvofiq, vasiylik va homiylik vasiy va homiy tayinlashga muhtoj bo‘lgan shaxs yashayotgan joyda belgilanadi. Yashash joyi deyilganda, voyaga yetgan shaxsning doimiy ro‘yxatdan o‘tgan turarjoyi tushuniladi. Voyaga yetmaganlarning yashash joyi ularning ota-onalari yashaydigan joy hisoblanadi.

Vasiylik va homiylik tuman yoki shahar hokimining qarori bilan belgilanadi.

Hokimning vasiy yoki homiy tayinlash to'g'risidagi qarori O'zbekiston Respublikasining butun hududida haqiqiy hisoblanib, barcha yuridik hamda jismoniy shaxslar tomonidan bajarilishi majburiydir.

Amaldagi Oila kodeksining 176-moddasida vasiylik va homiylik belgilanadigan shaxslar ko'rsatilgan. Ilgari amalda bo'lgan Nikoh va oila kodeksining 169-moddasida vasiylik o'n besh yoshga to'lmagan bolalarga nisbatan belgilanishi nazarda tutilgan bo'lsa, yangi Oila kodeksiga ko'ra o'n to'rt yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlarga nisbatan belgilanadi.

Vasiy o'zining vasiyligida shaxsning nafaqat mulkiy, balki shaxsiy nomulkiy huquq va manfaatlarini ham himoya qiladi.

O'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlarga nisbatan homiy tayinlanadi.

3-§. Vasiylik va homiylik vazifalarini amalga oshirish

Fuqarolik kodeksining 32-moddasiga binoan, vasiylik va homiylik muomalaga layoqatsiz yoki muomalaga to'liq layoqati bo'lmagan fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun belgilanadi. Voyaga yetmaganlarga vasiylik va homiylik ularni tarbiyalash maqsadida ham belgilanadi. Vasiylar va homiylarning bunga tegishli huquq va burchlari qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Vasiylar va homiylar o'z himoyalaridagi shaxsning huquq va manfaatlarini har qanday shaxslar bilan munosabatlarda, shu jumladan sudlarda ham maxsus vakolatsiz himoya qiladilar.

Voyaga yetmagan bolalarga vasiy va homiy belgilanganda uning oldiga qo'yilgan maqsad oilaviy tarbiyani ta'minlash bo'lib, ular bolalar bilan bir oilada yashashlari lozim.

Vasiylik yoki homiylikdagi shaxslarning mol-mulkini boshqarish vasiylik va homiylik organlarining tavsiyasiga asosan mol-mulk joylashgan hududda o'rnatiladi.

Vasiylik va homiylikdagi shaxslarning mol-mulkini boshqarish, ularga tegishli mol-mulknini boshqalarga o'tkazish, vasiylik va

homiylidagi shaxslarga tegishli pul va boshqa qimmatli buyumlarni saqlash, mol-mulkni boshqarish va saqlash bilan bog'liq bo'lgan boshqa harakatlarni bajarish tartibi va shartlari, shuningdek, vasiylik va homiylidagi shaxslarning mol-mulkini boshqarish va saqlash bo'yicha vasiy va homiylarning hisobot berish tartibi qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Vasiy va homiy o'z vasiyligi yoki homiyligidagi shaxsga ta'minot berishga majbur emas.

Vasiylik va homiylik ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ta'minlash, ularni tarbiyalash va ularga ta'lim berish, shuningdek, ularning shaxsiy va mulkiy huquqlari va manfaatlarini himoyalash maqsadida belgilanadi.

4-§. Vasiy va homiyning huquq hamda majburiyatlari

Oila kodeksining 181-moddasiga binoan, vasiylar o'z qaramog'idagi shaxslarning qonuniy vakillari hisoblanadilar va ular nomidan hamda ularning manfaatlarini ko'zlab barcha zarur bitimlarni tuzadilar.

Homiylar o'z qaramog'idagi shaxslarga ular o'z huquqlarini amalga oshirishida va majburiyatlarini bajarishida ko'maklashadilar, shuningdek, ularning huquqlari uchinchi shaxslar tomonidan suiiste'mol etilishidan himoya qiladilar.

~~Vasiylar va homiylar vasiylik va homiylidagi shaxslarning~~ huquq va manfaatlarini barcha muassasalarda, shu jumladan, sudda ham alohida ishonchnomasiz himoya qiladi.

Vasiy va homiy:

– turar joyi o'zgarganligi to'g'risida vasiylik va homiylik organini xabardor qilishi;

– vasiyligi va homiyligidagi bolalarni tarbiyalashi, ularning ta'minoti, salomatligi, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishi, shuningdek, ularning huquqiy va qonuniy manfaatlarini himoya qilishi;

– o'z qaramog'idagi voyaga yetmagan bolalar bilan birga yashashi shart. 16 yoshga to'lgan homiylidagi bolaning o'z

homiysidan alohida yashashiga basharti bu uning tarbiyasiga hamda huquq va manfaatlarining himoya qilinishiga salbiy ta'sir qilmasa, vasiylik va homiylik organining ruxsati bilan yo'1 qo'yiladi.

Vasiy va homiy quyidagi vazifalarni bajarish huquqiga ega:
vasiyligi va homiyligidagi bolaning fikri, shuningdek, vasiylik va homiylik organining tavsiyalarini hisobga olgan holda bolani tarbiyalash usullarini mustaqil ravishda belgilashga;

vasiyligi yoki homiylikdagi bolani qonuniy asoslar bo'1masdan turib, o'z qaramog'ida saqlab turgan har qanday shaxslardan, shu jumladan, bolaning yaqin qarindoshlaridan sud tartibida qaytarib berishni talab qilishga.

Vasiy va homiy huquqlarining amalga oshirilishi hamda majburiyatlarining bajarilishini vasiylik va homiylik organlari nazorat qiladi. Vasiy yoki homiy o'z zimmasiga qonun bilan yuklangan majburiyatlarni lozim darajada bajarmaganida vasiylik va homiylik organlari tavsiyasiga ko'ra tuman (shahar) hokimi vasiy yoki homiyni bu majburiyatlarni bajarishdan chetlatadi. Vasiy yoki homiy majburiyatlarni sifatli bajarmaganida bu majburiyatlarni bajarishdan chetlanish masalasi sudga tegishli bo'lsa maqsadga muvofiq bo'ladi, chunki sud nizoli masalani adolatli hal qilib o'z faoliyatida faqat qonunga asoslanadi.

Vasiylik quyidagi hollarda tugaydi:

vasiylikdagi shaxs yoki vasiy vafot etganda;

voyaga yetmaganlarga nisbatan — ular 14 yoshga to'lganda yoki ular ota-onasi tarbiyasiga qaytarilganda;

qonunda belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz deb topilganlar uchun — ularning muomala layoqati sud tomonidan tiklangan hollarda.

Homiylik quyidagi hollarda tugaydi:

homiylikdagi shaxs yoki homiy vafot etganda;

homiylikdagi shaxs voyaga yetganda;

homiylikdagi shaxs ota-onasiga qaytarilganda;

homiylikdagi shaxs nikohga kirganda;

voyaga yetmagan shaxs to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilinganda (emansipatsiya);

fuqaroning muomala layoqatini cheklash haqidagi sudning hal qiluv qarori bekor qilinganda;

homiylidagi voyaga yetgan shaxsning sog'lig'i yaxshilanganligi tufayli u mustaqil ravishda o'z huquqlarini amalga oshirish va majburiyatlarini bajarish mumkin bo'lganda.

Nazorat savollari

- 1. Vasiylik va homiylik tushunchasi.*
- 2. Vasiylik va homiylikni amalga oshiruvchi organlar.*
- 3. Vasiy va homiyning huquq va majburiyatlari.*

XXI BOB. BOLALARNI OILAGA TARBIIYAGA OLISH (PATRONAT)

Bobning maqsadi: Oila kodeksining 194-moddasiga binoan, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan voyaga yetmagan bolalar, shu jumladan tarbiya va davolash muassasalarida, shuningdek, aholini ijtimoiy himoyalash muassasalaridagi bolalar oilaga tarbiyaga berilishini asoslantirish.

Mazkur bobda bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) Oila kodeksi 22-bobining 194–200-moddalari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Voyaga yetmagan bolalarni farzandlikka va bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) to'g'risidagi Nizom»ning ikkinchi bo'limi bilan huquqiy tartibga solinishi ochib beriladi.

1-§. Bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) tushunchasi va tartibi

Bolalarni oilaga tarbiyaga olish ixtiyoriy bo'lib, u vasiylik va homiylik organlari bilan bolani olish istagini bildirgan shaxslar o'rtasida tuzilgan maxsus shartnoma asosida amalga oshiriladi.

O'n yoshga to'lgan bolalarni ularning roziligi bilan oilaga tarbiyaga berish mumkin.

Bolani oilaga tarbiyaga berish shartnomasi vasiylik va homiylik organi hamda tutingan ota va ona bilan tuziladi.

Bolani oilaga tarbiyaga olish ularga oilaviy tarbiyani olish uchun imkoniyat berib, qonun unga so'zsiz afzallik beradi. Vasiylik va homiylik organi bolalarni tarbiyaga olishni istovchilarning oilaviy sharoiti, moddiy ta'minoti ahvolini o'rganib chiqadi va ularni hisobga oladi.

Oilaga bolani tarbiyaga olish shartnoma asosida amalga oshiriladi. Shartnoma esa vasiylik va homiylik organlari va bolani oilaga

olmoqchi bo'lgan tutingan ota-onalar (er-xotinlar, alohida fuqarolar bo'lishi mumkin) o'rtasida tuziladi.

Oilaga bolalarni tarbiyaga olish uchun shartnomada ko'rsatilgan bolalar voyaga yetmagan bo'lishligi lozim. Vasiy (homiylar) tutingan ota-onalardan farq qilib vasiylik va homiylik organlari bilan shartnoma munosabatlarida bo'ladilar.

Oilaga bolalarni tarbiyaga olish odatiy bolalar uyidan bolalarning kam sonligi bilan farq qiladi. Bu esa jamoat tarbiyasidan farq qilib, oilaviy tarbiyani ta'minlaydi. Ota-onalar uchun bolalar bilan bevosita munosabatda bo'lishga imkon yaratadi. Qonun bilan bolalarning oilada eng kam soni ko'rsatilmagan. Shuning uchun uning soni bir boladan iborat bo'lishi ham mumkin. Qoida bo'yicha bolalarning soni 8 boladan oshmasligi kerak.

Oilaga bolani tarbiyalash uchun olish vasiylikdan farq qilib, tutingan ota-onalar vasiylik va homiylik organlari bilan shartnoma munosabatlarida bo'lib, o'zlarining majburiyatlarini bajarganliklari uchun haq oladilar. Bolalar va tutingan onalar vasiylikka olinganlar va vasiy, homiylarga nisbatan yaqinroq munosabatlarda bo'ladilar.

2-§. Bolalarni oilaga tarbiyaga olish to'g'risidagi kelishuv va uning mazmuni

Oila kodeksining 195-moddasiga binoan, bolalarni oilaga tarbiyaga olish to'g'risidagi kelishuv vasiylik va homiylik organlari bilan tutingan ota-ona o'rtasida tuziladi.

Bolalarni oilaga tarbiyaga olish to'g'risidagi kelishuvda bolalarni ta'minlash, tarbiyalash va ularga ta'lim berish, tarbiyaga olgan tutingan ota-onaning huquq va majburiyatlari, vasiylik va homiylik organlarining bolalarni tarbiyaga olgan oilaga nisbatan majburiyatlari, shuningdek, bunday kelishuvni bekor qilish asoslari va oqibatlarini ko'rsatiladi.

Bolalarni oilaga tarbiyaga olayotgan tutingan ota-onalar, albatta, voyaga yetgan va muomalaga layoqatli bo'lishlari kerak. Oilaga bola olayotgan ota-onalarga ota-onalik huquqi nikohda bo'lgan, shuningdek, yolg'iz fuqarolarga beriladi. Farzandlikka oluvchilarning shaxsiyatidan nimani talab etilsa, tutingan ota-onalar

shaxsiyatidan ham shular talab etiladi. Ota-onalik huquqidan mahrum etilganlar yoki ota-onalik huquqlari cheklanganlar; vasiylik va homiylik majburiyatidan ozod etilganlar; ilgari farzandlikka olganlar hamda ayrim sabablarga ko'ra farzandlikka olishdan chetlatilganlar; sog'liqlari tufayli bolalarga tarbiya berolmaydiganlar tutingan ota-ona bo'lolmaydilar. Tutingan ota-onalar bilan vasiylik va homiylik organlari shartnoma tuzish vaqtida ularning ma'naviy qiyofalari, moddiy-maishiy sharoitlari, yoshi va boshqa sharoitlarini hisobga oladi.

Bolalar yoshlaridan qat'i nazar, shartnoma tuzish vaqtida ishtirok etmaydilar. Tutingan oilalarga ota-onalik homiyligidan mahrum etilgan bolalar qabul qilinadi. Agar aka-ukalar, opa-singillar bir oilada tarbiyalangan bo'lsalar, ularni ajratish maqsadga muvofiq emas.

Faqat bolalarning manfaati talab etsa, shundagina unga yo'l qo'yilishi mumkin. Ko'pincha, bunday aka-uka, opa-singillarni ajratishlikka ularning biri kasal bo'lib, bola qabul qilib olayotgan oilaga xavf tug'diradigan hollarda yo'l qo'yiladi.

Shartnomada vasiylik va homiylik organlari bilan tutingan ota-onalar o'rtasidagi bolani oilaga olish muddati, tarbiyalash, ta'lim berish va ularni moddiy ta'minlash, shuningdek, vasiylik va homiylik organini bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) oldidagi majburiyati kabilar ko'rsatiladi.

Bolalarni oilaga tarbiyaga berishda vasiylik va homiylik organlari ularni bir yo'la kiyim-bosh va poyabzal bilan ta'minlaydilar.

Vasiylik va homiylik organlari bolani oilaga tarbiyaga olgan tutingan ota-onaga qonun hujjatlarida belgilangan miqdorda har oyda nafaqa to'lab turadi.

Quyidagi sabablar bo'lganda tutingan ota-onaning tashabbusi bilan vasiylik va homiylik organi o'rtasida kelishuv muddatidan oldin bekor qilinishi mumkin:

- oilaga tarbiyaga oluvchining kasalligi;
- oilaviy yoki mulkiy mavqeining o'zgarishi;
- bolalar bilan o'zaro bir-birini tushunmaslik va boshqalar.

Vasiylik va homiylik organining tashabbusi bilan yoki bolalar ota-onalarga qaytarilgan yoxud ular farzandlikka olinganda shartnoma muddatidan oldin bekor qilinishi mumkin.

3-§. Oilaga tarbiyaga olingan bolalarning huquqlari

Oila kodeksining 197-moddasiga muvofiq, oilaga tarbiyaga olingan bolalar quyidagi huquqlarga ega:

o'zlariga tegishli bo'lgan aliment, shuningdek, pensiya, nafaqa va boshqa ijtimoiy to'lovlarni olish;

uy-joyga bo'lgan mulk huquqi yoki uy-joylardan foydalanish;

qolgan hujjatlarga muvofiq, uy-joy olish huquqlarini saqlab qolish.

Oilaga tarbiyaga berilgan bolalar o'z huquq va manfaatlarini himoya qilish, ota-onasi va qarindoshlari bilan ko'rishish huquqiga ham egadirlar.

Bolaning manfaatiga daxldor har qanday masala oilada hal qilinayotganida bola o'z fikrini bildirishga haqli.

Bolalarni oilaga tarbiyaga olgan ota-onalar o'rtasidagi nizolar vasiylik va homiylik organlari, zarur holatlarda esa sud tomonidan ko'riladi.

Oila kodeksining 200-moddasiga binoan, vasiylik va homiylik organlari oilaga tarbiyaga berilgan bolalarning turmush sharoitlarini va ularning tarbiyalanishini kuzatib boradilar.

4-§. Tutingan ota-onalarning huquq va majburiyatlari

Oila kodeksining 198-moddasiga binoan, voyaga yetgan har ikki jinsdagi shaxslar tutingan ota-ona bo'lishlari mumkin.

Quyidagi shaxslar tutingan ota-ona bo'la olmaydilar:

sud tomonidan muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan shaxslar;

sud tomonidan ota-onalik huquqidan mahrum qilingan yoki ota-onalik huquqi cheklangan shaxslar;

qonun bilan o'z zimmasiga yuklatilgan majburiyatni lozim darajada bajarmaganligi uchun vasiylik yoki homiylik vazifalarini bajarishdan chetlashtirilgan shaxslar;

farzandlikka bola olgan, lekin keyinchalik o'z zimmlariga yuklatilgan majburiyatlarni bajarishdan bo'yin tovlagan yoki ularni lozim darajada bajarmaganligi uchun sud tomonidan farzandlikka olish bekor qilingan shaxslar;

qasddan qilgan jinoyatlari uchun ilgari hukm qilingan shaxslar;

sog'lig'ining holatiga ko'ra bolani tarbiyalash majburiyatini bajara olmaydigan shaxslar.

Amaldagi oila qonunchiligiga muvofiq, tutingan ota-onalarni tanlash vasiylik va homiylik organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Tutingan ota-ona tarbiyaga olingan bolaga nisbatan vasiylik huquq va majburiyatlariga egadir.

Ushbu moddada tutingan ota-ona oilasiga tarbiyaga olingan bolaning qonuniy vakili hisoblanib, unga nisbatan vasiylik huquq va majburiyatlariga egadir. Tutingan ota-ona oilaga tarbiyaga olingan bolaning huquq va majburiyatlarini har qanday jismoniy va yuridik shaxslar bilan bo'lgan munosabatlarda, shu jumladan sudda alohida vakolatsiz himoya qiladi.

Nazorat savollari

- 1. Bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) tushunchasi va tartibi.*
- 2. Bolalarni oilaga tarbiyaga olish to'g'risidagi kelishuv va uning mazmuni.*
- 3. Tutingan ota-onalarning huquq va majburiyatlari.*

XXII BOB.
CHET EL FUQAROLARI VA FUQAROLIGI
BO'LMAGAN SHAXSLAR ISHTIROKIDAGI OILAVIY
MUNOSABATLARNI TARTIBGA SOLISH

Bobning maqsadi chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarni huquqiy tartibga solish masalalarini ochib berishdan iborat.

Mazkur bobda: fuqarolik shaxsning huquqiy maqomi sifatida qator belgilarga ega. Uning, birinchidan, shaxsning ma'lum bir davlatga mansubligini, ikkinchidan, bu mansublik davlat bilan o'sha shaxs, fuqaro o'rtasidagi siyosiy-huquqiy bog'liqlikni, aloqani bildirishi ochib beriladi.

1-§. O'zbekiston Respublikasi hududidan tas' jarida
tuzilgan nikohlarni e'tirof etish

Sobiq Ittifoqning parchalanib ketishi, uning hududida bir qator mustaqil davlatlarning vujudga kelishi, aholi ko'chishining kuchayishi chet el fuqarosi bilan bog'langan oilaviy munosabatlarning vujudga kelishiga olib keldi.

Xalqaro xususiy huquqda chet el elementi bilan ishtirok etgan munosabatlar deyilganda, unda chet el fuqarosi ishtirok etgan bo'ladi. Masalan, chet el fuqarosi tomonidan bolani farzandlikka olish. Chet el elementi bilan bog'liq holat yana shunday bo'lishi mumkin, agar yuridik faktga asoslangan huquqiy munosabatni vujudga keltiradigan, o'zgartiradigan yoki uni bekor qiladigan holat chet el hududida sodir bo'lsa. Oilaviy munosabatlarda chet el elementi paydo bo'lsa, ularni xalqaro xususiy huquq normalari bilan tartibga solinadi.

Mamlakatimizda ochiq fuqarolik jamiyatiga o'tish tufayli xalqaro aloqalar tobora kengayib boraveradi. Xususan, chet davlatlardan turistlar, shuningdek, talabalar, ishbiarmon odamlar (bankirlar, tadbirkorlar va boshqalar) ning kelishi. Ilgari yo'qotilgan shaxsiy aloqada bo'lgan qarindoshlar o'rtasidagi aloqalarni tiklash uchun imkoniyat

yaratildi. O'z navbatida, bizning fuqarolarning chet mamlakatlarga borishi, u yerda yashashi tez-tez uchraydigan holat bo'lib qoldi.

Demak, Oila kodeksining 234-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar uning hududida oilaviy munosabatlarda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng huquqlardan foydalanadilar va teng majburiyatlarga ega bo'ladilar. Fuqarolikka oid qoidalar Xalqaro shartnomalarda ham ko'zda tutiladi. Umumiy qoidaga ko'ra, basharti, O'zbekiston Respublikasi tomonidan imzolangan xalqaro shartnomada mamlakatimiz qonunlaridan boshqacha qoida belgilangan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, xalqaro shartnomadagi qoida qo'llaniladi.

2-§. Nikohdan ajratish

Mamlakatimizda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan chet el fuqarolari yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'rtasidagi, shuningdek, chet el fuqarolari o'rtasidagi nikohdan ajratish O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi va Fuqarolik protsessual kodeksi qoidalari asosida amalga oshiriladi.

Ikki chet el fuqarosi nikohdan O'zbekistonda ajrashgan bo'lsa, uni tan olish yoki olmaslik masalasi tegishli davlatning qoidalari va fuqarolik protsessual qonunlariga rioya qilingan holda ko'rib ajratilgan bo'lsa, u haqiqiy deb hisoblanadi. Ammo nikohni ajratishga yo'l qo'ygan davlatlarning normalari (ya'ni, kollizion normalar) bu masalaga turlicha yondashadi. Bunday hollarda nikohdan ajratish fuqarolikka ega bo'lgan shaxslar davlatining yoki shaxslar doimo yashab turgan davlatning qonunlariga itoat etadi.

Nikohdan ajratish ishlari xalqaro shartnomaga asosan tartibga solinsa (Oila kodeksining 9-moddasi), bunday ishga nisbatan shartnomada er-xotin fuqarolikka mansub bo'lgan tegishli davlatning qonunlari tatbiq etilishi shart. Masalan, Sankt-Peterburgda yashab turuvchi O'zbekiston fuqarosi (da'vosi bo'yicha) Samarqandda yashab turuvchi O'zbekiston fuqarosi bilan nikohdan ajralar ekan, sud da'vog'ar yashab turgan joy — Rossiya qonunini emas, balki O'zbekiston qonunini qo'llashi shart. Oila kodeksi 236-

moddasining 3-qismiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga binoan, fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida nikohdan ajralish mumkin bo'lgan hollarda bunday nikohdan ajralish O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalarida yoki konsullik muassasalarida amalga oshirilishi mumkin.

Xorijiy mamlakatlarda qayd etilgan nikohdan ajratish haqidagi qaror O'zbekiston Respublikasining fuqarolik ishlari bo'yicha sudida yoki fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organida yuridik kuchga ega bo'ladi. Nikohdan ajratish haqidagi chet el davlatida qabul qilingan qaror er-xotinni nikohdan ajrashgan deb hisoblash uchun asos bo'ladi.

3-§. Farzandlikka olish

Oila kodeksining 237-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi hududida chet el fuqarolari yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslar tomonidan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lgan bolani farzandlikka olishda ham amaldagi Kodeks 151-167-moddalarining talablariga rioya qilinishi lozim.

Mazkur qoidada O'zbekiston fuqarosi bo'lgan bolani yoki chet el fuqarosi bo'lgan bolani O'zbekiston hududida, shuningdek, O'zbekiston fuqarosi bo'lgan bolani chet elda farzandlikka olish masalalariga oid qoidalar nazarda tutiladi.

Farzandlikka olingan bolaning chet elga olib ketilishi hollarida bolaning farzandlikka olinganligini isbotlovchi aniq dalillar talab qilinadi.

Oila kodeksining 238-moddasiga muvofiq, sud yoki fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organi va boshqa ma'muriy organlar chet el oila huquqining normalarini qo'llashda mazkur normalarning mazmunini ularning tegishli chet davlatda rasmiy sharhlanishi va amaliyotda qo'llanishiga muvofiq tarzda aniqlaydi.

Nazorat savollari

- 1. O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida tuzilgan nikohlarni e'tirof etish.*
- 2. Chet el fuqarolari hamda fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarni tartibga solish.*
- 3. Chet el oila huquqi normalarining mazmunini aniqlash.*

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR

I. Rahbariy adabiyotlar

1. *Karimov I.A.* O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-tom. –T., O'zbekiston.
2. *Karimov I.A.* Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-tom. –T., O'zbekiston, 1996.
3. *Karimov I.A.* Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-tom. –T., O'zbekiston, 1996.
4. *Karimov I.A.* Bunyodkorlik yo'lidan. 4-tom. – T., O'zbekiston, 1996.
5. *Karimov I.A.* Yangicha fikrlash va ishlash — davr talabi. 5-tom. –T., O'zbekiston, 1997.
6. *Karimov I.A.* Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. 6-tom. –T., O'zbekiston, 1998.
7. *Karimov I.A.* Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-tom. – T., O'zbekiston, 1999.
8. *Karimov I.A.* Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot — pirovard maqsadimiz. 8-tom. –T., O'zbekiston, 2000.
9. *Karimov I.A.* Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz. 9-tom. –T., O'zbekiston, 2001.
10. *Karimov I.A.* Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. 10-tom. –T., O'zbekiston, 2002.
11. *Karimov I.A.* Biz tanlagan yo'l — demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. 11-tom. –T., O'zbekiston, 2003.
12. *Karimov I.A.* Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch-qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. 12-tom. –T., O'zbekiston, 2004.
13. *Karimov I.A.* O'zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. 13-tom. –T., O'zbekiston, 2005.
14. *Karimov I.A.* Inson, uning huquq va erkinliklari hamda manfaatlari — eng oliy qadriyat. 14-tom. –T., O'zbekiston, 2006.
15. *Karimov I.A.* Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish — barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-tom. –T., O'zbekiston, 2007.
16. *Karimov I.A.* Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta'minlash — bizning oliy maqsadimiz. 16-tom. –T., O'zbekiston, 2009.

17. *Karimov I.A.* Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. — T., Ma'naviyat, 2008.
18. *Karimov I.A.* Jahon inqirozining oqibatlarini yengish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish va taraqqiy topgan davlatlar darajasiga ko'tarish sari. 18-tom. — T., O'zbekiston, 2010.
19. *Karimov I.A.* «Asosiy vazifamiz — Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir» /2009-yilning asosiy yakunlari va 2010-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruza. — T., O'zbekiston, 2010.
20. *Karimov I.A.* «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi» / O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik Palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. 19-tom. — T., O'zbekiston, 2011.
21. *Karimov I.A.* «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish — taraqqiyotimizning muhim omilidir» / O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 19-tom. — T., O'zbekiston, 2011.
22. *Karimov I.A.* «Bizning yo'limiz — demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo'lidir» / O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 20-tom. — T., O'zbekiston, 2012.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. — T., Adolat, 2007.
2. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Rasmiy nashr. — T., Adolat, 2007.
3. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi. Rasmiy nashr — T., Adolat, 2007.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Barkamol avlod yili» davlat dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risidagi Farmoyishi // Xalq so'zi. 2009-yil 10-dekabr.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-aprel 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalari». — T., Adolat, 1999.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-aprel 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida Vasiylik va homiylik to'g'risidagi Nizom». — T., Adolat, 1999.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-aprel 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Voyaga yetmagan bolalarni farzandlikka va tarbiyaga olish (patronat) to'g'risidagi Nizom». — T., Adolat, 1999.

8. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to'plami. 1991–1998. – T., Sharq, 1999.

9. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Otalikni belgilash haqidagi ishlarni ko'rishda sudlar tomonidan qonunlarning tatbiq etilishi to'g'risida»gi 2001-yil 1-iyundagi 6-sonli qarori. NORMA ma'lumotlar bazasi.

III. Asosiy adabiyotlar

1. *Burxoniddin Al-Marg'iloniy*. Hidoya. 1-jild. – T., Adolat, 2000.

2. *Zokirov I.B.* Fuqarolik huquqi. – T., TDYI, 2009.

3. *Кочергина Т.В.* Защита имущественных прав супругов нормами нового Семейного кодекса РУз. Женщина. Право. Общество. Сборник. – T., Центр по изучению прав человека и гуманитарного права, 1999.

4. *Кочергина Т.В., Свиридова И.А.* Охрана прав ребёнка семейным законодательством. Права ребёнка: Международные и национальные стандарты. Центр по изучению прав человека и гуманитарного права. – T., 2000.

5. *Mualliflar jamoasi*. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga sharhlar. – T., O'zbekiston, 2008.

6. *Mualliflar jamoasi*. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. – T., Adolat, 2000.

7. *Mualliflar jamoasi*. Xalqaro xususiy huquq. – T., Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 2002.

8. *Mualliflar jamoasi*. Xotin-qizlar va bolalarning huquqlariga oid qonun kafolatlari. Ommabop yuridik ma'lumotnoma. Oila huquqi. – T., O'zbekiston, 2000.

9. *Otaxo'jayev F.M.* Nikoh va uning huquqiy tartibga solinishi. – T., O'zbekiston, 1995.

10. *Otaxo'jayev F.M.* Nikohning tugatilishi //J.Qonun himoyasida. 1998. №12.

11. *Otaxo'jayev F.M.* Oila huquqi. – T., TDYI, 2005.

12. *Topildiyev B.R.* Oila huquqi. O'quv uslubiy qo'llanma. – T., 2009.

13. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish. Bakalavriatning yuridik yo'nalishlari uchun o'quv qo'llanma. – T., O'zbekiston, 2001.

14. *Shoraxmetov Sh.Sh.* O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual huquqi. – T., Adolat, 2001.

15. *Yuldasheva Sh.R.* Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning huquqlarini himoya qilish. – T., O'zbekiston, 2005.

16. *Yuldasheva Sh.R.* O'zbekiston Respublikasi oila huquqidan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish uchun qo'llanma. – T., TDYI, 2004.

17. *Karimova V., Tillayeva T., Yuldasheva Sh., Shoraxmetova U.* Nikohlanuvchilarga huquqiy-psixologik qo'llanma. — T., Adolat, 2010.

18. *Yuldasheva Sh.R., Shoraxmetova U.Sh., Topildiyev B.R.* Oila huquqidan o'quv-uslubiy qo'llanma. — T., TDYI, 2011.

IV. Qo'shimcha adabiyotlar

1. Семейное право. — М., Юрист, 1996.
2. *Пиляева В.В.* Гражданское право. В вопросах и ответах. — М., 2009.
3. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. Отв. ред. И.М. Кузнецова (2-е изд. перераб. и доп.). — М., Юрист, 2000.
4. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. Под общ. ред. д.ю.н. П.В. Крашенникова и к.ю.н. П.И. Седугина. — М., INFRA-NO.
5. *Нечаева А.М.* Семейное право. Курс лекций. — М., Юрист, 1998.
6. *Пчелинцева Л.М.* Семейное право России. Учебник для вузов. — М., Norma-Infra. 1999.

V. Elektron ta'lim resurslari

1. <http://www.zakon.ru>.
2. <http://www.zakon.ru>.
3. <http://www.jurisby.ru>
4. <http://www.zakonssu.samara.ru>.
5. <http://www.pravo.eup.ru>.
6. <http://www.zakon.ru>.
7. <http://www.vihdihlom.ru>
8. <http://www.ref.ru>
9. <http://www.bankreferatov.ru>
10. <http://www.yurisprudensiya.ru>
11. <http://www.lawyer.com>
12. <http://www.referat.uz>

MUNDARIJA

Kirish.....	3
-------------	---

I bob. Oila tushunchasi va uning asosiy vazifalari

1-§. Zamonaviy jamiyatda oila tushunchasi.....	5
2-§. O'zbek oilasining o'ziga xos xususiyatlari.....	10
3-§. Oilaning asosiy vazifalari.....	14
4-§. Oila jamiyat va davlat muhofazasida.....	15

II bob. Oila huquqi tushunchasi, tamoyillari va tizimi

1-§. Oila huquqi tushunchasi.....	19
2-§. Oila huquqining tamoyillari.....	20
3-§. Oila huquqi tizimi.....	25

III bob. Oila huquqining manbalari

1-§. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.....	29
2-§. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi.....	30
3-§. Fuqarolik holatlarini qayd etish tartibi to'g'risida Yo'riqnomalar.....	34

IV bob. Oilaviy-huquqiy munosabatlar

1-§. Oilaning umumiy (ijtimoiy) va maxsus (yuridik) tushunchalari.....	35
2-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va ularning turlari. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning fuqarolik-huquqiy munosabatlardan farqi.....	38
3-§. Oila huquqida huquq va muomala layoqati.....	39
4-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning subyektlari va obyektlari.....	41
5-§. Oilaviy subyektiv huquq va majburiyatlar.....	42
6-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelish, o'zgarish va bekor bo'lish asoslari.....	43
7-§. Oila huquqida qon-qarindoshlik, qayin-bo'yinchilik va quda-andachilik tushunchasi va ularning ahamiyati.....	45
8-§. Fuqarolik holati dalolatnomalari.....	48
9-§. Oilaviy huquqlarni amalga oshirish va himoya qilish.....	50
10-§. Oila huquqida da'vo muddati.....	52

V bob. Nikoh

1-§. Nikoh tushunchasi.....	55
2-§. Nikoh tuzish tartibi.....	57
3-§. Nikoh tuzish shartlari.....	63
4-§. Nikohni haqiqiy emas deb topish asoslari.....	69
5-§. Nikohni haqiqiy emas deb topish tartibi va uning oqibatlari.....	75

VI bob. Er va xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlari

1-§. Er va xotin huquq va majburiyatlarining vujudga kelishi.....	79
2-§. Oilada er va xotinning teng huquqliligi.....	80
3-§. Er va xotinning familiyasi.....	81
4-§. Er va xotinning bolalar tarbiyasi va oila turmushi masalalarini hal qilishi.....	82
5-§. Er va xotinning mashg'ulot turi, kasb va turarjoy tanlash huquqlari.....	82

VII bob. Er va xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari

1-§. Er va xotinning umumiy mulki.....	84
2-§. Er va xotin har birining xususiy mulki.....	87
3-§. Er va xotinning umumiy mol-mulkini bo'lish.....	88
4-§. Er va xotinning shaxsiy va umumiy qarzlariga javobgarligi.....	91

VIII bob. Er va xotin mol-mulkinging shartnomaviy tartibi

1-§. Nikoh shartnomasi tushunchasi.....	93
2-§. Nikoh shartnomasini tuzish.....	96
3-§. Nikoh shartnomasining mazmuni.....	96
4-§. Nikoh shartnomasini o'zgartirish va bekor qilish.....	98
5-§. Nikoh shartnomasini haqiqiy emas deb topish.....	99

IX bob. Nikohning tugatilishi

1-§. Er va xotindan birining vafoti yoki sud ulardan birini vafot etgan deb e'lon qilishi oqibatida nikohning tugatilishi.....	101
2-§. Nikohdan ajralish uchun asoslar.....	102
3-§. Sud tartibida nikohdan ajratish.....	103
4-§. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida nikohdan ajratish.....	111
5-§. Nikohdan ajralishning huquqiy oqibatlari.....	113

**X bob. Ota-onalar va bolalarning shaxsiy huquq va
majburiyatlari**

1-§. Bolaning nasl-nasabini belgilash.....	116
2-§. Ota-onaning arizasi bo'yicha bolaning nasl-nasabini belgilash.....	117
3-§. Otalikni sud tartibida belgilash.....	119
4-§. O'zaro nikohda bo'lmagan shaxslardan tug'ilgan bolalarning huquq va majburiyatlari.....	122

**XI bob. Voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy nomulkiy
huquq va majburiyatlari**

1-§. Bolaning oiladagi huquqiy holati.....	124
2-§. Voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy huquqlari.....	125
3-§. Voyaga yetmagan bolalarning mulkiy huquqlari.....	128
4-§. Voyaga yetmagan bolalarning huquqlarini himoya qilish.....	130

**XII bob. Ota-onaning shaxsiy nomulkiy huquq va
majburiyatlari**

1-§. Voyaga yetmagan ota-onaning huquqlari.....	131
2-§. Ota-onaning bolalarga ta'lim-tarbiya berishga oid huquq va majburiyatlari.....	132
3-§. Bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha ota-onaning huquq va majburiyatlari.....	132
4-§. Ota-onalik huquqini amalga oshirish.....	134
5-§. Boladan alohida yashayotgan ota (ona)ning ota-onalik huquqini amalga oshirishi.....	135
6-§. Ota-onalik huquqidan mahrum qilish.....	136

**XIII bob. Ota-ona hamda bolalarning mulkiy huquq va
majburiyatlari**

1-§. Ota-ona va bolalarning mulkiy huquq va majburiyatlari.....	139
2-§. Ota-ona va bolalarning alohida mol-mulki.....	140
3-§. Ota-ona va bolalarning umumiy mulki.....	142
4-§. Bolalarning oiladagi xususiy mulki.....	143
5-§. Voyaga yetmagan bolalarning xususiy mulkini boshqarish va tasarruf etish.....	144

XIV bob. Aliment majburiyatlari

1-§. Aliment majburiyatlarining umumiy qoidalari.....	146
2-§. Ota-ona hamda bolalarning aliment huquqi va majburiyatlari.....	151
3-§. Bolalarning ta'minoti uchun aliment undirish.....	152
4-§. Bolalarning o'z ota-onalariga aliment to'lash majburiyatlari.....	153

5-§. Ota-onalar va bolalarning yordamchi xarajatlarda ishtirok etishlari.....	154
6-§. Nizo sudda hal etilgunga qadar aliment undirish.....	154

XV bob. Er-xotinlar va sobiq er-xotinlarning aliment majburiyatlari

1-§. Er-xotin o'rtasidagi aliment majburiyatlari.....	155
2-§. Sobiq er-xotinlar o'rtasidagi aliment majburiyatlari.....	157

XVI bob. Qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari

1-§. Bobo va buvining o'z nevaralariga aliment to'lash majburiyati.....	160
2-§. Nevaralarning bobo va buvilariga aliment to'lash majburiyati.....	161
3-§. Aka-uka va opa-singillarning aliment to'lash majburiyati.....	162
4-§. Doimiy tarbiyada bo'lganlarning o'z tarbiyachilariga aliment to'lash majburiyati.....	162
5-§. O'gay ota va o'gay onaning o'gay o'g'il va o'gay qizlariga aliment to'lash majburiyati.....	163
6-§. O'gay o'g'il va o'gay qizlarning o'gay ota va o'gay onaga aliment to'lash majburiyati.....	164

XVII bob. Alimentlarni to'lash va undirish tartibi

1-§. Alimentni to'lash to'g'risida kelishuv tuzish.....	166
2-§. Aliment miqdori, uni to'lash usuli va tartibi.....	168
3-§. Alimentni ixtiyoriy to'lash.....	169
4-§. Alimentni sud tartibida undirish.....	170
5-§. Aliment qarzini undirish.....	172
6-§. Alimentni o'z vaqtida to'lanmaganlik uchun javobgarlik.....	172

XVIII bob. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash va joylashtirish

1-§. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar huquq va manfaatlarini himoya qilish.....	173
2-§. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash va hisobga olish.....	174
3-§. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish.....	177

XIX bob. Farzandlikka olish

1-§. Farzandlikka olish tushunchasi.....	178
2-§. Farzandlikka olish shartlari va tartibi.....	179
3-§. Farzandlikka olishni bekor qilish.....	182

XX bob. Voyaga yetmagan bolalar uchun vasiy va homiy tayinlash

1-§. Vasiylik va homiylikning maqsadi.....	185
2-§. Vasiylik va homiylikni belgilovchi organlar.....	186
3-§. Vasiylik va homiylik vazifalarini amalga oshirish.....	187
4-§. Vasiy va homiyning huquq hamda majburiyatlari.....	188

XXI bob. Bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat)

1-§. Bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) tushunchasi va tartibi.....	191
2-§. Bolalarni oilaga tarbiyaga olish to'g'risidagi kelishav va uning mazmuni.....	192
3-§. Oilaga tarbiyaga olingan bolalarning huquqlari.....	194
4-§. Tutingan ota-onalarning huquq va majburiyatlari.....	194

XXII bob. Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarni tartibga solish

1-§. O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida tuzilgan nikohlarni e'tirof etish.....	196
2-§. Nikohdan ajratish.....	197
3-§. Farzandlikka olish.....	198
Foydalanilgan adabiyotlar.....	199

15 B24 cəf.14

**F.M. OTAXO‘JAYEV,
Sh.R. YULDASHEVA**

OILA HUQUQI

DARSLIK

*Muharrir **Barno Xudoyorova**
Badiiy muharrir **Yasharbek Rahimov**
Texnik muharrir **Yelena Tolochko**
Kichik muharrir **Gulbayra Yeraliyeva**
Musahhah **Umida Rajabova**
Kompyuterda sahifalovchi **Gulchehra Azizova***

Litsenziya raqami AI № 163. 09.11.2009. Bosishga 2013-yil 29-noyabrda ruxsat etildi. Bichimi 60×84¹/₁₆. Ofset qog‘ozi. Tayms garniturası. Shartli bosma tabog‘i 12,09. Nashr tabog‘i 9,9. Adadi 500 nusxa. Shartnoma № 75–2013. Buyurtma № 68–1. Bahosi kelishilgan narxda.

O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligining Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 100129, Toshkent, Navoiy ko‘chasi, 30.
Telefon: (371) 244-10-45. Faks (371) 244-58-55.

«TAFAKKUR BO‘STONI» MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Toshkent shahar, Chilonzor ko‘chasi, 1-uy.